

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Faruk ÇOLAK

**TASAVVUFİ AÇIDAN GECE İBADETİ VE
KİŞİNİN MANEVİ GELİŞİMİNE KATKISI**

Yüksek Lisans Tezi

**Danışman:
Doç. Dr. İsmail PIRLANTA**

Yozgat - 2019

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Faruk ÇOLAK

**TASAVVUFİ AÇIDAN GECE İBADETİ VE
KİŞİNİN MANEVİ GELİŞİMİNE KATKISI**

Yüksek Lisans Tezi

**Danışman:
Doç. Dr. İsmail PIRLANTA**

Yozgat - 2019

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 80110712009 numaralı öğrencisi Faruk ÇOLAK'ın hazırladığı “**Tasavvufi Açıdan Gece İbadeti ve Kişinin Manevi Gelişimine Katkısı**” başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 19/06/2019 Çarşamba günü saat 11:00'da yapılmış, tezin onayına **OXÇOKLUĞU / OY BİRLİĞİYLE** karar verilmiştir.

Başkan : Doç.Dr.Adem ÇATAK

Üye : Doç.Dr.İsmail PIRLANTA

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TÖZLÜYURT

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ....16./...07./2019 tarih ve 26-08 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

18/07/2019

Prof. Dr. Yunus ÖZGER
Enstitü Müdürü

Dr. Öğr. Üyesi: Ramazan KARTOBLU

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Tasavvufî Açından Gece İbadeti ve Kişinin Manevi Gelişimine Katkısı” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18.../07/2019

Faruk ÇOLAK

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İBADET

1.1. İBADETİN TANIMI.....	4
1.2. İBADETİN ÇEŞİTLERİ.....	5
1.2.1. Farz İbadetler.....	5
1.2.2. Vacip İbadetler.....	6
1.2.3. Nafile İbadetler.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

GECE YAPILAN NAFİLE İBADETLER

2.1. NAMAZ.....	8
2.1.1. Evvabin Namazı.....	9
2.1.2. Teravih Namazı.....	11
2.1.3. Teheccüd Namazı.....	12
2.1.4. Tesbih Namazı.....	16
2.2. KIRAAT.....	17
2.3. TÖVBE.....	23
2.4. DUA.....	29
2.5. TESBİH.....	34

2.6.	ZİKİR.....	37
2.7.	EV RAD.....	42
2.8.	SECDE.....	44
2.9.	TEFEKKÜR.....	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUFİ AÇIDAN GECE İBADETİ

3.1.	GECE İBADETİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	49
3.2.	GECE İBADETİNİN ÖNEMİ VE ÖZELLİKLERİ.....	50
3.3.	GECE İBADETİNİN VAKTİ.....	53
3.4.	GECE İBADETİNİN SÜRESİ.....	54
3.5.	GECE İBADETİNDE DEVAMLILIK.....	55
3.6.	GECE İBADETİNE KALKMAYI KOLAYLAŞTIRAN BAZI HUSUSLAR.....	56
3.7.	GECE İBADETİNİN BİREYSEL VE AİLECEK YAPILMASI.....	57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER ÖNCESİ VE SONRASI GECE İBADETİ

4.1.	GEÇMİŞ ÜMMETLERDE GECE İBADETİ.....	61
4.2.	HZ. PEYGAMBER'İN GECE İBADETİ.....	62
4.2.1.	Gece İbadetinin Şefaathesilesi Olması.....	64
4.2.2.	Geceleri Hz. Peygamber'in Yaptığı Bazı Dualar.....	66
4.3.	SAHABE-İ KİRAM'DA GECE İBADETİ.....	68
4.4.	SELEF-İ SALİHİN'DE GECE İBADETİ.....	70
4.5.	DÖRT MEZHEP İMAMININ GECE İBADETİ.....	71
4.6.	BAZI TARİKATLARDA GECE İBADETİ.....	72

BEŞİNCİ BÖLÜM

GECE İBADETİNİN KİŞİNİN MANEVİ GELİŞİMİNE KATKISI

5.1.	MANEVİ İLERLEME / SEYR-İ SÜLÛK TANIMI.....	77
5.2.	GECE İBADETİNİN KİŞİNİN MANEVİ İLERLEMESİNE KATKISI.....	80
	SONUÇ.....	86
	KAYNAKÇA.....	89
	DİZİN.....	92
	ÖZGEÇMİŞ.....	93

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tasavvufi Açıdan Gece İbadeti ve Kişinin Manevi Gelişimine Katkısı

Faruk ÇOLAK

Danışman: Doç. Dr. İsmail PIRLANTA

2019-Sayfa: 93+VII

Jüri: Doç. Dr. Adem ÇATAK

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TÖZLÜYURT

Bu tez çalışmamızda, gece ibadetinin öneminden, faziletinden, ayrıcalığından, manevi zevklerin kaynağından, berzah ve kıyamet azığı oluşundan, hayır kapılarının açılmasına vesile olabileceğinden, kişiyi günah ve gafletten koruyabileceğinden bahsetmeye çalıştık. Yine önceki ümmetlerdeki gece ibadeti, Allah'ın sevgisini kazanabilme yollarından birisi olarak gece ibadeti, Peygamberimizin vazgeçilmez nafile ibadetlerinden birisi olarak gece ibadeti ve onun faziletlerini incelemeye çalıştık.

Sahabe, selef-i salihînin ve mezhep imamlarının gece ibadetlerinden ve geceyi nasıl ihya ettiklerinden söz etmeye çalıştık. Zirve seviyede gece ibadetine yer veren ehl-i tasavvuf ve bazı tarikatların uygulamalarını ulaşabildiğimiz ölçüde açıklamaya gayret ettik. Yine gece ibadetinin içeriğinden, gece kılınan namazların manasından, teheccüd namazının hükmünden, secde, gözyaşı, ilim tahsili, tefekkür, tezekkür, Kur'an-ı Kerim kıraati ile gece ibadetinin bağlantıları, kalkma zamanı, ihya etme süresi ve devamlılık esası, mazur ve muaf durumları, kalkamayanların durumu gibi hususları alt başlıklar halinde ele aldık. Ayrıca uyku ve gece ibadeti, ailece kalkabilme alışkanlıkları, kaylule uykusuyla gece ibadetini destekleme, gece ibadetine kalkabilmeyi kolaylaştıran ve zorlaştıran zahiri-batını sebepleri ele alarak tezimizi neticelendirdik.

Anahtar Kelimeler: Ömür, Gece İbadeti, Manevi Gelişim, Allah'ın Rızası, Teheccüd, İhya, Gece Kıraati, Zikir, Tefekkür, Tesbih, Takva, Seher Vakti, İhlâs, Şükür, Seyr-ü Sülûk, Dua

ABSTRACT

Master Thesis

Vigil in Islamic Mysticism and Its Effect on Spiritual Journey

by

Faruk ÇOLAK

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. İsmail PIRLANTA

2019-Page: 93+VII

**Jury: Assoc. Prof. Dr. Adem ÇATAK
Assistant Prof. Mehmet TÖZLÜYURT**

In our topic ‘Vigil’, we tried to analyze firstly, the importance of vigil, than the vigil of previous religious communities, vigil as a way to acquire the love of Allah and thanksgiving to Allah, and finally vigil as one of the indispensable supererogatory prayer of our prophet. Additionally, we mentioned the vigils’ merit, its specialty, being the source of moral pleasure and provision for doomsday, its contribution to good ways and protection against sin and negligence. Because of being cure of heart illnesses and healing of bodily diseases, we searched this subject. We explored the attitudes of companions of prophet, communion imams, denominational members towards vigil, and conveyed the way they revive this vigil.

Moreover, we analyzed the content and the meaning of vigil, the validity of night prayer, the number of rakat and the way how to perform it; the connection between vigil and worship, tear, wisdom, consideration and reading of Koran; when to wake up, how long to pray, the permanency and when to be excuse for vigil. We finished our work with the subtitles sleep and vigil, the habit to prayer with the family, to support vigil with siesta, the facilitating and difficult reasons for vigil prayer.

Key Words: Life, Vigil, Moral Improvement, Complacency of Allah, Night Prayer, Recovering, Ricetation of the Qur’an, Allusion, Consideration, Rosary, Godliness, Twilight, Worship, Gratitude, Spritual Development, Prayer

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	:	Adı geçen eser
a.s.	:	Aleyhisselam
b.	:	bin
bkz.	:	bakınız
bnt.	:	bint
c.	:	cilt
cc.	:	celle celaluhu
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	:	Hazreti
no.	:	numara
ö.	:	Ölüm tarihi
ra	:	Radiyallahuanh / anha / anhüma / anhüm
s.	:	sayfa
S.	:	Sayı
sav	:	sallallahu aleyhi ve selem
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	:	Yayınları

ÖNSÖZ

“Tasavvufi Açından Gece İbadeti ve Kişinin Manevi Gelişimine Katkısı” isimli tezimizin amacı İslam’ın manevi yönünü derinlemesine öğrenme, böylece ilahi emirleri daha iyi yaşama ve yaşatmayı görev edinen ehl-i tasavvuf kesimi, mesleklerinin temel üç unsurunu killet-i taam (az yeme), killet-i kalam (ihtiyaç nispetinde konuşma) ve killet-i menam (az uyuma) şeklinde tarif etmişlerdir. Ömrün yarını oluşturan gecenin temel özelliği uyuyarak dinlenmektir. Ancak az uyumayı prensip edinen tasavvuf ehli ve bu hususlara dikkat eden kimselerin gecelerini hangi ibadetlerle değerlendirdiklerini ve nelerle meşgul olduklarını, bu sayede manevi gelişimlerine nasıl katkı sağladıklarını araştırma konusu olarak seçtik. Zira çağımız insanının da benzeri uygulamaları gücü yettiği kadar yerine getirerek ömrün yarısı olan gecenin feyiz ve bereketinden istifade etmeleri amaç edinilmiştir.

Bu çalışmamızda Allah’ın rızasını kazanmaya vesile olabilecek her faaliyet, ibadet kavramının geniş sınırları içerisine gireceğinden, gece ibadetinde zirve olan Hz. Peygamber başta olmak üzere, ashab ve selef-i salihinin gece ibadetine dair uygulama ve sözlerinden örnekler vererek ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerin ışığında günümüz insanının da manevi gelişimine katkı sağlayacağını önemini ortaya koymaya çalıştık.

Gece ile ilgili ayetlerin birçoğunda gece ibadetinin kişiyi olgunlaştırıcı ve yetiştirici özelliği mevcuttur. Bu hususla ilgili Hz. Musa ve Hz. Peygamber’i tebliğ vazifesine hazırlamak için gece ibadeti ve gece uyanıklığının emredilmesi önemli bir örnektir. Hz. Musa, vahiy almak için kırk gece ibadet ve taatta bulunarak hazırlanması bildirilmiştir. Birçok İslam müfessiri, İslam büyüklerinin çile yolu ile kendilerini olgunlaştırmalarının Kur’an-ı Kerim delili olarak Bakara Suresi 51 ve Araf Suresi’nin 142 ve 143. ayetlerini göstermişlerdir. Tasavvufta da farzlarla birlikte nafile ibadetleri bilhassa gece ibadetini yerine getiren insanın kalben ve ruhen yücelmesi, kemale ermesi, olgunlaşması ve gündüz yapabilecekleri işlere daha güzel ve verimli bir şekilde hazırlanmasının yolu açılacaktır.

Yukarıda bahsedilen hususu bizzat Hz. Peygamber’in şahsında görmekteyiz. Hz. Peygamber, ilk gelen vahiy karşısında büyük bir heyecan duymuş, hayrete kapılmış, örtüsüne bürünmüş bir şekilde kendisini sakinleştirmeye çalışmıştır. Bu sırada Müzzemmil Suresi’nin ilk ayetleri vahyolunmuştur. Bu ayetlerde Allah, Hz.

Peygamber'e vahyi almak ve onu tebliğ etmeye hazırlanmak üzere gece ibadetini emretmiştir. Çünkü gece ibadeti vahyin ağırlığına tahammülünü kolaylaştıracak, peygamberliğine karşı çıkanlara ise güçlü ve azimli bir şekilde tebliğini yerini getirecektir.

Ayrıca Allah, insanoğluna ömür nimetini bahşetmiştir. Bu nimetin yarısı gece yarısı ise gündüzden oluşmaktadır. Böylece insan sınırlı ömür nimetini öyle güzel değerlendirebilmeli ki, Allah'ın razı olduğu dünya ve ahiret hayatının güzelliklerine ve mutluluklarına ulaşabilsin.

Tez çalışmamın hazırlanması ve araştırma sürecinde yardımını esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Dr. Sayın İsmail PIRLANTA hocama ve destekleri için aileme çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

Yüce Rabbimize hamd, sevgili Peygamberimize ve ashabına salât ve selam olsun. Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sahih sünnetinde gecenin insanların ruhlarına sağladığı rahatlıktan ve enerjiden bahsedilir. Kur'an-ı Kerim'de gece kelimesi yüzü aşkın yerde geçmektedir. Bu ayetlerde, Kur'an-ı Kerim'in insanlık dünyasına gece inmeye başladığı haber verilmektedir: “[...] Biz O’nu mübarek bir gecede indirdik.”¹ Ayrıca geceler ibadetinin, müminin manevi gelişimine etkisinin daha etkili olduğu Müzzemmil Suresinde şöyle zikredilmektedir: “Şüphesiz gece vakti etki ve uyum yönünden daha uygun ve sözün zihne yerleşmesi bakımından daha elverişlidir.”²

İnsanoğlunun ömrünün yarısı gecelerden oluşmaktadır. İnsan, gecenin tamamını uykuyla ya da gereksiz ve lüzumsuz şeylerle boş yere geçirme yerine, yeterli uykusunu aldıktan sonra halet-i ruhiyesini ve manevi gelişimini güçlendirecek ibadet ve taatla hem dünyası hem de ahireti için manevi kazanımlar elde edecektir. Dolayısıyla gündüzünün verimli ve aydınlık olmasını isteyen kişi, gecesini de manen aydınlatacak ibadet ve taatlarla geçirmelidir.

Ancak gecenin feyiz ve bereketinden mahrum kalan ve tamamını uykuyla ya da malayani şeylerle geçiren bir insan için ertesi günü yapacağı çok önemli işler karşısında başarısız ve tahammülsüz olacağı muhtemeldir. İnsan bu alışkanlıklarını sürdürdüğü müddetçe ruhu, gönlü ve yüreği tembelleşip; paslanması, kararması ve hantallaşması kaçınılmaz olacaktır. Böyle yaşantısı olan kişinin de ruhi - manevi gelişimi noksan, ömrü ise gafletle geçmiş olacaktır.

Havanın en ferah olduğu, çiçeklerin en güzel kokularını yaydığı, kuşların, ağaçların, böceklerin kendi dillerince zikretmeye başladığı seher vakitlerinde Allah, kendisine yaklaşmak isteyen kullarına fırsatlar sunmaktadır. Bu feyiz ve bereketin aktığı en kıymetli seher vakitleri ibadetle, taatla, zikirle, tefekkürle, tesbihatla, tevbe ve istiğfarla, gece kıraatiyle, teheccüt ve dua ile aynı zamanda ilmî çalışmalarla değerlendirebilen kul, gecesini ve gündüzünü, kısacası ömrünü ve hayatını daha dinç, dinamik, mukavemetli ve verimli olarak değerlendirmiş ve bereketlendirmiş olacaktır.

---

¹ Duhân 44/3.

² Müzzemmil 73/6.

Belki de nefsin mertebeleri olan emmare, levvame, mülhime, mutmeinne, radiye, merdıyye ve kamile bölümlerinden üst mertebelere doğru yükselmiş olacaktır. Gafletten ve masivadan uzak duran kul bu manevi gelişim sayesinde Allah'ın rahmetinden, merhametinden, yardımından ve sevgisinden mahrum kalmamış olacaktır. Gecesiyle gündüzüyle gönlünü bu güzelliklerle ziynetlendiren kul; hayra anahtar, şerre kilit olmaya çalışacaktır.

Bütün tasavvuf ehli de bu bilinç ve şuur içerisinde gecenin belli bir bölümünün ve seher vakitlerinin feyzinden ve bereketinden yararlanmış, o kıymetli vakitlerin gafletle değil, ibadetle, taatla ve ilmi çalışmalarla ihya etmenin öneminden bahsederek insanlara örnek olmuşlardır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri de gecelerin ve seher vakitlerinin önemini şu şiirinde ne güzel dile getirmiştir:

*“Ey dide nedir uyku gel uyan gecelerde
Kevkeplerin et seyrini seyran gecelerde
Bak heyet-i alemde bu hikmetleri seyret
Bul saniini ol ana hayran gecelerde
Çün gündüz olursun nice ağyar ile gafil
Koy gafleti dildardan utan gecelerde
Gafletle uyumak ne reva abd-ı hakıra
Şefkatle nida eyliye Rahman gecelerde
Cümle geceyi uyuma Kayyumu seversen
Ta Hay olasin hay ile ey can gecelerde
Aşıklar uyumaz gece hem sen uyuma kim
Gönlün gözüne görüne ey can gecelerde
Dil beyt-i Hüdadır anı pak eyle sivadan
Kasrına nüzüil eyler o sultan gecelerde
Az ye az uyu hayrete var fani ol andan
Bul canı beka ol ana mihman gecelerde
Allah için ol halka mukarın gece gündüz
Ey Hakkı nihan-ı aşk ödine yan gecelerde.”*

*“Uykuyu bırak, geceleri uyanık ol da Hakk'ı zikreyle.
Gökyüzündeki yıldızların ihtişamında Hakk'ın ayetlerini seyreyle.
Kâinat kitabını oku da hikmetlerini tefekkür eyle ki
Onları yaradan Allah'ın kudretini anla.
Gündüz insanlarla haşır neşir olur, Allah'ı unutursun.
Hiç değilse geceleri uykuyu terk eyle de Allah'ı hatırla.
Rahman'ın lütfuna muhtaç olan hakir bir kula uyumak yaraşmaz.
Geceleri uyuma ki Hakk'ın rahmetinden ve sonsuz lütfundan bol bol nasip alasin.
Allah'ı sevenler gecenin tamamını uyuyarak geçirmez.
Seven sevdiği ile yalnız kalmak ister.
Sen de Hakk'ı gecenin tenhaliğinde çokça zikreyle ki ölümsüz bir hayata nail olasin.
Hakk'a âşık olanlar geceleri uyumaz, Zikrullah ile meşgul olur.
Gecelerin karanlığı baş gözlerinin görmesine mâni olurken,
Kalp gözlerinin görüşünü keskinleştirir.
Gerçek Beytullah yani Allah'ın evi gönüldür yani kalp tecellîgâh-ı ilâhîdir.
Öyleyse kalbini Hakk'ın tecelliyâtına mazhar olmaya lâayık eyle yani temizle.*

*Eğer kalbini masiva kirlerinden arındırırsan
Cenâb-ı Hakk'ın nice feyzine mazhar olursun,
Bu tecelliyât en çok gece vaki olur.
Yemeyi içmeği azalt ki bedenin uyusuk, kalbin gâfil olmasın.
Çok yersen ağırlık çöker, uykun gelir.
Az yiyen kimsenin kalbi tefekküre ve zikrullah'a yatkın olur.
Gecede ve gündüzde daima Hak ile beraber ol. O'nun seni gördüğünü unutma!
Ne yaparsan yap gönlün hep Allah ile olsun.
Geceleri de kimsenin seni görmediği bir yerde zikrullah ile meşgul olup,
Allah aşkı ile gözyaşı dök.*³

Sonuç itibariyle kul, her hususta olduğu gibi gece ibadetinde de Hz. Peygamber'i, sahabe-i kiramı, selef-i salihin ve tasavvuf ehlini örnek almalı, onların gece yaptığı ibadetleri dikkatle ve özenle incelemeli, manevi gelişimini ilerletme gayreti içinde olmalıdır. Allah'ın verdiği bu ömür nimetini gerek kendisi için gerekse çevresi için en güzel ve verimli bir şekilde değerlendirebilmelidir.

---

³ "Nutm-i Şerif" <https://defter-i-ussak.blogspot.com/2017/10/ey-dide-nedir-uyku-gel-uyan-gecelerde.html> [07.01.2019]

BİRİNCİ BÖLÜM

İBADET

1.1. İBADETİN TANIMI

İbadet, “mükellefin nefsinin hevâsı hilâfına, Rabbi için ta’zîm olarak yaptığıdır.”⁴ Râgıb el-İsfahânî de ibadeti “alçak gönüllülüğün en ileri derecesi” şeklinde tarif etmiştir.⁵

Kur’an-ı Kerim’de, Allah’a ibadet kavramı birçok ayette geçmektedir. Mesela “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁶, peygamberler insanlığı Allah’a ibadet etmeye davet etmişler ve “...Allah’tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz.”⁷ şeklinde buyrulmuştur. Bütün insanlık Allah’a ibadet edilmeye davet edilmiş ve şöyle buyrulmuştur: “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş (Allah’ın azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz.”⁸ Ayrıca yapılan ibadetlerin de ihlâsla yapılması emrolunmuş ve “Hâlbuki onlara, ancak dini Allah’a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O’na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.”⁹ şeklinde ifade edilmiştir. İbadetlerin hiçbir şeyi ortak koşmadan yalnız Allah’a has kılınması istenmiştir. “Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın...”¹⁰ ve ömür boyunca Allah kendisine ibadet edilmesini istemiştir: “Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.”¹¹

Kur’an-ı Kerim’de ibadet kavramı Allah’ın rızasını kazanmak, hükmüne razı olmak, verdiği nimetlere şükretmek, belalara karşı sabırlı olmak, insanların hak ve hukukuna riayet etmek, şefkatli ve merhametli olmak, İslam’ın bütün hükümlerini uygulamayı, emir ve yasaklarına uymayı ve Allah’ın hudutlarını korumayı ifade eder.¹²

⁴ es-Seyyid eş-Şerif Cürcânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, İstanbul 1997, s. 75.

⁵ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 233.

⁶ Zâriyât 51/56.

⁷ Bakara 2/83.

⁸ Bakara 2/21.

⁹ Beyyine 98/5.

¹⁰ Nisâ 4/36.

¹¹ Hicr 15/99.

¹² İsmail Karagöz ve Diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 285.

1.2. İBADETİN ÇEŞİTLERİ

1.2.1. Farz İbadetler

Farz; “içinde şüphe bulunmayan kesin bir delil ile sâbit olan, inkâr eden kâfir sayılan ve terk edene azâb edilen şeydir.”¹³ Kur’an-ı Kerim’de farz ibadetlerle ilgili ayetler şöyle ifade edilmektedir:

“(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.”¹⁴

“Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.”¹⁵

“Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.”¹⁶

“Hac, bilinen aylardadır. [...]”¹⁷

“Güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.”¹⁸ Ayrıca sabah namazının önemine dikkat çekilmiştir.

Hz. Peygamber de farz ibadetlerle hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: “...İslâm, Allah’tan başka ilâh olmadığına, Muhammed’in de Allah’ın Resûlû olduğuna şehâdet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Kâbe’yi haccetmendir.”¹⁹

“Allah’a şirk koşmadan ibadet etmeye devam et, farz namazı kıl, farz olan zekâtı ver, Ramazan orucunu tut, insanların sana davranmasını istediğin şekilde onlara davran, insanların sana davranmasını istemediğin şekilde onlara davranmayı terk et.”²⁰

---

¹³ Cürcânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, s. 171.

¹⁴ Hûd 11/114.

¹⁵ Bakara 2/43.

¹⁶ Bakara 2/183.

¹⁷ Bakara 2/197.

¹⁸ İsrâ 17/78.

¹⁹ M. Emin Özafşar ve Diğerleri, *Hadislerle İslam*, I, Ankara 2013, s. 495.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 384.

2.2. Vacip İbadetler

Vacip; farz ile aynı anlamda olmakla birlikte, Hanefilere göre delilinin zanni olmasından dolayı farzdan bir derece aşağıda olan fıkıh usulü terimidir. Vacibi inkâr eden dinden çıkmış sayılmaz. Ancak haber-i vâhidi hafife aldığı için vacibi terk eden kişi fâsık kabul edilir. Yorumdaki içtihat farklılığı sebebiyle yerine getirmeyen ise fâsık sayılmaz. Her iki fiili mazeretsiz olarak terk eden dinen kınanır ve uhrevî ceza alır.²¹ Vacip kelimesinin başka bir anlamı ise “yapılmaması kınamayı hak ettiren şeyler manasında”dır.²² Hanefilere göre; vitir namazı ve bayram namazı kılmak ayrıca kurban kesmek vaciptir.²³

1.2.3. Nafile İbadetler

Nafile; farz ve vacip dışındaki ibadetlerdir. Nafile kelimesi farz ve vacip dışında kişinin daha çok sevap elde edebilmek maksadıyla, kendi arzusuyla hem malî hem de bedenî ibadetleri ifade eder. Kişinin yaptığı zaman sevap elde edeceği, yapmadığı zaman da herhangi bir cezalandırma ve kınanma olmayacağı fiiller nafile ve tatavvu (gönüllü ibadet yapma) şeklinde tarif edilmiştir.

Hiz. Peygamber, sahabe-i kiramın kendisi ve çevresine karşı vazifelerini ihmal etmeden nafile ibadetlere de devam edilmesini tavsiye etmiş, farz ve vacip ibadetleri yerine getireceğini müjdelemiş, nafile ibadetlere devam edenlerin de Allah'ın sevgili kulları olduğunu bildirmiştir.²⁴ Hiz. Peygamber de Allah'ın bağışladığı bir kul olmasına rağmen, şükreden bir kul olma yolunda farzların yanı sıra çokça nafile ibadette bulunmuştur.²⁵

Nafile kavramının geçtiği İsrâ Suresinde, bize bu ibadetlerin sünnetle birlikte Kur'an-ı Kerim'de de yer aldığı gösterilir. “Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsın.”²⁶

²¹ İ. Kafi Dönmez, “Farz”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 184.

²² Rağib el-İsfahanî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul 2012, s. 1133.

²³ İ. Kafi Dönmez, “Vacip”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 410.

²⁴ Fahrettin Atar, “Nâfile”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, ss. 290-291.

²⁵ *Buhari*, Teheccüd 6; *Müslim*, Münafikin 79-81; *Tirmizi*, Salât 187.

²⁶ İsrâ 17/79.

Ayrıca Hz. Peygamber'in nafile ibadetlerle ilgili şu şekilde açıklamaları mevcuttur:

“Kıyamet günü, kişi amelleri arasında önce namazın hesabını verecek. Bu hesap güzel olursa kurtuluşa erdi demektir. Bu hesap bozuk olursa, hüsrana düştü demektir. Eğer farzında eksiklik çıkarsa, Rabbimiz: ‘Bakın, kulumun (defterinde yazılmış) nafilesini var mı?’ buyurur. Böylece, farzın eksikleri nafile (namazları) ile tamamlanır. Sonra, bu tarzda olmak üzere diğer amelleri hesaptan geçirilir.”²⁷

“Yüce Allah şöyle buyurur: ‘Kim benim bir veli kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım...’.”²⁸

Bu hadis-i şerifte Allah'a en sevimli olan ve O'na en çok yaklaştıracak olan ibadetlerin farz ibadetleri olduğu bildirilmektedir. Bunun yanında farzlardan sonra mümini Allah'a yaklaştıracak ve sevimli kılacak şeylerden birinin de nafile ibadetler olduğu anlaşılmaktadır.

---

²⁷ Tirmizi, Salât 305 - 413; Nesai, Salât 9, 1232.

²⁸ Buhari, Rikâk 38.

İKİNCİ BÖLÜM

GECE YAPILAN NAFİLE İBADETLER

Bu bölümde namazın tarifi ile birlikte, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen bazı peygamberlerin namaz ibadeti ile sorumlu olmalarından, namazın özelliklerinden, ibadeti ile ilgili evvabin, teravih, teheccüd, tesbih namazlarından bahsedilecektir.

Ayrıca gece kıraatinin daha etkili ve tesirli oluşun, tevbe ve istiğfar, duanın ve özellikle de geceleri yapılan duanın önemi, tesbih, zikir, evrâd ve geceleri yapılan secdelerin faziletleri, Kur'an-ı Kerim'de çokça üzerinde durulan tefekkür başlıkları incelenecektir.

2.1. NAMAZ

İslâm'ın beş şartından biri olan namazın, Arapça manası salâttır. Aynı zamanda dua, istiğfar, övgü, anlamlarına da gelir. Salât kelimesi türevleri ile birlikte Kur'an-ı Kerim'de doksan dokuz yerde geçmektedir.²⁹ Namaz, kişinin tüm varlığıyla Allah'a yönelmesi halidir. Bu özelliğinden dolayı insanın fitratında Yaratana ibadet etme ihtiyacı bulunduğundan, geçmiş milletlerde ve ümmetlerde namaz ibadetinin var olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte namaz diğer bütün ibadetlerin de özü sayılmıştır, Hz. Peygamberin ifadesiyle dinin direği³⁰ ve müminin miracı³¹ olarak belirtilmiştir.

Namazın tarihçesine baktığımız zaman, bütün ilâhî dinlerde namaz ibadetinin mevcut olduğunu Kur'an-ı Kerim bize şöyle aktarıyor: Hz. Âdem, Nuh ve İbrahim'den sonra namazı terk eden nesiller,³² Hz. Zekeriyya'nın namazı,³³ Hz. İsa'nın beşikteki mucizevi konuşmasında namaz ibadetini vurgulaması,³⁴ Hz. İbrahim ile birlikte Lut, İshak ve Yakup peygamberlere namaz ibadetinin emredilmesi,³⁵ Hz. İsmail'in halkına ve ailesine namazı emretmesi,³⁶ Hz. Lokman'ın oğluna namazı hakkıyla kılması

²⁹ M. Kamil Yaşaroğlu, "Namaz", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 350.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 231, 237; *Tirmizi*, İmân, 8.

³¹ Munavi, *Feyzu'l-Kadir*, I, 497.

³² Meryem 19/59.

³³ Âl-i İmrân 3/39.

³⁴ Meryem 19/31.

³⁵ Enbiyâ 21/73.

³⁶ Meryem 19/55.

öğüdü,³⁷ Hz. İbrahim'in namazı yalnız Allah rızası için kıldığını belirtmesi,³⁸ kendisini ve neslini namazı dosdoğru kılan kullarından eylemesi için dua etmesi,³⁹ Hz. Musa'ya Allah'ı anmak için namaz kılmasının emredilmesi,⁴⁰ İsrailoğulları'nın ibadet manasındaki görevleri arasında namaz da yer almaktadır.⁴¹

Bütün ibadetlerin esasını teşkil eden ve Allah'ı anmanın en güzel şekillerinden birisi de namazdır. Namaz, günün belirli vakitlerinde yapılması gereken bir ibadettir ve dünyevî meşguliyetlere rağmen müminin Allah'ı zikretmesini sağladığı gibi, gaflete düşme durumlarına karşı da koruyucu bir kalkandır. Ayrıca Allah'ın verdiği sonsuz nimetlere karşı namaz bir şükür ifadesidir. Aynı zamanda namaz, ömür boyu Allah ile kul arasındaki münasebeti imanî ve amelî olarak devam ettiren, insanın yaşantısını dinî ve ahlâkî hükümler dairesinde geliştirmesine yardımcı olan bir ibadettir.⁴²

Kur'an-ı Kerim'de namazın ahlâkî boyutuna, kötülöklere ve olumsuzluklara karşı muhafaza edici özelliğine vurgu yapılarak, "Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötölükten alıkor."⁴³ buyrulur. Hem şartlarına ve rükünlerine hem de huşû ve takva yönüne dikkat edilerek kılınan namaz, kötü bilinen davranışlarla uyuşmaz. Bu yüzden insanın kötü ve olumsuz davranışlarına karşı namaz, adeta bir kalkandır, bir uyarıcıdır.⁴⁴

2.1.1. Evvâbîn Namazı

Evvâbîn namazı, nafîle ibadetler içerisinde akşam namazından sonra kılınan nafîle bir namazdır. Evb bir tür dönüştür. Evvâbîn de "Günahları terk ederek ve emirleri yerine getirerek Yüce Allah'a dönen kişidir."⁴⁵ Kur'an-ı Kerim'de beş yerde tekil halde,⁴⁶ bir yerde de çoğul halde⁴⁷ geçen evvâbîn kelimesi ile daha önceki

---

³⁷ Lokmân 31/17.

³⁸ En'âm 6/162.

³⁹ İbrâhîm 14/40.

⁴⁰ Tâhâ 20/14.

⁴¹ Bakara 2/83; Mâide 5/12.

⁴² Yaşaroğlu, "Namaz", *DİA*, XXXII, s. 356.

⁴³ Ankebût 29/45.

⁴⁴ Yaşaroğlu, "Namaz", *DİA*, XXXII, s. 357.

⁴⁵ el-İsfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, s. 107.

⁴⁶ Sâd 38/17, 19, 30, 44; Kâf 50/32.

⁴⁷ İsrâ 17/25.

peygamberlerin ve salih kulların her zaman Allah’a tövbe edip O’na yöneldikleri ifade edilir.

Kur’an-ı Kerim’de evvâbîn kelimesinin geçtiği ayetler ise şunlardır:

“Resulüm! Onların söylediklerine sabret, kulumuz Davud’u, o kuvvet sahibi zatı hatırla. O, hep Allah’a yönelirdi.”⁴⁸

“Gerçekten biz Eyyub’u sabırlı bir kul bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah’a yönelirdi.”⁴⁹

“Onlara şöyle denir: İşte bu, size (dünyada) vaad edilmekte olan şeydir. O, her tövbe eden, onun emrini gözetin için, görmediği halde sırf saygıdan dolayı Rahman’dan korkan ve O’na yönelmiş bir kalp ile gelen kimseler içindir.”⁵⁰

Çoğul olarak geçen ayet-i kerime ise İsrâ suresinde yer almaktadır: “Rabbimiz içinizde olanı en iyi bilendir. Eğer siz iyi kişiler olursanız, şunu bilin ki Allah tövbeye yönelenleri çok bağışlayandır.”⁵¹

Hz. Peygamber’den akşam namazından sonra nafilî namaz kıldığı ve kılmayı teşvik ettiği hadis-i şerifler bulunmaktadır.

“Resûlullah benim evimde öğleden evvel dört rekât (nafîle namaz) kılar, sonra (mescide) çıkarak cemaate namaz kıldırır, ardından (tekrar benim evime) gelir ve iki rekât (nafîle daha) kılar. Cemaate akşam namazını kıldırır; sonra (benim evime) gelir, iki rekât nafîle kılar. Cemaate, yatsıyı kıldırır ve (yine benim evime) gelir, iki rekât (nafîle) kılar. Geceleyn vitirle beraber olmak üzere dokuz rekât namaz kılar. Bazı geceler, namazı ayakta, uzun kılar; bazı geceler de oturarak uzun kılar. Ayakta kılarırken okursa, ayakta olduğu hâlde rükû ve secde ederdi; otururken okursa, oturduğu hâlde rükû ve secde ederdi. Fecir doğunca, iki rekât (nafîle namaz) kılar.”⁵²

İmam Gazzali de, evvâbîn namazının gecenin ilk virdi olduğunu belirtir⁵³ ve Tâhâ suresi 130. ayete işaret eder: “O halde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın.”⁵⁴

Evvâbîn namazının rekât sayısı hakkında Hz. Peygamberin uygulamalarından anlaşılıyor ki nafilî ibadetler bir nevi ihtiyaridir. Kişi durumuna göre bu nafilî ibadetleri az ya da çok eda edebilir. Yukarıdaki ayet ve hadislerden gecenin başlangıcı

⁴⁸ Sâd 38/17.

⁴⁹ Sâd 38/44.

⁵⁰ Kâf 50/32.

⁵¹ İsrâ 17/25.

⁵² Müslim, Müsafirin, 105.

⁵³ Ebu Hamid el-Gazzali, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, trc. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul 1974, c.I, s. 990.

⁵⁴ Tâhâ 20/130.

akşam namazı vakti, akşam namazı ile yatsı namazı arasında kılınan evvâbîn namazı da gecenin ilk nafile namazı olduğu anlamı çıkarılabilir.

2.1.2. Teravîh Namazı

Rahatlatmak ve dinlendirmek manasındaki tervîha lafzının çoğulu olan teravîh, Ramazan ayında yatsı namazından sonra kılınan nafile bir namazdır. Hadislerde “kıyâmü şehri ramazân”⁵⁵ diye ifade edilen ve her dört rekâtta bir oturulduğundan ve dinlenildiğinden dolayı (tervîha) teravîh denmiştir.⁵⁶

Vahyin ilk zamanlarından itibaren hemen hemen her geceyi namazla değerlendiren Hz. Peygamber, orucun farz kılınmasının ardından Ramazan gecelerini neredeyse bütün gece ibadetle geçirmeye gayret etmiş,⁵⁷ ashabını da bu ibadetlere teşvik etmiştir.⁵⁸ Daha sonra teravîh adıyla anılacak olan bu ibadete, başta Resulullah’ın ashabı olmak üzere, ümmet büyük bir teveccüh göstermiştir. Bu hususla ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

*“Şüphesiz Allah ramazan orucunu farz kıldı, ben de ramazan gecelerini ihya etmeyi sünnet kıldım. Her kim inanarak ve sevabını Allah’tan bekleyerek ramazanı oruçla, gecelerini namazla ihya ederse, anasından doğduğu günkü gibi günahlarından temizlenmiş olur.”*⁵⁹

Ramazan gecelerini ihya hususunda Hz. Peygamber’in itikâf uygulaması da bulunmaktadır. İtikâf, alıkoymak, hapsetmek, bir yerde kalmak anlamına gelir. Aynı zamanda müminin alışlagelmiş davranışlarını terk ederek, ibadet maksadıyla belli bir vakit mescidde kalması manasına da gelmektedir. Bu ibadet uygulaması, kökleri Hz. İbrahim dönemine kadar gitmektedir. “Yüce Allah, Hz. İbrahim ile oğlu İsmail’le, tavaf edecekler, orada ibadete kapanacaklar (itikâfa girecekler), rükû ve secde edecekleri için Beyt’i temizlemelerini emretmişti.”⁶⁰

İtikâfa Hz. Peygamber ile birlikte hanımları ve ashabı da önem vermişlerdir. Hz. Aişe’nin rivayetine göre Hz. Peygamber itikâfa gireceği zaman, Ramazan’ın son on gününü ilk gecesinden önceki sabah namazını kıldıktan sonra Mescid-i Şerif’te

⁵⁵ Nesai, Kıyamu Şehri Ramadan, 5, 1603.

⁵⁶ Saffet Köse, “Teravîh”, DİA, XL, İstanbul 2011, s. 482.

⁵⁷ Ebû Davud, Tatavvu 27; Vitir 20.

⁵⁸ Buhari, Salâtü’t-terâvîh 1; Nesai, Sıyâm 39.

⁵⁹ İbn Mace, İkametü’s-Salât 173.

⁶⁰ Bakara 2/125.

itikâfa girerdi. Kendisiyle birlikte aile fertlerinin de aynı feyizden, bereketten yararlanmasını ister ve geceleri onları ibadet için uyandırdı. Bunun altında yatan sebep ise Kadir Gecesi'ni en iyi şekilde ihyâ etme düşüncesi idi.

Günümüze geldiğimizde itikâf, gündüzleri yoğun iş-güç durumu, geceleri ise başta televizyon, internet, cep telefonu gibi pek çok oyalayıcı sebeplerden dolayı tefekküre, kendisine zaman ayıramayan Müslüman için bulunmaz bir fırsattır. Bu ibadet ve taatlar sonucunda mümin imanını kemale erdirmeye gayretini ve nefis terbiyesini elde etmiş olur. Nereden geldiği ve nereye gideceği hususunda tefekkür ederek kendini toplama çabasını göstermiş olur. Kendini bilir, tanır, Rabbini daha çok zikreder ve öz benliğini hatırlar.⁶¹ İtikâfa giren müminin kazancını da Hz. Peygamber şöyle dile getirir: “O, günahlardan uzak kalır ve kendisine (hayatın içinde) tüm iyilikleri yapan kimse gibi iyilikler yazılır.”⁶²

Teravih namazlarının da Ramazan ayı içerisinde kılınan gece namazlarından olduğu anlaşılmaktadır. Yıl boyunca gece ibadetlerine dikkat edemeyenler ve namaza yeni başlayanlar için Ramazan gecelerini farz ve vaciplerin yanında nafile ibadetlerle de ihya edebilmek bir fırsattır. Mümin, hatimle teravih namazı kılınan camileri tercih ettiğinde Kur'an-ı Kerim'in tamamını dinleme, feyzinden ve bereketinden istifade edebilme imkânına da kavuşmuş olur. Bu güzel haslet ve alışkanlıklarını yılın diğer aylarının gündüz ve gecelerine de taşıma yollarını açmış olur.

2.1.3. Teheccüd Namazı

Bu bölümde gece ibadetinin önemli unsuru olan teheccüd namazından bahsedilecektir. Tanımına bakıldığında teheccüd namazı yatsı namazı ile fecre kadar geçen süre içinde uykudan uyanıp kılınan nafile bir ibadettir. Teheccüd namazı, gece bir miktar uyuduktan sonra kılınan, Hz. Peygamber'in hiç terk etmeden kılmaya devam ettiği ve biz ümmetine de kılınmasını tavsiye ettiği, en az iki en çok sekiz rekât olarak kıldığı namazdır.⁶³ Teheccüd kelimesi, Kur'an'da yalnızca İsrâ suresinde geçer ve burada Allah şöyle buyurur: “Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla

⁶¹ Özafşar ve Diğerleri, *Hadislerle İslam*, II, ss. 436-439.

⁶² *İbn Mace*, Sıyam, 67.

⁶³ Saffet Köse, “Teheccüd”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, ss. 323-324.

bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsm.”⁶⁴

Ayrıca gece ibadeti ile ilgili Müzzemmil Suresinin 6. ayetinde: “Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur'an ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır.”⁶⁵ şeklinde ifade buyrulmaktadır. Tefsirinde ise:

“Hz. Peygamber'in geceleri kalkıp namaz kılmasının emredilmesinin de onun psikolojik olarak bu ağır göreve hazırlanmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. 'Gece vakti' diye tercüme ettiğimiz nâşie kelimesine müfessirler 'gece vakitleri ve bu vakitlerde meydana gelen olay, gece kalkan kimse' gibi anlamlar vermişlerdir. Ayette gece vaktinin sessizlik, tenhalık, karanlık, serinlik gibi özelliklerinden dolayı huzur ve sükûn içerisinde ibadette meşgul olmak ve Kur'an okumak için gündüzden daha elverişli olduğu veya geceleyin kılınan namazın insanı mânen yüceltmeye, Kur'an'ı anlayacak ve üzerinde düşünecek şekilde okumaya daha müsait hale getireceği bildirilmektedir.”⁶⁶

Bir hadis-i şerifte de Hz. Peygamber teheccüd namazının nasıl kılınacağıyla alakalı şöyle buyurur: “Gece namazı ikişer rekât kılınır. [...]”⁶⁷ Bunun yanında Hz. Peygamber'in şöyle bir uyarısı da vardır: sağlığını tehlikeye atacak kadar ya da ailesini ihmal edecek kadar ibadette aşırıya gitmeyi uygun bulmamıştır.⁶⁸ Bu ibadete gücü yettiğince devamlı edaya niyetli olanın bazen kılamadıklarını da Allah'ın affedeceği hususu şu hadiste açıklanmıştır: “Gece namaz kılmayı itiyat hâline getiren kimse uyuyakalır da teheccüd namazına kalkamazsa, Allah ona teheccüd sevabını yazar, uyuması da kendisi için bir sadakadır.”⁶⁹

Zümer suresinin 9. ayetinde, geceleyin kalkarak Allah'a ibadet edenle, gece boyunca uyuyanların asla bir olmayacağı ifade edilmiş ve gece ibadetinin önemi vurgulanmıştır.

“Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.”⁷⁰

⁶⁴ İsrâ 17/79.

⁶⁵ Müzzemmil 73/6.

⁶⁶ Hayrettin Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Tefsiri*, V, Ankara 2012, s. 486.

⁶⁷ *Buhari*, Vitir, 2; *Müslim*, Müsafirin, 157.

⁶⁸ Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Tefsiri*, V, s. 145.

⁶⁹ *Muvatta*, Salâtü'l-Leyl 1; *Ebu Davud*, Tatavvu 20/1314; *Nesai*, Kıyamü'l-Leyl 61.

⁷⁰ Zümer 39/9.

Bu ayet-i kerimeye şöyle bir açıklama getirilmiştir:

“Gerçek mümin hem sıkıntılı zamanlarında hem rahat zamanlarında hep Allah ile olur, O’na güvenip dayanır. Bu bağlılığını kötü günlerinde isyan etmeden sabırla, iyi günlerinde azmadan şükürle gösterir. Allah’tan gelen her şeyi, ‘Lütfün da hoş, kahrın da hoş’ diyerek karşılar. İbadette dinî şuur ve duygu ne kadar yoğun olursa ibadetin değeri de o oranda yüksek olur. Bu yoğunluk geceleri daha da fazla olacağı için âyette özellikle gece ibadetinden söz edilmiştir. Derin dindarlığın diğer bir tezahürü de âhiret bilincinin canlı oluşudur. Ebedî hayata inanan iyi bir mümin, her durumda Rabbine kulluk görevlerini yerine getirmekle birlikte, bir yandan da kulluğuyla O’nun merhamet ve sevgisini kazanmayı, bu sayede âhiret kurtuluşuna nâil olmayı arzular. ‘Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’ ifadesindeki bilmeden maksat, bu âyetler bağlamında öncelikle, yalnız zor durumda kalındığı zaman değil, her zaman Allah’ı bilip tanımayı (marifetullah), bu irfan sayesinde yaratılmışlara kul olmaktan kurtulup yaratana kul olmanın önemini kavramayı ifade eder.”⁷¹

Bir başka ayet-i kerimede gece namaz kılanlar şöyle övülmüştür: “Rahmân’ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin), ‘selâm!’ derler (geçerler); gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyam durarak geçirirler.”⁷²

Allah özellikle Hz. Peygamber’e, geceleri ibadetle meşgul olmasını tavsiye etmiş, geceleyin okunan Kur’an’ın kalbe daha sirayet ettiği ve akılda daha kalıcı olduğunu bildirmiştir. Bu durum, bir bakıma geceleyin gönlün daha berrak, zihnin daha aydınlık olduğunu ve gece ibadetinin, tilaveti ve gece zikrinin mümini gaflete götürecek yollardan uzak tutup, manevi ilerleyeme etkisinin olduğunu gösterir. Hz. Peygamber’e vahyin başladığı dönemlerde Cebrail (a.s.), gelerek şöyle bildirmiştir:

“Ey örtünüp bürünen (Peygamber)! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt. Yahut buna biraz ekle. Kur’an’ı ağır ağır, tane tane oku. Şüphesiz biz sana (sorumluluğu) ağır bir söz vahy edeceğiz. Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur’an ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır. Çünkü gündüzün sana uzun bir meşguliyet vardır. Rabbinin adını an ve bütün benliğine O’na yönel.”⁷³

Müzzemmil Suresinin 20. ayet-i kerimesinde de gece ibadetiyle ilgili Hz. Peygamber’in ve müminlerin nasıl bir uygulama içine gireceği belirtilmekte ve şöyle buyrulmaktadır:

“(Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde

⁷¹ Karaman ve Diğerleri, *Kur’an Yolu Tefsiri*, IV, ss. 602-604.

⁷² Furkân 25/63-64.

⁷³ Müzzemmil 73/1-8.

yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.) Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun."⁷⁴

Müfessirler bu ayete şöyle yorum getirmişlerdir:

*"'Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun' meâlindeki bölümü iki türlü yorumlamışlardır: a) Geceleri kolayınıza gelen miktarda teheccüt namazı kılın; b) Gece namazında Kur'an'dan kolayınıza gelen miktarda okuyun. Birinci yoruma göre müminler geceleyin belli bir vakte bağlı kalmadan ve farz olmaksızın kalkıp kolaylarına geldiği miktarda nâfile namaz kılarlar; ikinci yoruma göre ise gece kalkıp kıldıkları namazda Kur'an'dan kolaylarına gelen miktarda ve kolay gelen âyetleri okurlar. Bununla birlikte bu cümleyi, namazla alâkası olmaksızın, 'Sadece Kur'an'dan kolayınıza gelen miktarı okuyun'⁷⁵ şeklinde yorumlamak da mümkündür."*⁷⁶

İsmail Hakkı Bursevî de bu ayet-i kerimenin:

*"Gece namazının diğer nâfilelerden daha efdal olduğunu beyan etmektedir. Çünkü daha önce farz olan bir nâfile, hiç farz olmayan nâfileden daha efdaldir."*⁷⁷

Ayrıca namaz ve gece namazı ile ilgili bazı ayet-i kerimeler ise şunlardır:

*"O halde Rabbini hamd ile tesbih et (yücelt) ve secde edenlerden ol."*⁷⁸

*"Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da onu tespih et."*⁷⁹

*"Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz."*⁸⁰

Gece ibadeti ile ilgili Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

*"Şeytan, uyuyan kimsenin ensesine üç düğüm atar ve her düğümde de 'Uzun bir gece var, uyu!' diyerek onu uyutur. O kimse uyanıp da Allah'ı zikrettiğinde düğümlerden biri, abdest aldığı anda biri daha, namaz kıldığında ise hepsi çözülür. Artık dinç ve gönül hoş olarak sabaha çıkar. Aksi takdirde huzursuz ve tembel olarak sabahlar."*⁸¹

Bunun sonucunda müminin huzursuz ve tembel olarak sabahlamaması, gönlünün hoş ve dinç olarak sabaha ulaşabilmesi ve şeytanın ensesine attığı düğümleri bir bir çözebilmesi için uyanıp Allah'ı zikretmeye, abdest alıp, namaza yönelme gayreti içerisinde olması gerektiği anlaşılmaktadır.

⁷⁴ Müzemmil 73/20.

⁷⁵ Müzzemmil 73/20.

⁷⁶ Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Tefsiri*, V, ss. 489-490.

⁷⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, İstanbul 2012, IX, s. 355.

⁷⁸ Hicr 15/98.

⁷⁹ Kâf 50/40.

⁸⁰ Hac 22/77.

⁸¹ *Buhari*, Teheccüd, 12; *Müslim*, Müsafirin, 207.

Başka bir hadis-i şerifte selamlaşmanın, yedirip – içirmenin, infak etmenin ve gecenin tamamını uykuyla değil de bir bölümünü ibadetle geçirmenin cennete girme vesilesi olacağı müjdesi verilmiş ve şöyle buyrulmuştur:

“Ey insanlar, selamı yayın. Yemek yedin. Herkes uyurken gece namazı kılın ki selametle cennete giresiniz.”⁸²

“Farzlardan sonra en faziletli namaz, gece kalkarak kılınan namazdır.”⁸³

“Gece namaz kılma alışkanlığı olan bir kimse, uyanamadığı zaman aynen namaz kılmış sevabı alır, uykusu da kendisine sadaka olur.”⁸⁴

“Kabir yalnızlığı için gece karanlığında iki rekât namaz kıl.”⁸⁵

2.1.4. Tesbih Namazı

Tesbih namazı, her bir rekâtında yetmiş beş kez “sübhânallahi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber” zikri okunan nafîle ibadettir. Namaz içerisinde çokça “sübhânellah” lafzının geçmesinden dolayı “tesbih namazı” denilmiştir. Tesbih kelimesinin anlamı ise, “Yüce Allah'ı eksik sıfatlardan tenzih ederim, O'nu en üstün sıfatlarla anarım”, sübhanellah vb. zikir lafızlarını tekrar etmek anlamına gelir.

Tesbih namazının kılınması için kerahet vakitleri dışında özel bir vakit bulunmamaktadır. Hz. Peygamber, amcası Hz. Abbas'a: “Bak amca sana on faydası olan bir şey öğreteyim; bunu yaparsan günahlarının ilki-sonu, eskisi-yenisi, bilmeyerek işlediğin-bilerek işlediğin, küçüğü-büyüğü ve gizli yaptığın-açıktan yaptığın on türlü günahını Allah bağışlar.” diyerek tesbih namazını kılmasını tavsiye etmiş, günde bir defa ya da haftada, ayda, yılda, hiç olmazsa ömürde bir kere kılınabileceğini belirtmiştir.⁸⁶

Bazı tasavvuf ehli, özellikle Cuma gününde gündüz ve gece iki defa eda edilmesinin büyük sevaplar kazandıracığını bildirirken, bazı fıkıh âlimleri de İslami

⁸² Tirmizi, Kıyamet, 42.

⁸³ Müslim, Sıyam, 202-203.

⁸⁴ Ebu Davud, Tatavvu, 30.

⁸⁵ Beyhâki, Şuabü'l-İman, 3924.

⁸⁶ Yunus Apaydın, “Namaz”, *İlmihal I İman ve İbadetler*, Ankara 2008, s. 319.

ilimlerle meşgul olanların tesbih namazı yerine ilimle uğraşmalarının daha hayırlı ve faydalı olacağını söylemiştir.⁸⁷

Tesbih namazının kılınışı ise şu şekilde açıklanmıştır:

“Mutasavvıfların ve Hanefiler’in çoğunluğu tesbih namazının kılınış şeklini Abdullah b. Mübârek’in,⁸⁸ diğer mezheplerin çoğunluğu ise İbn Abbas’ın rivayetini⁸⁹ esas alarak belirlemiştir. Allah rızası için tesbih namazına niyet edilerek dört rekât kılınan bu namazda Abdullah b. Mübârek’in rivayetine göre her rekâta on beşi Sübhâneke’den sonra, onu kıraatin ardından, onu rükûda ‘sübhâne rabbiye’l-azîm’den sonra, onu rükûdan kalkınca ayakta iken, onu ilk secdede ‘sübhâne rabbiye’l-a’lâ’nın ardından, onu oturmuş halinde ve onu ikinci secdede sübhâne rabbiye’l-a’lâdan sonra olmak üzere ‘sübhânallâhi ve’l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber’ ifadesi toplam yetmiş beş defa okunur; böylece dört rekâta okunan tesbihlerin toplamı 300’e ulaşır. İbn Abbas rivayetinde fark şudur: Sübhâneke’den sonra tesbih okunmaz; kıraati takiben on beş defa, ikinci secdeden sonra oturulunca on defa okunur; bu durumda her rek’atta tesbihlerin sayısı yetmiş beş olur. Bazı fakihler iki rivayetini de sahih kabul edildiğini dikkate alarak tesbih namazını birinde İbn Mübârek’in, diğerinde İbn Abbas’ın rivayetine göre dönüşümlü kılmanın daha uygun olacağını ifade etmiştir. Bir kısım eserlerde tesbihlerin parmak uçlarıyla sayılmasında bir sakınca bulunmadığı belirtilmiştir. Bazı kaynaklarda tesbih ifadesine ‘ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi’l-azîm’ ibaresinin ilâve edildiği ve selâm vermeden önce, ‘Allâhümme es’elüke tevfika ehli’l-hüdâ ...’ şeklinde başlayıp ‘... sübhâne hâlikü’n-nûr’ diye biten bir duaya yer verildiği görülür; ancak bunların sahih bir hadise dayanmadığı anlaşılmaktadır. Tesbih namazında Fâtiha’dan sonra belirli sûrelerin okunması gerekmeyecek şekilde bazı kaynaklara göre İbn Abbas Tekâsür, Asr, Kâfirün ve İhlâs, bazı fakihler ise Hadîd, Haşr, Saf ve Tegâbün sûrelerinin okunmasını tavsiye etmiştir.”

Abdullah b. Mübarek’in görüşüne göre, tesbih namazının gece kılındığında iki rekâta bir selâm vermenin daha makbul kabul edildiği, gündüz kılındığında ise iki veya dört rekâta bir selâm verilerek kılınabileceği belirtilmiştir.⁹⁰

2.2. KIRAAT

Kıraat kelimesi, Kur’an kelimesiyle aynı kökten gelir ve okumak, Kur’an okumak anlamındadır. Dolayısıyla tilâvet ile eşanlamlıdır. Aynı zamanda fikhî olarak namazda ayakta iken onun bir rükünü (farz) olarak ifa edilmesi gereken Kur’an okumayı ifade eden özel bir terim de olmuştur.⁹¹

⁸⁷ Fahrettin Atar, “Tesbih Namazı”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 533.

⁸⁸ Tirmizi, *Salât*, 350.

⁸⁹ Ebu Davud, *Tatavvu*, 14.

⁹⁰ Atar, “Tesbih Namazı”, *DİA*, XL, ss. 533-534.

⁹¹ Ebubekir Sifil, “Evrâd”, *DİA*, XXV, İstanbul 2002, s. 433.

Kur'an şöyle tanımlanır: Allah tarafından,⁹² vahiy aracılığıyla,⁹³ Arapça dilinde,⁹⁴ parça parça Peygamberimize indirilen,⁹⁵ Allah sözü olduğunda şüphe olmayan, günümüze kadar tevatür yoluyla gelen, mushaflarda yazılı, Fatiha suresi ile başlayıp Nâs suresi ile sonlanan, okunması ile ibadet edilen ve sevap kazanılan, 323.015 harf, 77.439 kelime,⁹⁶ 6236 ayet ve 114 sureden oluşan, veciz ve mûciz olan ve Allah'tan gelen hak bir kitaptır. Allah'ın basairi (gönül gözlerini açan)⁹⁷ apaçık nuru⁹⁸ ve burhanıdır.⁹⁹ Ayetleri insanların ihtiyaç duydukları şeyleri beyan edicidir (mübeyyinât).¹⁰⁰ Öğüt alanlar, anlayanlar,¹⁰¹ bilenler,¹⁰² düşünenler¹⁰³ ve aklını kullananlar¹⁰⁴ için ayetleri tafsil edilmiştir.

Cürcânî de Kur'an-ı Kerim'i şöyle tarif etmiştir: “Resûlullah (s.a.v.)'e indirilmiş, Mushaflara yazılmış, ondan tevâtür yoluyla şüphesiz nakledilmiştir. Kur'ân, Hak ehline göre, bütün hakikatları kendinde toplamış icmâlî, ledûnî ilimdir.”¹⁰⁵

Kur'an-ı Kerim'in okunması Allah katında ecir ve sevabı yüksek olan ibadettir. Selef âlimleri ibadetler arasında Kur'an-ı Kerim okumayı hiçbirisine muadil tutmadıklarını söylerler.¹⁰⁶ Bu hususla ilgili Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: “Allah'ın kitabını okuyanlar [...] asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler.”¹⁰⁷

Kur'an'ı Kerim'i okumak; onu her harf, kelime, tertip ve manasının hakkını vererek, eda ve seda ile tecvit kurallarına uyarak, güzel, düzgün ve kusursuz bir şekilde ağır ağır ve tane tane okumaktır. Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim okumanın önemini şöyle ifade etmiştir: “(Kıyamet günü) Kur'an okuyan kimseye şöyle denir: Oku, yüksel ve dünyada Kur'an'ı tertil ile okuduğun gibi (şimdi de) tertil ile oku. Senin cennetteki

---

⁹² Hâkka 69/43.

⁹³ Yûnus 10/15.

⁹⁴ Yûsuf 12/2.

⁹⁵ Furkân 25/32.

⁹⁶ Süyutî, I, 184.

⁹⁷ A'râf 7/203.

⁹⁸ Nisâ 4/174.

⁹⁹ En'âm 6 / 155.

¹⁰⁰ Nûr 24 / 34-46.

¹⁰¹ En'âm 6/98, 126.

¹⁰² A'râf 7/32.

¹⁰³ Yûnus 10/24.

¹⁰⁴ Rûm 30/28.

¹⁰⁵ Cürcânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, s. 179.

¹⁰⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1, 3.

¹⁰⁷ Fâtır 35/29.

derecen, mevkiin okuduğun ayetlerin sonuncusuna göredir.”¹⁰⁸ Bu hadis-i şerif, hem Kur’an’ı tertil ile okumanın gerekliliğini hem de çok Kur’an okumanın önemini ifade etmektedir. “Kur’an’ı güzel ve kolay bir şekilde okuyan kimse şerefli ve sadık yazıcı meleklerle beraberdir.”¹⁰⁹ Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılıyor ki Kur’an-ı Kerim okumanın fazileti ile ilgili başta Hz. Peygamber olmak üzere, sahabe-i kiram ve müminlerin birçoğu gece-gündüz, namaz içinde-namaz dışında okumak suretiyle feyzinden ve bereketinden istifade etmeyi hedeflemişlerdir.

Kur’an-ı Kerim’i güzel sesle okumayla ilgili Hz. Peygamber, Ebu Musa el-Eşari’yi dinlemiş, duygulanmış ve: “Sana Davud’un ailesine verilen güzel seslerden verilmiş.”¹¹⁰ buyurmuştur. Ayrıca: “Dün gece senin Kur’an okumanı dinlerken, beni görmeliydin.”¹¹¹ ifadeleriyle de Ebu Musa el-Eşari’nin Kur’an okuyuşundan etkilendiği, duygulandığı ve onu güzel sesle okumayı da teşvik ettiği ve övdüğü ifade edilmektedir. Kendileri de Tin suresini yatsı namazında okumuş ve bunu da sahabe-i kiramdan Berâ’ b. Âzib dinleyerek demiştir ki: “Sesi veya okuyuşu ondan daha güzel olan bir kişi duymadım.” ifadeleriyle Hz. Peygamberin sesinin güzel olduğunu ve bu güzel sesiyle Kur’an-ı Kerim’i ziynetlendirdiğini ifade etmiştir.¹¹²

Kur’an-ı Kerim’in şu ayetine dayanarak Müslümanlar yıllar boyu geceleri kıraat ibadetini yerine getirmişlerdir:

*“Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt. Yahut buna biraz ekle. Kur’an’ı ağır ağır, tane tane oku. Şüphesiz biz sana (sorumluluğu) ağır bir söz vahy edeceğiz. Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur’an ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır. Çünkü gündüzün sana uzun bir meşguliyet vardır.”*¹¹³

Hız. Peygamber’e geceleri namaz kılmasının emredilmesinin sebepleri arasında onun Peygamberlik görevine psikolojik olarak da hazırlanması içindir. Müzzemmil suresinde geçen gece vaktinin sessizlik, tenhalık, karanlık, serinlik gibi özelliklerinden dolayı huzur ve sakinlik içerisinde ibadet etmek ve Kur’an okumak için gündüz vaktinden daha müsait olduğu ya da gece namazının mümini manevi olarak yükseltmeye, Kur’an’ı anlamaya çalışıp, tefekkür edecek biçimde okumaya

¹⁰⁸ Ebu Davud, Salât, 355.

¹⁰⁹ Buhari, Tevhîd, 52.

¹¹⁰ Buhari, Fedailül Kur’an, 31.

¹¹¹ Müslim, Müsâfirin, 235-236.

¹¹² Buhari, Tevhid, 52.

¹¹³ Müzzemmil 73/2-7.

daha uygun duruma getireceği bildirilmektedir. Bu ayetlerde Hz. Peygamber'e ve ümmetine, gündüzleri daha çok yoğun çalışmalar içerisinde olunacağından; nafile namaz, kıraat gibi ibadetleri geceleri yapmanın daha uygun olacağı ve kişiyi ertesi günü yapacağı çok önemli ve zor işleri göğüsleyebilmesi için mânen ve rûhen hazırlanacağı bildirilmiştir. Dolayısıyla müminin ertesi günü yapacağı çok önemli işlere gecedan hazırlanması gerektiği de anlaşılmaktadır.

“Tane tane, hakkını vererek oku” olarak çevrilen tertil lafzı, “bir şeyi güzel bir şekilde sıralamak, dizmek, açığa çıkarmak ve açıklamak” manalarına gelir. Hakkını vererek okumak, Kur'an'ın anlamları üzerinde tefekkür etmeye imkân verir. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı, harflerin hakkını vermek suretiyle tane tane okuduğu bildirilmiştir.¹¹⁴ Ayrıca “Size sımsıkı sarılıp (ahkâmını uyguladığınızda) asla sapıtmayacağınız iki şey (bırakıyorum). Allah'ın kitabı ve peygamberin sünneti.”¹¹⁵ buyurmuş, yine bu hususla ilgili Hz. Peygamber'in şöyle bir rivayeti de vardır:

*“Sadece şu iki kimseye imrenilebilir, onlar gibi olmak istenebilir. Veya bu iki kimseye hased (gıpta) edilir ve bunlardaki bu nimetin yok olması istenir. Biri Allah'ın kendisine Kur'an bilgisi verdiği onunla gece gündüz meşgul olup gereğiyle amel eden kimsedir. Diğeri de Allah'ın kendisine mal verdiği ve bu malı gece gündüz onun yolunda harcayan kimsedir.”*¹¹⁶

Hz. Peygamber Kur'an okumayı teşvik ederek “Kur'an öğrenin ve okuyun. Çünkü Kur'an öğrenip okuyan ve gecesini onunla ihya eden kimse, misk dolu ve kokusu her tarafa yayılan kap gibidir.”¹¹⁷ buyurmuş, “Kim gece on ayet okursa gafillerden sayılmaz. Yüz ayet okuyan kânitünden (Allah'a itaat edenler ve boyun eğenler), bin ayet okuyan ise mukantarından (çok sevap elde edenler) sayılır.”¹¹⁸ demiştir. “Sizin en hayırlınız, Kur'an-ı öğrenen ve öğretendir.”¹¹⁹, “Kur'an'ı Kerim'i gerektiği şekilde güzel okuyan kimse, vahiy getiren şerefli ve itaatkar meleklerle beraberdir. Kur'an'ı heceleyip zorlanarak okuyan kimseye de iki kat sevap vardır.”¹²⁰, “Bir kimse Allah'ın kitabından bir harf okuduğunda bir hasene/iyilik yazılır. Hasene de on misli sevapla karşılır.”¹²¹, “Evlerinizi namaz ve Kur'an kıraati ile

¹¹⁴ Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Tefsiri*, V, ss. 485-487.

¹¹⁵ el-Münirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, I, 80.

¹¹⁶ *Buhari*, İlim 15; *Müslim*, Müsafirin, 266.

¹¹⁷ *Tirmizi*, Edeb, 79.

¹¹⁸ *Ebu Davud*, Salât, 326, 1398.

¹¹⁹ *Buhari*, Fedailul Kur'an, 21.

¹²⁰ *Müslim*, Müsafirin, 244; *Buhari*, Tefsir, 1.

¹²¹ *Tirmizi*, Feadilül Kur'an, 16.

süsleyiniz.”¹²² hadisleriyle Kur’an-ı Kerim okumanın faziletini ve sevabını Hz. Peygamber böyle açıklar.

Kendisi de Kur’an-ı Kerim okurken ayetlerin arasında bir müddet duraklar sonra devam eder,¹²³ secde ayeti geçtiğinde secdede bulunur,¹²⁴ onu ağır ağır, tane tane okurdu.¹²⁵ Allah’ın ululuğundan bahseden ayetlere rastladığında tesbih eder, dua ayetlerinde de dua eder, Allah’a sığınılacak konuları içeren ayetlere geldiğinde ise okumaya ara verip O’na sığınır.¹²⁶

Hz. Ömer de kız kardeşi Fâtıma’nın evinden gelen Kur’an sesini işitir ve: “Göklerde ve yerde ne varsa Allah’ı tesbih etmektedir.”¹²⁷ ayetinden etkilenerek Müslüman olmuştur. Aynı şekilde Hz. Ömer’in, cemaatle sabah namazı kılarken Yusuf suresini okuduğu ve gözyaşlarının köprücük kemiğine akıncaya kadar ağladığı nakledilmektedir.¹²⁸

Kur’an-ı Kerim samimiyetle, ihlâsla ve istekli bir şekilde okunmalı; okuyan mümin ona bütün varlığı ile yönelmeli, ürpermeli, titremeli, kalbi yumuşamalıdır. Bu hususla ilgili Allâh-u Teâlâ şöyle buyurur:

*“Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu Kitab’ın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri ve hem de gönülleri Allah’ın zikrine ısınıp yumuşar. İşte bu Kitap, Allah’ın, dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği hidayet rehberidir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren olmaz.”*¹²⁹

Enfâl suresinde de, Kur’an okuyan ve dinleyen müminlerle ilgili şu ayet-i kerime yer almaktadır: “Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah’ın ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir.”¹³⁰

Kur’an-ı Kerim’in özelliklerinden birisi de okunması ve dinlenmesidir. Özellikle namazda okunmasının ve dinlenmesinin emredilmesi¹³¹ adeta

¹²² İbn Mace, İkâme, 186.

¹²³ Ebu Davud, Huruf, 1.

¹²⁴ Müslim, Mesacid, 103.

¹²⁵ Müzemmil 73/4.

¹²⁶ Müslim, Müsafirun, 203.

¹²⁷ Tâhâ 20/6; Hadîd 57/1.

¹²⁸ Nevevi, Tibyan, 47.

¹²⁹ Zümer 39/23.

¹³⁰ Enfâl 8/2.

¹³¹ A’râf 7/204.

Müslümanlığın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, hayatlarına yön vermiş, inananları yüksek ahlak ve fazilet derecelerine ulaştırmıştır.¹³²

Ahmed b. Hanbel'den şu rivayet nakletmiştir: “Kim Allah'ın kitabından bir ayet dinlerse ona kat kat sevap verilir. Kim de okuyacak olursa kıyamet gününde onun için nur olur.”¹³³

Abdullah b. Amr b. As'ın rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

*“Kur'an'ı devamlı okuyana (cennette) şöyle denir: Oku ve (cennet basamaklarında) yüksel. Dünyada tertil üzere (tek tek) okuduğun gibi (cennette de öyle) oku. Çünkü senin cennette yerleşeceğin yer, okuduğun ayetin sonundadır (ne kadar çok okursan, o kadar yükselirsin).”*¹³⁴

Başka bir rivayette de Hz. Peygamber, Taif dönüşü Nahle denilen bir yerde bir gece konaklamıştı ve orada Kur'an-ı Kerim okumaya başlamıştı. Bu arada cinlerden bir grup gelerek Hz. Peygamber'in okuduğu Kur'an'ı dinlemişler ve çok etkilenerek Müslüman olmuşlardı.¹³⁵ Bu olay Kur'an'da şöyle anlatılır:

*“Hani cinlerden bir gurubu, Kur'an'ı dinlemeleri için sana yöneltmiştik. Kur'an'ı dinlemeye hazır olunca (birbirlerine) «Susun» demişler, Kur'an'ın okunması bitince uyarıcılar olarak kavimlerine dönmüşlerdi. Ey kavmimiz! dediler, doğrusu biz Musa'dan sonra indirilen, kendinden öncekini doğrulayan, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik. Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun. Ona iman edin ki Allah da sizin günahlarınızı kısmen bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun.”*¹³⁶

Kur'an-ı Kerim'i dinlerken ağlamak, bir samimiyet ve ihlâs belirtisidir. Hz. Peygamber'in Abdullah b. Mes'ud'u dinlerken ağladığı malumdur. Çünkü kıraat esnasında ağlamak, ariflerin sıfatı, salihlerin şiarıdır.¹³⁷ Yine ağlayamayanlar için ağlar bir tavır içinde olmaları tavsiye edilmiştir.¹³⁸ Gazzali kıraat esnasında, kalpte hüznü hâsıl etmenin yolunu şöyle anlatır:

“Üzüntüsünü açıklamanın yolu oradaki korkutucu azâb verici Misak ve Muâhede âyetlerini, sonra da nehiy ve emirlerine karşı kusurlarını düşünmekle olur. Şübhesiz bunları gereği gibi düşünen insan hem mahzûn olur, hem de ağlar. Şâyet temiz kalbli insanlar gibi ağlayamıyorsa, ağlayamadığına mahzûn olmalıdır. Çünkü Kur'an'ın bu

¹³² Tahsin Görgün, “Kur'an”, *DİA*, XXVI, İstanbul 2002, s. 389.

¹³³ *Buhari*, Sahih-i Buhari, VI, 113.

¹³⁴ *Ebu Davud*, Vitir, 20; *Tirmizi*, Fedailü'l-Kur'an, 18.

¹³⁵ İbn Hişam, *Siret*, II, 29.

¹³⁶ Ahkâf 46/29-31.

¹³⁷ *Müslim*, Sahih-i Müslim, VI, 87.

¹³⁸ *İbn Mâce*, Zühd, 6; *Müslim*, Cihâd, 58.

gibi âyetlerine üzüntü duymamak büyük bir musibettir.”¹³⁹

Netice itibariyle Kur’an-ı Kerim okumak ve dinlemek çok faziletli bir ibadettir, dinlerken de mümin son derece edepli olmalı, vakar içerisinde bulunmalı, bağırıp çağırmaktan, gösterişten ve riyadan uzak durmalı, huşu ve hudû içerisinde anlamlarını da düşünerek, tefekkür ederek, ibret alarak okumalı, dinlemeli, feyzinden, bereketinden istifade etmeye gayret göstermektedir.¹⁴⁰

2.3. TÖVBE

Tövbe kelimesi Kur’an-ı Kerim’de seksen sekiz defa zikredilmekte, otuz beş yerde Allah’a, elli üç yerde ise insanlara isnat edilmektedir.¹⁴¹

İsfahânî tövbeyi şöyle tarif etmiştir:

*“Tövbe en güzel şekilde günâhı terk etmektir. Bu özür dilemenin en etkili yoludur. Çünkü özür dilemenin en etkili yoludur. Çünkü özür dilemenin üç şekli vardır. Birincisi, özür dileyenin ben yapmadım demesidir. İkincisi, şundan dolayı yaptım demesidir. Üçüncüsü, yaptım, kötü ettim, artık ondan geri döndüm/vazgeçtim demesidir. İşte bu sonuncusuna tövbe adı verilmektedir.”*¹⁴²

Tövbe günahlara son verme çabasıdır. Dolayısıyla tövbe insanın Allah’a yöneliş ve yücelişini amaçlayan dua gibidir. Aslında nasslarda yer alan tövbe ve istiğfar kelimelerinin çoğu dua ve niyaz şeklindedir. Kur’an-ı Kerim’de peygamberlerden Hz. Âdem’in, Hz. İbrahim’in, Hz. Musa’nın ve Hz. Muhammed’in tövbelerinden bahsedilmekte,¹⁴³ birçok ayette onların af talebinde bulunduğu bildirilmekte ve bizzat Hz. Peygamber’e Allah’tan bağışlanma dilemesi emredilmektedir.¹⁴⁴ Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bazen kalbimi bir perde bürür de günde 100 defa tövbe ettiğim olur.”¹⁴⁵

Allah, Hz. Âdem’e, “Ey Adem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yiyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz.” buyurduğu hâlde şeytan onları kandırarak yasak olana yönlendirdi: “Rabbiniz size bu ağacı ancak melek

¹³⁹ el-Gazzali, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, I, 785.

¹⁴⁰ Elmalılı M. H. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 2360.

¹⁴¹ Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 285.

¹⁴² el-İsfahânî, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s. 1133.

¹⁴³ Bakara 2/37, 128; A’râf 7/143; Tevbe 9/117; Hüd 11/112.

¹⁴⁴ Nisâ 4/106; Muhammed 47/19; Nasr 110/3.

¹⁴⁵ *Müslim*, Zikir, 41-42; *Ebu Davud*, Vitir, 26.

olmayasınız ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı.”, Hz. Âdem ve Hz. Havva pişman oldular Rablerine yönelip, af dilediler ve şöyle tövbe-istiğfar ettiler: “Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”¹⁴⁶ Allah da tövbelerini kabul etti ve: “Ey müminler! Hep birden Allah’a tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁴⁷ buyurdu.

Kur’an-ı Kerim Hz. Peygamber’i tövbe ve rahmet peygamberi olarak nitelendirmiştir.¹⁴⁸ Rivayet edilen hadislerde ilâhî bağışlanmanın enginliği farklı şekilde anlatılmıştır. Sahabe-i kiram da Hz. Peygamber’in yanında buldukları sırada dini duyarlılıklarının zirvede olduklarını, Hz. Peygamber’in yanından ayrıldıktan sonra ise o hassasiyeti koruyamadıklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Benim yanımdan ayrıldıktan sonra eski halinizi koruyabilseydiniz melekler ziyaretinize gelirdi. Siz günah işlemeyen kimseler olsanız Allah bu fiili işleyen başka bir topluluk yaratır ve onların günahlarını bağışlardı.”¹⁴⁹

Hz. Peygamber’in ifadeleri bir taraftan Allah’ın gafur, gaffar, tevvâb gibi sıfatlarını gösterirken, diğer taraftan da insanların günah işleyebileceğini, lakin günahlarından pişman olup tövbe ettikleri takdirde bağışlanacaklarını vurgulamaktadır. Yine Hz. Peygamber: “(Günahtan) pişmanlık duymak, tövbedir.”¹⁵⁰ ve “Günahtan tövbe etmek, günahı terk edip bir daha ona dönmektir.”¹⁵¹ Diyerek tövbeyi açıklamışlardır.

İnsan hem iyilik hem kötülük yapma eylemindedir. Hz. Âdem hata etmiş, fakat tövbe ile Allah’ın affına mazhar olmuştur. Gazzali beşer için hatasızlığı imkânsız görürken, hatadan dönmemeyi insanlık dışı görür.¹⁵² Onun bu düşüncesi şu hadisten

---

¹⁴⁶ A’râf 7/19, 20, 23.

¹⁴⁷ Nûr 24/31.

¹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 395, 404; *Müslim*, Fezail, 126.

¹⁴⁹ *Müslim*, Tevbe, 9-11.

¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 423.

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 446.

¹⁵² el-Gazzali, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, IV, ss. 20-22.

anlaşılmaktadır: “Her insan günah işleyebilir, günah işleyenlerin en hayırlısı tövbe edendir”.¹⁵³

Tövbenin kabul edilmesinin Allah’ın iradesine bağlı olduğu Kur’an-ı Kerim’de şöyle ifade edilmiştir:

“Allah dilediğinin tövbesini kabul eder.”¹⁵⁴

“Allah’ın, doğruları, doğrulukları sebebiyle mükâfatlandırması, dilerse münafıklara azap etmesi yahut onların tövbesini kabul etmesi içindir. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹⁵⁵

Konuyla ilgili olarak hadis-i şeriflerde ise şöyle buyrulmuştur:

“İzzet ve celâl sahibi Allah buyurur ki: Ey kullarım! Benim affettiklerim dışındakiler günahkâr (kalır). Benden bağışlanma dileyin, sizi bağışlayayım. Kim benim affediciliğimi bilir ve af dilerse onu affederim, (hatasını) önemsemem.”¹⁵⁶

“Yaptıkları yüzünden kalpleri pas tutmuştur.”¹⁵⁷ ayetini ise Hz. Peygamber şöyle açıklamıştır:

“Kul bir hata işlerse kalbine siyah bir nokta konulur. Şayet o, vazgeçer, bağışlanma diler, tövbe ed(ip Allah’a dön)erse kalbi arınır. Eğer (bunları yapmaz günah ve hataya) geri dönerse (siyah nokta) artırılır ve neticede bütün kalbini kaplar.”¹⁵⁸

İslam dininde olumsuz davranışların cezalandırılmasının hikmeti suç ve günahların engellenmesidir. Tövbe için de aynısı geçerlidir. Bundan amaç ise şahısların içerisinde yaşadığı sosyal dokunun bozulmasına sebep olan suçların ve günahların telâfi edilmesidir. Günahından tövbe edecek kişi, haklarını gasp ettikleri şahısların haklarını geri vermeli, onlardan af dilemelidir. Kendisi gibi hata yapan insanları da uyarmalıdır.

---

¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 198; *İbn Mace*, Zühd, 30.

¹⁵⁴ Tevbe 9/15.

¹⁵⁵ Ahzâb 33/24.

¹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 152.

¹⁵⁷ Mutaffifin 83/14.

¹⁵⁸ *Tirmizi*, Tefsiru'l-Kur’an, 83.

“Emanet ve güven esasına dayalı olarak sosyal alanda ve kamu yönetiminde yetki ve sorumluluk üstlenen kimselerin suistimalde bulunması Kur’an’da “hıyanet” kavramıyla ifade edilmektedir. Etkisi ve tahrip alanı çok geniş olan bu günahların tövbesi ve telâfisi imkânsız denecek kadar zordur.”¹⁵⁹

Tövbenin Allah katında kabul olması hususunda âlimler şu üç şartı ileri sürmüşlerdir. Bunlar nedamet, terk ve tekrar işlememedir. Ayrıca bunlara ilaveten iyi amel işlemeyi de eklemiştirler.¹⁶⁰ Tövbenin kabul olması için yapılması beklenen amel-i salih şartı farklı ayetlerde geçmektedir. İşlenen günah sebebiyle pişmanlık içerisinde yapılan tövbeler bir kısım ayetlerde salih amel, bazı ayetlerde ise ıslah şartı yani kendi halini düzeltme şeklinde bildirilir.¹⁶¹

“Her kim de işlediği zulmünün arkasından tövbe edip durumunu düzeltirse kuşkusuz, Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹⁶²

Hakikat ehli olan arifler öyle bir durumla karşı karşıya kalırlar ki bu durumda iken sadece Allah’ı ve O’nun tecellisini görebilirler. Bu halleri fenâ olarak adlandırılırken, kendilerinde varlık görmelerini günah kabul etmişlerdir. “Senin varlığın başka bir günahla karşılaştırılmayacak bir günahdır” diyerek, Nasuh tövbesinde bulunarak Allah’ın şu esmalarıyla alakalı olmasından dolayı tövbenin ilâhî boyutu üzerinde durulmuştur: Tevvab, afuv, gafur, gaffar. Sufilerde pişmanlığın birinci adımı tövbedir. Tövbeden sonra inâbe gelmektedir. Son adımı ise evbedir. Bu açıdan Allah’ın azabından korkanın hali tövbe ki bu hal müminlerin halidir, azabından korkmakla beraber sevap umanın hali inâbe bu ise evliyaların halidir, sadece emrini gözetenin hali ise evbedir. Bu hal de peygamberlerin hali olarak ifadelendirilir.¹⁶³

Sühreverdi, Hasan el-Mağazî’nin ‘isticâbet tövbesi’ olarak isimlendirdiği tövbeyi, kulun namazında Allah’ın dışında kalbine gelen düşüncelerden dahi tövbe etmesi şeklinde açıklamıştır.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Topaloğlu, “Tövbe”, *DİA*, XLI, s. 279.

¹⁶⁰ Âl-i İmrân 3/135.

¹⁶¹ Topaloğlu, “Tövbe”, *DİA*, XLI, s. 281.

¹⁶² Mâide 5/39.

¹⁶³ Süleyman Uludağ, “Tövbe”, *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 285.

¹⁶⁴ Şihâbüddîn Sühreverdi, *Gerçek Tasavvuf Avârifü'l Meârif*, trc. Dilâver Selvi, İstanbul 2011, s. 627.

Yüce Allah'ın kullarına lütfettiği tövbe kapısı, günahkâr durumundan kurtulmak için bir rahmete kavuşmaktır. “Bilmiyorlar mı ki, kullarının tövbesini kabul eden Allah'tır, sadakaları kabul eden de O'dur. Şüphesiz Allah tövbe kapısını alabildiğine açık tutmaktadır, rahmetiyle her şeyi kuşatmaktadır.”¹⁶⁵ ayet-i kerimesinde bu husus açıklanmıştır.

“Ve onlar ki çirkin bir iş yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen bağışlanma dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki!”¹⁶⁶ Tövbenin nasıl yapılacağına dair Hz. Peygamber de şöyle bahsetmektedir: “Bir kimse bir günah işler de ardından güzelce abdest alır sonra kalkıp iki rekât namaz kılar ve Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah onu mutlaka bağışlar.”¹⁶⁷

Kabul olunacak tövbe izah edilirken günahkârlar arasında bir ayırım yapılmadığı görülmektedir. Şu kıssa bu hususa dikkat çekici bir örnektir: Bir adamın doksan dokuz kişiyi öldürdüğü sonra pişmanlık duyup bir rahibe danıştığı, o da affının mümkün olmayacağını ifade edince onu da öldürdüğü; yine âlim birisine danışma ihtiyacı duyduğu, onun da affının elbette mümkün olduğunu söylemesi üzerine “Seninle tövben arasında kim girebilir ki?” cevabını verir. Daha sonra bulunduğu diyarı terk ederek salih insanların olduğu yere gitmesini tavsiye eder. Yola çıkan o kişi tavsiye ettiği o diyara ulaşmadan vefat eder. Vefat ettiği yer salih insanlara daha yakın olduğundan, o insanlardan sayılarak rahmet meleklerinin nezaretinde Allah'ın bağışlamasına nail olur.¹⁶⁸ Bu örnekten varacağımız sonuç, kul hatalı da olsa hatasız da olsa, af dilemeli, tövbe-istiğfarda bulunmalı ve kötülüğe giden yollar kapatılıp, başka hata ve kusur yapmanın önüne geçilmiş olmalıdır. Hata yapan insan da salih kullar içerisine katılıp, önceki olumsuz alışkanlıklarından vazgeçip arınmış olacaktır. Ancak başkalarının haklarına tecavüz edenler bundan tövbe ettiklerinde, önce o kişilere haklarını iade etmek suretiyle helâllik almalıdırlar.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Tevbe 9/104.

¹⁶⁶ Âl-i İmrân 3/135.

¹⁶⁷ Ebu Davud, Vitr, 26.

¹⁶⁸ Müslim, Tevbe, 46.

¹⁶⁹ Özafşar ve Diğerleri, *Hadislerle İslam*, II, ss. 99-100.

Tövbe ve istiğfarda bulunmak için belli bir zaman ve mekân şartı olmamakla birlikte Kur'an-ı Kerim'de gecenin son üçte biri olan seher vakitlerinde tövbe edenlerden şöyle bahsedilmiştir:

“Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından korusun diyenler, sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranlar [...] ve seherlerde (Allah'tan) bağışlanma dileyenlerdir.”¹⁷⁰

“Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiği şeyleri alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunurlar. Şüphesiz onlar bundan önce iyilik yapan kimselerdi. Geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde bağışlama dilerlerdi.”¹⁷¹

Konuyla ilgili Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

*“‘Yüce Rabbimiz, her gece, gecenin son üçte biri kaldığında dünya semasına iner (rahmet nazarıyla bakar) ve şöyle buyurur: Bana dua eden yok mu ki, duasını kabul edeyim! Benden bir şey isteyen yok mu ki, ona dilediğini vereyim! Benden mağfiret isteyen yok mu ki, onu bağışlayayım!’”*¹⁷²

Yine Hz. Peygamber, Allah'ın kullarını affetmek için sebepler oluşturduğunu şu hadis-i şerifinde beyan eder:

*“Allah Teâlâ gündüz günah işleyenin tövbesini kabul etmek için gece mağfiret elini uzatır. Geceleyin günah işleyenin tövbesini kabul etmek için de gündüz mağfiret elini uzatır. (tevbeyi kabul eder). Güneş batıdan doğuncaya (kıyamet kopuncaya) kadar bu böyle devam eder.”*¹⁷³

Elbette tövbe ve istiğfarda bulunmanın insan için tesiri çok büyüktür. Zira insanoğlu bu sayede Allah'a daha da bağlanacak, imanını kuvvetlendirecek, ümitsizliğe kapılmayacak ve yaşama isteğini devam ettirecektir. Toplum içerisindeki saygınlığı ve itibarı artmış olup, o güzel ortamlarda mutlu, mesut ve bahtiyar olarak hayatını idame ettirecektir.¹⁷⁴ Bu konu ile ilgili Allah: “Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız O size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir ve sizin kötülüklerinizi örter, sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir.”¹⁷⁵ buyurarak kullarını

¹⁷⁰ Âl-i İmrân 3/16-17.

¹⁷¹ Zâriyât 51/15-18.

¹⁷² Buhari, Deavât, 14.

¹⁷³ Müslim, Tevbe, 31.

¹⁷⁴ Özağşar ve Diğerleri, *Hadislerle İslam*, II, s. 102.

¹⁷⁵ Enfâl 8/29.

müjdelemiştir. Bununla birlikte tövbe ve istiğfarda bulunmak, Allah ile bağımlı kuvvetlendirme yanında mümini, Allah'ın yarattıklarına karşı olan haklarını da varsa iade edip helalleşerek akrabalarıyla, komşularıyla, din kardeşleriyle ve diğer insanların da dostluğunu kazanan bir kişi hâline gelmesini sağlar.

Kul tövbe ederken içtenlikle dua etmeli ve Hz. Peygamberi örnek almalıdır. Onun 'seyyidü'l-istiğfar'¹⁷⁶ duası tövbenin nasıl yapılacağı ile ilgili insanlara yol gösterir:

*"Allah'ım, benim Rabbim sensin, senden başka ilâh yok. Beni sen yarattın ve ben senin kulunum. Ben gücüm yettiğince sana verdiğim söz üzereyim ve senin vaadine de güveniyorum. Yaptıklarımın şerrinden sana sığınırım. Bana olan nimetini itiraf ediyorum. Günahlarımı da itiraf ediyorum. Günahlarımı bağışla, çünkü günahları senden başka bağışlayacak hiç kimse yoktur."*¹⁷⁷

Allah kullarından yalvarıp-yakarma, dua ve niyazda bulunma, akşam-sabah, gece-gündüz, günün, haftanın, ayın, yılın ve ömrün belirli vakitlerinde ibadet, taat, zikir, tefekkür, af ve bağışlanma dilenmeyi istemiştir. Özellikle seher vakitlerinde samimiyetle yapılan tövbelerin kabul edileceği müjdesi ise şu ayet-i kerimelerde geçmektedir: "Kim tövbe edip iyi davranış gösterirse, şüphesiz o, tövbesi kabul edilmiş olarak Allah'a döner."¹⁷⁸, "Allah'tan mağfiret dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."¹⁷⁹. Hz. Peygamber'in de bu hususla ilgili müjdesi şöyledir: "Günahından tam olarak dönüp tövbe eden, onu hiç işlememiş gibidir."¹⁸⁰

2.4. DUA

Kur'an-ı Kerim'de dua ile ilgili yaklaşık iki yüze yakın ayet bulunmaktadır. Yüzden fazla ayette ise peygamberlerin ve salih kulların dualarından bahsedilmektedir. Yirmi bir ayet Hz. Musa'nın, on yedi ayet Hz. İbrahim'in, on altı ayet Hz. İsa'nın, on iki ayet Hz. Nuh'un, dokuz ayet Hz. Zekeriyya'nın dualarını içerir. Ayrıca diğer peygamberlerden Âdem, Şuayb, Yunus, Yusuf, Eyyub, Lut ve Süleyman; Meryem'in annesi, Firavun'un karısı, Firavun'a karşı koyan sihirbazlar, Tâlût'un

¹⁷⁶ Özaşar ve Diğerleri, *Hadislerle İslam*, II, s. 102.

¹⁷⁷ *Tirmizi*, Deavat, 15.

¹⁷⁸ Furkân 25/71.

¹⁷⁹ Müzzemmil 73/20.

¹⁸⁰ *İbn Mace*, Zühd 30.

askerleri, çaresiz kalanlar, melekler, kişi ve toplulukların duaları zikredilmiştir. Bunlardan bazılarında insanlara dua etmeleri emredilmekte, bir kısmında da duanın adap, usul ve tesirlerinden söz edilmektedir:

“Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.”¹⁸¹

“Rabbimize alçak gönüllüce ve için için dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez.”¹⁸²

“En güzel isimler Allah’ındır. O’na o güzel isimleriyle dua edin ve O’nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır.”¹⁸³

Dua, “kulun bütün benliğiyle yüce yaratana yönelerek ondan istek ve dilekte bulunması anlamında dinî terim ve bu amaçla icra edilen bir ibadet şekli” ve gece ibadetinin önemli unsurlarından birisidir. Dua, “İslâm literatüründe Allah’ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tazim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesini ifade eder.”¹⁸⁴

Yine dua insanla yüce Yaratıcı arasında kurulan bir bağıdır. Dua gece-gündüz, akşam-sabah, yaz-kış her vakitte yapılır. Özellikle gizlice yapılması belirtilmiş ve ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur: “Rabbimize yalvara yakara gizlice dua edin, muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez. Ona korkarak ve umarak dua edin”¹⁸⁵ Yapılan yalvarış ve yakarış karşısında kul Allah’a daha yakın, manevi olarak da daha yücelmiş olacaktır. Bu sebeple duada Allah ile kul arasında vasıta yoktur ve dua kulluk makamlarının en yücesidir.¹⁸⁶ “Halkın duası lisanla, zahitlerinki fiille, ariflerinki ise hal diliyledir. Bu manada dua, sevgiliye özlem duymaktır.”¹⁸⁷

Hiz. Aişe bir gece Peygamberimizi yatağında bulamayınca karanlıkta onu aramaya çalıştı. El yordamıyla onu namaz kılariken buldu ve elleri secde halinde olan Hiz. Peygamberin ayağına dokundu, o sırada onun şöyle duada bulunduğunu işitti:

---

¹⁸¹ Bakara 2/186.

¹⁸² A’râf 7/55.

¹⁸³ A’râf 7/180.

¹⁸⁴ Osman Cilacı, “Dua”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, ss. 529-530.

¹⁸⁵ A’râf 7/55-56.

¹⁸⁶ Selahattin Parlador, “Dua”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 532.

¹⁸⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 155.

“Allah’ım, öfkenden rızana, cezandan affına sığınırım. Senden sana sığınır, sana olan övgüleri saymakla bitiremem. Sen kendini övdüğün gibisin.”¹⁸⁸

Sûfilerin dualarının büyük bir bölümü Allah’a hamd, O’nun ululuğunu, yüceliğini, sonsuz gücünü, ilmimi, lütfunu ve rahmetini dile getirmekten oluşur. Bazı sûfilerin duaları ise Allah’a durumlarını arz etme, zayıflıklarını ve zaafalarını ifade etme şeklindedir. Yine sûfiler dualarında af, mağfiret, cennete nail olma, cehennemden azad olma istekleri olsa da, onlar daha ziyade muhabbetullah ve O’nun rızasına ermek için dua ederler. Râbia el-Adeviyye’nin, “Allah’ım! Dünya nimetlerini düşmanlarına, âhiret nimetlerini dostlarına ver, buna sen kadırsın”; Bâyezîd-i Bistâmî’nin, “Allah’ım! Senden sadece seni istiyorum.” şeklindeki duası bazı sufilerin dualarına örnektir. Dua duayı yapanlara göre farklılık göstermektedir; şöyle ki söz halkın duası, davranış zâhidlerin duası, hal de ariflerin duası şeklindedir.

Dua ile ilgili büyük bir Sünen sahibi olan Nesai (ö. 303/915) ‘Amelü’l-yevm ve’l-leyle’ adlı bir eser yazmıştır. Eserine bu ismi vermesinin sebebi müminlerin Hz. Peygamber’in dua ve zikirlerini, tesbih ve tehlillerini örnek almalarını istediği için ve bu isme yakın ifadeler taşıyan bir hadisten¹⁸⁹ ilham alması olmuştur. Eserde Hz. Peygamber’in abdest, namaz, oruç, cihat, alışveriş, uykuya yatma ve uykudan kalkma, hastalık ve sağlık, hasta ziyareti gibi dualar mevcuttur.¹⁹⁰

Mevlana da dua ile ilgili şöyle söyler:

“Biz ney gibiyiz, bizdeki nağme senden. Biz dağ gibiyiz, bizdeki seda senden. Kazanıp kaybetmede satranç oyunu gibiyiz; ey huyları güzel! Bizim kazanıp kaybetmemiz sendendir. Ey bizim canımıza can olan! Biz kim oluyoruz ki seninle ortada olalım, görünelim! Biz yokuz. Varlıklarımız, fâni sûretle gösteren Vücut-u Mutlak olan sensin. Biz umumiyetle aslanlarız ama bayrak üstüne resmedilmiş aslanlar! Onların zaman zaman hareketleri, hamleleri rüzgârdandır. Hareketimiz de, varlığımız da senin vergidir. Varlığımız umumiyetle senin icadındır.”¹⁹¹

Yüce Rabbimiz dua edenlerle birlikte olunmasını da istemekte ve şöyle buyurmaktadır: “Sabah akşam Rablerine, O’nun rızasını dileyerek dua edenlerle

¹⁸⁸ Müslim, Salat 222; Ebu Davud, Salat 148, Vitr 5; Tirmizi, Daavat, 75; Nesai, Kıyamu’l-Leyl 51.

¹⁸⁹ Nesai, Sehv, 91; Ibn Mace, İkame, 32.

¹⁹⁰ Süleyman Uludağ, “Dua”, DİA, IX, İstanbul 1994, s. 537.

¹⁹¹ Mevlânâ Celâleddîn Rumî, Mesnevî-i Mânevî, s. 11
[http://arsiv.mevlana.org.tr/doc/mesnevi/PDF/Mesnevi-i-%20Serif%20Cild%20\(1\).pdf](http://arsiv.mevlana.org.tr/doc/mesnevi/PDF/Mesnevi-i-%20Serif%20Cild%20(1).pdf) [29/06/2019]

birlikte ol.”¹⁹² Yine Rabbimiz, kısık sesle, yalvararak, ayrıca ümit ve korku içerisinde dua edilmesini istemekte ve şöyle buyurmaktadır:

*“Rabbimize alçak gönüllüce ve için için dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır.”*¹⁹³

Sıkıntılı durumda Allah’a yönelen, sıkıntısı kalktığında da kendisinden bilen insanların da olabileceğini Allah şu ayet-i kerimelerinde bildirmiştir:

“İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır. Sonra ona tarafımızdan bir nimet verdiğimizde, ‘Bu, bana ancak bilgim sayesinde verilmiştir’ der. Hayır, o bir imtihandır. Fakat onların çoğu bilmezler.”¹⁹⁴

Geceleri dua yapılırken icabet saatleri de takip edilmelidir: “Sabah, akşam ve gecenin bir kısmından (dinç olduğunuz vakitlerden) yararlanın.”¹⁹⁵; “Geceleyin öyle bir zaman vardır ki, Müslüman bir kimse o zamana rastlayıp Allah’tan dünya ve âhirete dair hayırlı bir şey dilerse, Allah ona dilediğini verir. Bu her gece böyledir.”¹⁹⁶

İhlâsla yapılan duanın müstecab olacağı ile ilgili Hz. Peygamber: “Acele etmedikçe her birinizin duası kabul edilir. Bu sebeple (acelecilik yüzünden) insan, dua ettim de kabul olunmadı der.”; “Hiçbir dua eden yoktur ki, şu üç sonuç arasında olmasın: Ya istediği hemen verilir ya lehine ertelenip saklanır yahut da dua bir günahına kefaret olur.”¹⁹⁷ diye buyurur.

“Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru.”¹⁹⁸ Ayeti kerimesinde belirtildiği üzere kul Allah’a olan duasında dünya ve ahiret saadeti için; ana-babası, evlad-ü iyali için; devleti, milleti ve ülkesi için; alem-i İslam ve tüm inananların birlik, beraberlik, huzur ve kardeşliği için; ayrıca bütün insanlığın hidayeti için hayır duada bulunmalıdır. Mümin dua ederken de acele etmemeli, acele edenleri şu ayet-i kerimesinde Allah uyarıyor: “İnsan hayra dua eder gibi şerre dua eder. İnsan çok acelecidir.”¹⁹⁹

---

¹⁹² En’âm 6/52; Kehf 18/28.

¹⁹³ A’râf 7/55-56.

¹⁹⁴ Zümer 39/49.

¹⁹⁵ *Buhari*, İman, 29.

¹⁹⁶ *Müslim*, Müsâfirîn 166, 167.

¹⁹⁷ *Malik*, Muvatta, Kur’ân 29, 36.

¹⁹⁸ Bakara 2/201.

¹⁹⁹ İsrâ 17/11.

Hız. Peygamber'in her gece yatsı namazından sonra okunmasını tavsiye ettiği Bakara Suresinin son iki ayet-i kerimesinde müminlere iman esaslarıyla birlikte her gece Rabbimize nasıl yalvarıp – yakaracağımızla ilgili örnek dualar sunulmakta ve şöyle buyrulmaktadır:

“Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: 'Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.' Şöyle de dediler: 'İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.' Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): 'Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyle yüklemeyi! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızısın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.'”²⁰⁰

Bu ayet-i kerimeler her gece yatsı namazından sonra okuyan müminlerin adeta gecelik virdidir, dualarındadır, yalvarış ve yakarışlarındandır. Hız. Peygamber'in dua örneklerine baktığımızda:

“Dua etmekte aciz olmayın, çünkü dua eden hiçbir insan helâk olmaz.”²⁰¹

“Allah'a duadan daha değerli bir şeyle yoktur.”²⁰²

“Dua, müminin silahı, dinin direği, göklerin ve yerin nurudur.”²⁰³

“Dua, rahmet (kapılarını açan) bir anahtardır.”²⁰⁴ buyurur, teheccüd namazı kılmak üzere geceleyin kalkınca da şöyle dua yapardı:

“Allah'im, sana hamd olsun. Yeri, göğü ve buralarda bulunanları ayakta tutan sensin. Yerin, göğün ve bunlardakilerin mülkü sana aittir. Hamd sanadır. Sen yerin, göğün ve bu ikisinde yaşayanların nurusun. Hamd sana aittir. Sen haksın, vadin haktır, sana kavuşmak haktır, sözün haktır, cennet haktır, cehennem haktır, Muhammed haktır, kıyamet haktır. Allah'im, sana teslim oldum, sana iman ettim, sana güvendim, sana döndüm, senin uğruna mücadele ettim, senin hakemliğine razı oldum. Önceden yaptıklarımı ve sonradan yapacaklarımı, gizlediklerimi ve açıkladıklarımı bağışla. Sen en öncesin, sen en sonrasın. Senden başka ilah yoktur.”²⁰⁵

²⁰⁰ Bakara 2/285-286.

²⁰¹ İbn Hibbân, *Ed'ıye*, 871; Hâkim, *De'avât*, I, 494.

²⁰² İbn Hibbân, *Ed'ıye*, 870; Ahmed, II, 362; Tirmizi, *De'avât* 1; İbn Mace, *Dua* 1.

²⁰³ Hâkim, *Müstedrek*, I, 492.

²⁰⁴ Süyûtî, I, 486.

²⁰⁵ *Buhari*, Cuma 1120; *Müslim*, *Salatül Müsafirin*, 769.

Gecenin sonunda yapılan dua ile ilgili ise: “En ziyade dinlenmeye (ve kabule) mazhar olan dua hangisidir?” sorusuna, “Gecenin sonunda yapılan dua ile farz namazların ardından yapılan dualardır!” cevabını vermiştir.²⁰⁶

2.5. TESBİH

Tesbih “imkân ve hudûsun eksikliklerinden Hak Teâlâ’yı tenzih etmektir. (Yani Allah Teâlâ’yı, sonradan varedilmiş yaratıkların eksikliklerinden arık saymaktır.)²⁰⁷ Kur’an-ı Kerim’de ‘sebh’ kelimesinin iki tanesi Mekkî, beş tanesi de Medenî toplamda yedi surenin başında seksen dokuz yerde geçer.²⁰⁸ Kur’an-ı Kerim’de birçok varlığın Allah’ı tesbih ettiği, ama insanların bunu kavrayamadıkları belirtilir.

“Gök gürlemesi O’na hamd ederek tespih eder. Melekler de O’nun korkusundan tespih ederler.”²⁰⁹

“Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tespih ederler. Her şey O’nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız.”²¹⁰

“Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle, sıra sıra (kanat çırparak uçan) kuşların Allah’ı tespih ettiğini görmez misin? Her biri duasını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir.”²¹¹

Namaz anlamında kullanılan tesbih kelimesi Kur’an-ı Kerim’de şu ayetlerde geçmektedir:

“O halde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın.”²¹²

---

²⁰⁶ *Tirmizi*, Daavât 80.

²⁰⁷ Cürcânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, s. 59.

²⁰⁸ Bkz. Hadîd, İsrâ, Saf, Cuma, Haşr, A’lâ, Tegâbü.

²⁰⁹ Ra’d 13/13.

²¹⁰ İsrâ 17/44.

²¹¹ Nûr 24/41.

²¹² Tâhâ 20/130.

“Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah’ı tesbih edin. Göklerde ve yerde hamd O’na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde Allah’ı tesbih edin.”²¹³

“Ey insanlar! Allah’a ve Peygamberine inanasınız, ona yardım edersiniz, ona saygı gösterirsiniz ve sabah akşam Allah’ı tesbih edersiniz diye (Peygamber’i gönderdik.)”²¹⁴

Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de Allah, sübhane lafzıyla kullarına kendisine nasıl tesbih edileceğini²¹⁵ bildirmiştir:

“Melekler, Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız.”²¹⁶

“Allah’ın şanı yücedir.”²¹⁷

“De ki: Rabbimi tenzih ederim.”²¹⁸

“Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah’ı tesbih edin. Göklerde ve yerde hamd O’na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde Allah’ı tesbih edin.”²¹⁹

Görüldüğü gibi tesbih, tenzih ve takdis tevhit inancını pekiştirir. Tesbih fiilinin ilk evresini Allah’ın ulu ve tek olduğunu kişinin düşüncesiyle varması, daha sonra da gönlüyle buna ulaşması oluşturur. İkinci evrede kişinin kötülükten uzaklaşıp Allah’a sığınması vardır. Üçüncü evrede kişinin hem ruh hem bedenen Allah’ı dil ile tesbih etmesi bulunur. Bu evrelerin sonuncusunda “(Melekler derler ki:) Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır. Şüphesiz biz (orada) saf duranlarız. Şüphesiz biz (Allah’ı) tesbih edip yüceltenleriz.”²²⁰ diyen melekler gibi kişinin itaat ve tesbih mevkiine yaklaşması mümkün olur.²²¹

Yine namazların sonunda Allah’ı tesbih, zikir ve dualar da mevcuttur. Mesela akşam – sabah yüzer defa “sübhânellahi ve bi-hamdihî” denilmesi²²² buna örnektir. Tesbih ve zikir, öncelikle ‘Sübhânellah’, ‘Elhamdülillâh’, ‘Lâ ilâhe illâllah’, ‘Allahü

---

²¹³ Rûm 30/17-18.

²¹⁴ Fetih 48/9.

²¹⁵ Mehmet Boynukalın, “Tesbih”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 527.

²¹⁶ Bakara 2/32.

²¹⁷ İsrâ 17/1, Yûsuf 12/108.

²¹⁸ İsrâ 17/93.

²¹⁹ Rûm 30/17-18.

²²⁰ Sâffât 37/164-166.

²²¹ Metin Yurdağür, “Tesbih”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 528.

²²² *Müslim*, Zikir, 29.

ekber' ve 'Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm'²²³ ifadeleriyle yapılır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de tesbih ile ilgili aşağıdaki ayetlerde de peygamberlerin, meleklerin, insanların, göklerdeki ve yerdeki her şeyin Allah'ı sürekli andıkları, tesbih ettikleri bildirilmiştir.

“Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile tesbih ederek Arş'ın etrafını kuşatmışlardır. Artık aralarında adaletle hükümlenmiş ve 'âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun.' denilmiştir.”²²⁴

“O halde Rabbini hamd ile tesbih et (yücelt) ve secde edenlerden ol.”²²⁵

“Sen, o ölümsüz ve daima diri olana (Allah'a) tevekkül et. O'nu her türlü övgüyle yücelterek tesbih et. Kullarının günahlarından hakkıyla haberdar olarak O yeter!”²²⁶

“(Resûlüm!) Şimdi sen sabret. Çünkü Allah'ın vâdi gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Akşam-sabah Rabbini hamd ile tesbîh et.”²²⁷

Rivayet edilen hadislerde ise Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'ya şöyle demiştir: “Yatağınıza girdiğiniz zaman, otuz üç defa Allah-u ekber, otuz üç defa sübhanallah, otuz üç defa elhamdülillah deyiniz.”²²⁸, “Elhamdülillah demek mizanı doldurur, Sübhanallah ve Elhamdülillah sözleri ise yerler ve gökler arasını doldurur, namaz bir nurdur.”²²⁹

Hz. Aişe'den gelen bir rivayette ise:

*“Her insan üçyüzaltmış eklem üzere yaratılmıştır. Şu halde bir kimse: Allahüekber derse elhamdülillah derse lâ ilâhe illallah derse sübhanallah derse, Allah'tan bağışlanma dilerse, insanların yollarından eziyet veren taş, diken, kemik gibi şeyleri kaldırırsa, iyi olan şeyleri emreder, kötülüklerden sakındırırsa, bunların hepsi de üçyüzaltmış bulursa o gün cehennem ateşinden uzaklaşmış olarak akşamı eder.”*²³⁰

Hz. Peygamber gece teheccüd için kalktığında dişlerini misvaklar²³¹ ve abdestini alırdı.²³² Namazdan önce zikirler ve dualardan sonra on defa tesbih, on defa hamd, on defa tekbir, on defa tövbe eder ve kıyamet gününün sıkıntılarından Allah'a

²²³ Ahzâb 33/42.

²²⁴ Zümer 39/75.

²²⁵ Hicr 15/98.

²²⁶ Furkân 25/58.

²²⁷ Mü'min 40/55.

²²⁸ Buhari, Farzu'l-Humus, 6; Müslim, Zikir, 80.

²²⁹ Müslim, Tahâra, 1.

²³⁰ Müslim, Zekat, 54.

²³¹ Buhari, Teheccüd, 9.

²³² Buhari, Vudû', 36.

sınıır ve şöyle dua ederdi: “Allah’ım! Beni mağfıret eyle. Beni daima hidayet üzere eyle. Beni rızıklandır ve bana afıyet ihsan eyle.”²³³ bunları ve benzeri duaları yapardı.²³⁴

Yine Hz. Peygamber ashabına vakit öldürücü işlerle uğraşmaktansa yapılması kolay ve sevabı çok amelleri ve tesbihleri öğretirdi. Hz. Peygamber dilde hafif ancak mizanda ağır gelen sözleri söylemenin sadaka sevabı olduğunu bildirmiş, her fırsatta, hatta yatağına uzanmadan önce bile belli sayıda tekrar etmiştir.²³⁵

Günümüze geldiğimizde Hz. Peygamber’in bu tesbihatları ile birlikte İmam Azam’ın tesbihatı Cuma sabahları sabah namazı sonrası topluca yapılmaktadır.

“Sübhânel ebediyyil ebed. Sübhânel vâhidil ehad. Sübhânel ferdis samed. Sübhâne râfiis semâi bi ğayri amed. Sübhâne men besatal arda alâ mâin cemed. Sübhâne men halekal halka fe ahsâhum aded. Sübhâne men kasemer rizka ve lem yense ehad. Sübhânellezî lem yettehiz sâhibeten velâ veled. Sübhânellezî lem yelid ve lem yüled. Ve lem yekun lehû küfiiven ehad.”

“Ebedî olan Allah her türlü noksanlardan münezzehtir. Vahid-Ehad olan Allah münezzehtir. Ferd ve Samed olan Allah münezzehtir. Gökleri direksiz yüksekte tutan Allah münezzehtir. Yeri donup yoğunlaşmış suyun üzerinde yayan Allah münezzehtir. Bütün mahlukları yaratan ve onları bir bir sayan Allah münezzehtir. Rızkın taksimatını yapan ve hiç birini unutmayan Allah münezzehtir. Ne eş ne de çocuk edinmeyen Allah münezzehtir. Doğurmayan, doğmayan ve hiçbir dengi olmayan Allah münezzehtir.”²³⁶

2.6. ZİKİR

Zikir lafzı bir şeyi anmak, hatırlamak anlamına gelmektedir. Dini literatürde Allah’ı sürekli anmak ve hatırlamak suretiyle gafletten kurtulmak manasındadır. Zikir sadece dil veya kalp ile yapılsa da her ikisiyle birlikte de yapılabilir. Kur’an-ı Kerim’de çok yerde zikir kelimesi, Allah’ı dil ile hamd - tesbih etmek ve tekbir getirerek övmek; nimetlerini anarak şükretmek, tüm kalbiyle hissetmek ve derin bir şekilde düşünmek şeklinde geçer. Ayrıca zikir kişinin kulluk görevini akıl, beden ve mal ile yerine getirmesi; namaz kılması, dua ve tövbe etmesi, kutsal kitaplar, levh-i mahfuz, vahiy,

²³³ *İbn Mace*, İkâmet, 180.

²³⁴ Özağar ve Diğerleri, *Hadislerle İslam*, II, s. 250.

²³⁵ *Ebu Davud*, Edeb, 98.

²³⁶ “İmam Azam’a Nisbet Edilen ‘Subhanel ebediyyil ebed’ Duasının Aslı ve Tercümesi”, <https://sorularlislamiyet.com/imam-azama-nisbet-edilen-subhanel-ebediyyil-ebed-duasinin-asli-ve-tercumesi-nedir> [09.07.2019]

haber, beyan, ilim, ikaz, şeref, ayıp ve unutmanın tersi anlamlarında da kullanılmıştır.²³⁷

“Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.”²³⁸

Bu ayetin tefsirinde zikir konusu şu şekilde açıklanmıştır:

“Öyleyse beni anın ki, ben de sizi anayım. ’ Siz bana itaat ederek beni hatırlayın ki, ben de sevapla, lütuf, ihsan, ikram ve size mutluluk kapılarını açmakla sizi anayım. ’Bana şükredin’ size verdiğim nimetlerden dolayı başkasına değil, sadece bana şükredin. ’Ve bana nankörlük etmeyin.’ Nimetleri inkâr ederek ve emre karşı gelerek nankörlükte bulunmayın. İmam Gazzalî şöyle diyor: ’Zikir bazan dille, bazan kalble ve bazan da diğer organlarla yapılır: Kulların dil ile zikirleri, hamdetmeleri, tesbih çekmeleri, Allah’a tazim olan zikirleri söylemeleri ve Allah’ın kitabını okumalarıdır.’”²³⁹

Kur’an-ı Kerim’de, insanların Allah’ı hafv ve reca ile sabah akşam zikir ve tesbih etmesi emredilmekle birlikte, O’nu anmanın tüm ibadetlerden önemli görüldüğü bildirilmiştir:

“Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma.”²⁴⁰

“Allah’ı anmak elbette en büyük ibadettir.”²⁴¹

Hiz. Peygamber’den rivayet edilen hadislerde de zikir çok önemli görülmüş ve zikir ile meşgul olan kulların faziletlerine dikkat çekilmiştir. Bu zikir halkaları adeta cennetten bir bahçeye benzetilmiştir.²⁴² Ameller içerisinde en hayırlısının Allah’ı zikretmek olduğu, altın ve gümüş bağışlamaktan, düşmanla çarpışmaktan dahi üstün kabul edilmiştir.²⁴³

İstiâze, sübhânallah, elhamdülillâh, Allahüekber, lâ ilâhe illallah, lâ havle velâ kuvvete illâ billâh, tövbe-i istiğfarla Allah’ı anmak ve zikretmek mümkündür. Hiz. Peygamber’in, “Sübhânellâhi ve bi-hamdihî, sübhânellâhi'l-azîm.” şeklindeki zikri ise, “söylenmesi kolay, mizanda ağır ve Rahman’ın sevdiği sözler”²⁴⁴ olarak ümmetine

²³⁷ Reşat Öngören, “Zikir”, *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 409.

²³⁸ Bakara 2/152.

²³⁹ Bursevî, *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, I, ss. 270-271.

²⁴⁰ A'râf 7/205.

²⁴¹ Ankebüt 29/45.

²⁴² *Tirmizi*, Deavât, 83.

²⁴³ *Tirmizi*, Deavât, 6; *İbn Mace*, Edeb, 53.

²⁴⁴ *Buhari*, Eyman ve Nüzur, 19.

açıklamıştır.²⁴⁵ Abdullah b. Büsr'ün rivayetine göre, Hz. Peygamber'in yanına çöl halkından birisi gelmiş ve "Ya Resulallah! İslâm'ın hükümleri bana ağır geldi (yapamıyorum). Bana (sevabı çok, yapması kolay) bir şey söyle de ona sımsıkı yapışayım." demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber o kişiye şöyle tavsiyede bulunmuştur: "Dilin sürekli Allah'ın zikriyle ıslansın (meşgul olsun)!"²⁴⁶

Zikir kelimesinin bir diğer anlamı da şöyledir: "Bir şeyi telaffuz etmek, unutmamak için bir şeyi zihinde hazır bulundurmak, sadırda hâsıl olan şey, amele devâm, lisânın zikri, hıfz (yani hatırdaki tutmak), tâat ve cezâ, beş vakit namaz, beyân, Hadîs, Kur'ân, [...]"²⁴⁷

"Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın."²⁴⁸

Tasavvufî gelenekte zikir en yüksek derece olarak kabul edilir. Yukarıda verilen ayetten hareketle sufiler zikri çok yapmanın değil, onun devamlılığının da getirilmesini belirtirler. İnsan ayakta iken, otururken veya yatarak Allah'ı zikredip, O'nu anıyorsa, artık o kişi her halde – uyanık ve uykuda – Allah'ı zikretmek ile meşguldür.²⁴⁹

"Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."²⁵⁰

"[...] Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."²⁵¹

Bu ayetlerden anlaşılmaktadır ki Allah'ı çok zikreden müminlerin, O'nun rızasını kazanmayı, kurtuluşa ermeyi, huzura kavuşmayı, bağışlanmayı ve büyük mükâfat kazanma müjdeleri verilmiştir. Ayrıca Allah'ın insanlara verdiği evlat ve eşyanın onları Allah'ı anmaktan uzaklaştırmaması gerektiği de Kur'an'da bildirilmiştir.

---

²⁴⁵ Özafşar ve Diğerleri, *Hadislerle İslam*, II, s. 86.

²⁴⁶ *Tirmizi*, Daavât, 4.

²⁴⁷ Cürcânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, s. 109.

²⁴⁸ Nisâ 4/103.

²⁴⁹ Abdu'l Bari En-Nedvi, *Kitap ve Sünnetin Ruhuna Göre Tasavvuf ve Hayat*, trc. Mustafa Ateş, Ankara 2015, ss. 58-59.

²⁵⁰ Ra'd 13/28.

²⁵¹ Ahzâb 33/35.

“Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah’ı zikretmekten alıkoymasın.”²⁵²

Ayrıca hakiki manada iman edenlerin dünya işleri içerisinde alışveriş ve ticaret halinde bile Allah’ı zikretmeyi her daim sürdürecekleri şu ayet-i kerimede açıklanmıştır:

“Allah’ın, [...] hiçbir ticaretin ve hiçbir alış verişin kendilerini, Allah’ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar buralarda sabah akşam O’nu tesbih ederler.”²⁵³

Müminlerin tek başına da topluluk halinde de Allah’ı anan ve zikreden meclislerin faziletleri ile ilgili Hz. Peygamber şöyle bahseder:

*“Allah’ı zikreden bir toplulukla sabah namazı vaktinden güneş doğuncaya kadar birlikte oturmayı, İsmâiloğulları’ndan dört kişiyi kölelikten kurtarmaktan daha çok severim. Yine Allah’ı zikreden bir cemaatle ikinci namazı vaktinden güneş batuncaya kadar beraber oturmayı da dört kişiyi kölelikten kurtarmaktan daha çok severim.”*²⁵⁴

*“Kim bir günde yüz defa ‘Lâ ilâhe illâllâhü vahdehü lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr.’ (Allah'tan başka ilâh yoktur, O, yalnızdır (tektir) O'nun hiçbir şekilde ortağı yoktur, mülk (hâkimiyet) O'nundur ve hamd O'nundur. O, her şeye kadirdir.) derse o kimse için on köleyi azat etmiş kadar sevap vardır. Ona yüz sevap yazılır, yüz günahı da silinir. Bu zikir o kimse için geceye kadar şeytana karşı bir korunak olur. Hiç kimse de onun yaptığı bu zikirden daha faziletli bir zikir yapamaz. Ancak bu zikri ondan fazla söyleyen kimse müstesna.”*²⁵⁵

Hz. Aişe’nin belirttiği gibi, Hz. Peygamber ahabına zikir lafızlarını öğretir, ayrıca kendisi de sürekli Allah’ı zikrederdi.²⁵⁶ Hayatındaki her fırsatı değerlendirir, elbiselerini giyerken,²⁵⁷ bineğine binerken,²⁵⁸ yürüken,²⁵⁹ yatarken ve uyanırken,²⁶⁰ evine girerken ve çıkarken²⁶¹ Allah’ı çokça zikrederdi. Yemekten önce besmele çeker,²⁶² yemekten sonra da Allah’a şükür ve hamd ederdi.²⁶³ Dilinde, zihninde ve gönlünde gün boyu zikir vardı. Yine gece yatağına yatarken ve kalkarken Allah’ı

²⁵² Münâfikûn 63/9.

²⁵³ Nûr 24/37.

²⁵⁴ Ebu Davud, İlim, 13.

²⁵⁵ İbn Mace, Edeb, 54.

²⁵⁶ Müslim, Hayız, 117.

²⁵⁷ Tirmizi, Libas, 29.

²⁵⁸ Müslim, Hac, 425.

²⁵⁹ Ebu Davud, Cihad, 72.

²⁶⁰ Buhari, Deavât, 7.

²⁶¹ Tirmizi, Deavât, 35.

²⁶² Buhari, Et’ime, 2.

²⁶³ Buhari, Et’ime, 54.

zikrederek Felak ve Nas surelerini okur,²⁶⁴ gece ibadetine kalktığında²⁶⁵ Âl-i İmrân suresinin 190-200. ayetlerini okurdu:

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayaktaiken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. ‘Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru’ derler. ‘Rabbimiz! Sen kimi cehennem ateşine sokarsan onu rezil etmişindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur. Rabbimiz! Biz, ‘Rabbimize iman edin’ diye imana çağıran bir daveçi işittik, hemen iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla. Kötülüklerimizi ört. Canımızı iyilerle beraber al. Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığı ile bize vadettiklerini ver bize. Kıyamet günü bizi rezil etme. Şüphesiz sen, vadinden dönmezsin. [...]”²⁶⁶

Hz. Peygamber’in: “Rabbin kuluna en yakın olduğu vakit gecenin son yarısıdır. Eğer o vakitte Allah’ı zikredenlerden olabilirsen ol!”²⁶⁷ şeklindeki tavsiyesi zikrin önemini göstermektedir. Gece namazına kalkıp Allah’ı zikretmenin sevabının çok olduğu kadar, zor olduğunu da Hz. Peygamber ifade eder ve şöyle der:

“Sizden biriniz (gece) uyuyunca şeytan, onun ensesine üç düğüm atar ve her düğümde de, ‘Uzun bir gece var, dinlen!’ der. O kimse uyanıp da Allah’ı zikrettiğinde bir düğüm, abdest aldığımda bir düğüm, namaz kıldığında bir düğüm çözülür ve artık sevinçle ve gönül hoş olarak sabaha çıkar. Aksi takdirde huzursuz ve uyuşuk olarak sabahlar.”²⁶⁸

Görüldüğü gibi kişinin ahlâken güzelleşebilmesi, olgun bir mümin olabilmesi, daima Allah’ı zikretmesine, ihsan şuuru ile ibadet ve taatta bulunmasına bağlıdır. Allah kendisini zikreden kulunu kendisi sevdiği gibi, diğer varlıklara da sevdirebilir ve dost edinir. Bu konu şu kudsî hadiste şöyle açıklanmıştır:

“Yüce Allah buyuruyor ki: Kulum beni nasıl düşünüyorsa ben öyleyim. O beni anarken ben onunla beraberim. O beni kendi başına anarsa, ben de onu kendim anarım. O beni bir topluluk içinde anarsa, ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşıyorum. O bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim.”²⁶⁹

Sonuç olarak mümin, gecesiyile – gündüzüyle, her hal ve şartta, sıkıntılı durumda da hastalık durumunda da, musibet ve ferahlık durumunda da, darlık ve genişlik durumlarında, sıhhat ve afiyet durumlarında da Rabbini zikretmeli, anmalı, O’ndan başkasından yardım istememeli, gaflet içerisinde bulunup O’nu

²⁶⁴ Buhari, Deavât, 12.

²⁶⁵ Özaşar ve Diğerleri, Hadislerle İslam, II, ss. 86-87.

²⁶⁶ Âl-i İmrân 3/190-200.

²⁶⁷ Tirmizi, Deavât, 118.

²⁶⁸ Buhari, Teheccüd, 12.

²⁶⁹ Müslim, Zikir, 2.

unutmamalıdır. Kısacası zikir kalpleri doyuran, gönüllere şifa, dertlere deva, ruhlara gıda olan ve ruhları yatıştıran bir ibadettir. Zikir, mümine şuur ve uyanıklık kazandırır; onun vesveseden ve gafletten korumasını sağlar. Mümin bu sayede yalnızlıktan kurtularak takvaya ve kanaat zenginliğine ulaşır, yüce Yaratanın dostluğa kavuşur. Bir kul için zikir Allah'ın rahmetini, rızasını, bağışlamasını ve sevgisini kazandıran vazgeçilmez, her vakit yapabileceği ibadetlerindendir.

2.7. EVRÂD

Her müminin önemli vazifelerinden birisi de gecede, gündüzde, seferde, hazarda, hastalıkta, sağlıkta, gençlikte, yaşlılıkta, darlıkta, bollukta kısacası her zaman diliminde Allah'ı zikretmektir. O'nun zikri ve evrâdı ile kalbini nurlandırıp, gafletten kurtulmak suretiyle Allah'a kurbiyyetini sağlamalı, O'nun rızasını kazanma yolunda olmalıdır. Bu yollardan birisi de evrâd-ı ezkârdır.

Vird kelimesi gece ibadete ayrılan zaman dilimi, Kur'an'dan her gün rutin olarak bir cüz okumayı vazife haline getirme, belirli zikir ya da duaları günlük aralıklarla yerine getirme gibi birçok manaları içerir. Sûfilerin büyükleri tarafından hazırlanan duaların çoğu Kur'an-ı Kerim ve hadislere dayanır. Müridler bunları durumuna göre günlük, haftalık, aylık ve yıllık olarak tekrar ederler. 'Virdi olmayanın vâridi olmaz' sözünden anlaşılan, virdle meşgul olmayanın kalbine ilahî feyzin gelmeyeceğini ifade eder.²⁷⁰ İbn Atâullah el-İskenderî virdi şöyle tanımlar: 'Allah'ın kuldân istediği şey', vâridi ise 'kulun Allah'tan beklediği şey' olarak tanımlar ve bu tanımlamaların zıddını da doğru kabul eder.²⁷¹

Evrâd, Kur'an-ı Kerim'den ve Hz. Peygamber'in sözlerinden derlenmiş olan sözlerdir. Tarikat ehli kurucusunun veya erenlerinin terkîb ettikleri bu sözler özellikle sabah namazından sonra okunmaktadır.²⁷²

Ayrıca her bir tarikatın da kendine özgü evrâdı vardır ve bu evrâd bir mürîdin günlük hayatının ayrılmaz parçalarından biri bölümüdür. Bunu akşam-sabah belirli vakitlerde vird, zikir ve hizb şeklinde okur. Evrâd küçük kitaplar halinde yazılmış olup, bazıları da şerh edilmiştir. Bu kitapların en meşhur olanları ise Şazeliye'nin piri

²⁷⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 2009, s. 702.

²⁷¹ İbn Atâullah el-İskenderî, *Tasavvufî Hikmetler*, trc. Mustafa Kara, ss. 26-29.

²⁷² Cürçânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, s. 248.

Ebu'l Hasan'ın hizibleri ve virdleri, Halvetiye'nin ikinci piri Seyyid Yahya Şirvani'nin Vird-i Settâr'ı, Cezuli'nin Delailü'l-Hayrat'ıdır.²⁷³

Evrâd adabının özellikleri ise şöyledir: Öncelikle evrâd müşşidin izniyle okunur. İzinsiz okunması faydalı görülmez. Aynı zaman evrâd okumak için uygun zaman belirlenmeli ve maddi- manevi temizlik yapıldıktan sonra kibleye dönerek ve bir yere dayanmadan okunmalıdır. Okunan metinler ağır ağır ve hatasız okunmalı, tefekkür edilmelidir, dini - dünyevi işlerine faydalı olacağına inanarak okunmalı ve samimiyetle yapılan dualarına Allah'ın icabet edeceğini ummalıdır. Şeyhlerin göz önünde bulundurmaları gereken husus ise, her bir sufîye özel olarak, onların kabiliyet ve psikolojik durumlarını dikkate alarak evrâd okutmalarıdır.

İslam'ın ilk yıllarında yazılan 'Amelü'l-yevm ve'l-leyle' adlı eser Hz. Peygamberin günlük dua ve zikirlerini ve bununla ilgili tavsiyelerini içermektedir.²⁷⁴ Evrâd ile ilgili en kapsamlı eser Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) Kûtü'l-kulûb adlı eseridir. Virdlerin dini ve tasavvufî faydalarını ele alan²⁷⁵ diğeri önemli bir eser de Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) İhyâ-ü ulûmi'd-dîn'dir. Vird okumanın adabını konu edinen Abdulkadir Geylani'nin (ö.561/1166) El-Gunye eseri, Harîrîzâde'nin Şerhu Virdi's-settâr, Nevevî'nin Ezkâr-ı Nevevî diye tanınan Hilîyetü'l-ebrâr eseri de (ö. 1391/1971) evrâd eserleri arasında yer alır. Evrâd kitaplarının bu denli yaygın oluşu bu konunun bir ilim dalı olmasına yol açmıştır. Taşköprizâde Mevzûâtü'l-ulûm'da hadis ilminin alt dallarına "İlmü'l-ed'îye ve'l-evrâd"ı da ilâve etmiştir. Ayrıca Kâtib Çelebi de "İlmü'l-evrâdi'l-meşhûre ve'l-ed'iyeti'l-me'sûre" başlıklarıyla aynı bilgileri tekrar etmiştir.²⁷⁶

Yine Hz. Peygamber, müminlerde doğru bir Allah tasavvuru oluşması için Ayete'l-Kürsi'yi vird edinilmesini²⁷⁷ tavsiye etmiştir ve şöyle buyurmuştur: "Onu akşamda okuyan sabaha kadar, sabaha okuyan akşama kadar bizden korunmuş olur.", "Yatağına yatınca Ayete'l-Kürsi'yi oku, devamlı olarak Allah'tan bir koruyucun olacak ve sabaha kadar sana şeytan yaklaşamayacaktır."²⁷⁸

²⁷³ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler*, İstanbul 2010, s. 95.

²⁷⁴ Mustafa Kara, "Evrâd", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 533.

²⁷⁵ el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, I, s. 965.

²⁷⁶ Kara, "Evrâd", *DİA*, XI, s. 533.

²⁷⁷ *Tirmizi*, Fedailül-Kur'an, 2.

²⁷⁸ Karaman ve Diğeri, *Kur'an Yolu Tefsiri*, I, s. 399.

Ayrıca müminlere tevhit zikirlerini söylemelerini ve vird edinmelerini tavsiye eden Hz. Peygamber, damadı Hz. Ali ve kızı Hz. Fâtıma kendisinden hizmetçi istemeleri üzerine onlara şu tavsiyede bulunmuştur:

“İyi dinleyin! Size benden istediğiniz hizmetçiden daha hayırlı olan bir şeyi öğreteyim. İkiniz uyumak üzere yatağınıza girdiğinizde otuz üç kere ‘Allâhüekber’, otuz üç kere, ‘Sübhânallâh’, otuz üç kere de, ‘Lâ ilâhe illâllâh’ deyiniz. İşte bunları söylemek, ikiniz için bir hizmetçiden daha hayırlıdır.”²⁷⁹

Allah Resulü geceleri teheccüd namazına kalkar, dışarı çıkar, gökyüzüne bakarak, “Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.”²⁸⁰ ayetini okur²⁸¹, adeta bu ayetin de içerisinde bulunduğu Âl-i İmrân suresinin son on ayetini vird edinirdi.²⁸²

“Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah’ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!”²⁸³

Kısacası müminler bütün hallerinde ve durumlarında Allah’ı derin bir saygıyla anarlar, zikrederler; O’nun emir ve yasaklarına karşı daha duyarlı bir halde sabah-akşam ibadet ve taatlarına, evrâd ve ezkârına devam ederler.

2.8. SECDE

Secde kelimesi Kur’an’da boyun eğme anlamındadır. Secde iki anlamda kullanılmıştır: isteğe bağlı yani insana özgü ve bunun karşılığında sevap olan “Allah’a secde edin”²⁸⁴ ayetinin muhatabı olan secde ve zorunlu secde, canlı ve cansız tüm varlıkların fitrat gereği Allah’ın emirlerine boyun eğmesi olan secdedir şeklindedir.²⁸⁵

Ayet-i kerimede: “Allah’ın yarattığı herhangi bir şeyi görmediler mi? Onun gölgeleri, küçülerek ve Allah’a secde ederek sağa sola döner.”²⁸⁶, “Göklerde ve yerde bulunanlar da onların gölgeleri de sabah akşam ister istemez sadece Allah’a secde

²⁷⁹ Buhari, Deavat, 11.

²⁸⁰ Âl-i İmrân 3/190.

²⁸¹ Müslim, Taharet, 48.

²⁸² Buhari, Tefsir, Ali-İmran, 20; İbn Kesir, II, 162-163.

²⁸³ Âl-i İmrân 3/191.

²⁸⁴ Necm 53/62.

²⁸⁵ el-İsfahanî, Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü, s. 480.

²⁸⁶ Nahl 16/48.

ederler.”²⁸⁷

Namazda secdeye baktığımız zaman en önemli rükünlerinden olduğu ve iki defa yapılmasının farz olduğu görülmektedir. Farz oluşunu Kur’an-ı Kerim’den²⁸⁸ ve Hz. Peygamber’in hadislerinden öğrenmekteyiz.²⁸⁹ Ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: “Ey iman edenler! Rükû edin; secdeye kapanın; Rabbinize ibadet edin; hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.”²⁹⁰ Hadis-i şerifte ise “Kulun rabbine en yakın olduğu an secdeye varmış olduğu andır; secdede duayı çokça yapın.”²⁹¹ şeklinde buyrulmuştur ve Allah’tan başkasına secde edilemeyeceğini de belirtmiştir.²⁹²

Meleklerin Allah’a ibadet ettikleri ve secde ettikleri de Kur’an-ı Kerim’de bildirilmektedir: “Kuşkusuz Rabbin katındakiler O’na kulluk etmekten kibirlenmezler, O’nu tesbih eder ve yalnız O’na secde ederler.”²⁹³. Ayrıca ölüm gelinceye kadar secde ve ibadet emredilmektedir: “Sen şimdi Rabbin hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol! Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbin ibadet et!”²⁹⁴

Hz. Peygamber, bir gece Rebi’a İbnu Ka’b el-Eslemi’ye şöyle tembihte bulunuyor ve bu hususu şöyle anlatıyor:

“Rebi’a İbnu Ka’b el-Eslemi anlatıyor: ‘Ben Resulullah (aleyhissalatu vesselam) ile beraber gecelemişim, kendisine abdest suyunu ve başkaca ihtiyaçlarını getirdim.’ Bana: ‘Dile benden (ne dilerse)’ buyurdu. Ben: ‘Senden cennette seninle beraberlik diliyorum!’ dedim. Bana: ‘Veya bundan başka bir şey?’ dedi. Ben: ‘Hayır, sadece bunu istiyorum!’ dedim. ‘Öyleyse kendin için çok secde ederek bana yardımcı ol!’ buyurdu.”²⁹⁵

Hz. Peygamber, hizmetçisi Sevban’a da secde etmesini tavsiye etmiştir ve: “Sık sık secde etmeni tavsiye ederim. Çünkü Allah için yaptığın her secde, bir derece yükselmeni ve günahlarından birinin silinmesini sağlar.” buyurmuştur.²⁹⁶

Kur’an-ı Kerim’de ağlayarak secdeye kapananların övüldüğü ve saygıyı artırdığı ifade edilmekte: “Ağlayarak yüz üstü yere kapanırlar. (Kur’an okumak)

---

²⁸⁷ Ra’d 13/15.

²⁸⁸ Hac 22/77.

²⁸⁹ Buhari, Ezân, 133, 134, 137.

²⁹⁰ Hac 22/77.

²⁹¹ Müslim, Salât, 215; Nesai, Daavât, 118.

²⁹² Ebu Davud, Nikâh, 40.

²⁹³ A’râf 7/206.

²⁹⁴ Hicr 5/ 98-99.

²⁹⁵ Müslim, Salat 226; Ebu Davud, Salat 312.

²⁹⁶ Müslim, Salat, 224.

onların saygısını artırır.”²⁹⁷ buyrulur. Bununla birlikte yüce Allah ince ve hassas kalbi övmüştür, kaba ve duygusuz kalbi de taş benzemiş ve yermiştir.²⁹⁸

2.9. TEFEKKÜR

Bir işin sonucunu hesaplamak ve bir şey hususunda düşünmek manasına gelen tefekkür kelimesi tasavvufta ise kişinin şahsî ve derunî tecrübesi, ruhî arınmanın bir yolu olarak görülmektedir. Tefekkür, kişiyi diğer canlılardan ayıran bir özelliktir. Kur’an’da tefekkür fiil halinde on sekiz ayette geçerek, insanların gerçekleri düşünmesi istenmiş ve gerçekleri düşünenler övülmüştür.²⁹⁹ “(Ey Muhammed!) Sana bu Kur’an’ı indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Belki onlar düşünürler.”³⁰⁰

Cürcânî de tefekkürü şöyle tarif etmiştir: “Kalbin lambasıdır ki, kalb onunla hayrını ve şerrini, yararlarını ve zararlarını görür. Kendisinde tefekkür bulunmayan kalb, karanlıklar içinde bocalar.”³⁰¹

Kur’an-ı Kerim’de geçmiş toplulukların hayatları, göklerin ve yerin yaratılışı, gezegenlerin, mevsimlerin, gündüzün, gecenin ve diğer canlıların insan için yaratılması, evrenin düzenli olarak yönetilmesi, toprağın ve suyun yaşamaya elverişli oluşundan bahsedilmiştir.

“Güneşi ışıklı, ayı da parlak kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona (aya) birtakım menziller takdir eden O’dur. Allah bunları, ancak bir gerçeğe (ve hikmete) binaen yaratmıştır.”³⁰²

“Andolsun ki Yusuf ve kardeşlerinde, (almak) isteyenler için ibretler vardır.”³⁰³

“Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. [...] İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır.”³⁰⁴

---

²⁹⁷ İsrâ 17/109.

²⁹⁸ Bakara 2/74; Âl-i İmrân 3/159; Hac 22/35; Hadîd 57/16.

²⁹⁹ İlhan Kutluer, “Tefekkür”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 53.

³⁰⁰ Nahl 16/44.

³⁰¹ Cürcânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, s. 63.

³⁰² Yûnus 10/5.

³⁰³ Yûsuf 12/7.

³⁰⁴ Ra’d 13/4.

Bununla birlikte dağların, ovaların, nehirlerin, denizlerin, bitkilerin, hayvanların yaratılışı, insanın topraktan halk edilişi, aile kurumunun yapısı, uykunun önemi ve benzeri örnekler anlatıldıktan sonra bunlar hakkında tefekkür eden milletler ve insanlar için ibretler olduğu ayetlerde bildirilmiştir.

“O, yeri yayıp döşeyen, orada dağlar, nehirler meydana getiren, orada her türlü meyveden (erkekli-dişili) iki eş yaratandır. O geceyi gündüze bürüyor. Şüphesiz bunlarda, düşünen bir kavim için (Allah’ın varlığını gösteren) deliller vardır.”³⁰⁵

“Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.”³⁰⁶

“Eğer biz, bu Kur’an’ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün. İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz.”³⁰⁷

Kur’an-ı Kerim’de tefekkür etmekle ilgili olarak şu açıklamalara yer verilmektedir:

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.”³⁰⁸

“[...] Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır.”³⁰⁹

Nahl suresinin 11-13. ayetlerinde tefekkür, akli kullanma ve öğüt alma gibi kavramların peş peşe zikredilmesi önemli bir gerçeğe işaret etmektedir. Tefekkür eden aklını kullanır, düşünüp aklını kullanan kevnî ve kitabî delillerden öğüt alır, düşünen, aklını kullanan ve öğüt alan insan Allah’ı tanır. O’na iman eder, sayısız nimetlerine şükreder ve tefekkür eder.

“Allah o su ile size; ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve her türlü meyvelerden bitirir. Elbette bunda düşünen bir kavim için bir ibret vardır. O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O’nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır. Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerle yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum

---

³⁰⁵ Ra’d 13/3.

³⁰⁶ Câsiye 45/13.

³⁰⁷ Haşr 59/21.

³⁰⁸ Âl-i İmrân 3/190.

³⁰⁹ Nahl 16/68.

*için bunda ibretler vardır. O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir.”*³¹⁰

Bu ayetlerin sonunda düşünen ve aklını kullanan kavim için önemli ibretler vardır buyrulmuştur. Burada insanın düşünme kapasitelerinden tefekkür, tezekkür ve akletme kavramlarına dikkat çekilmiştir.³¹¹ İsfahani'ye göre Allah'ın yarattığı varlıklar hakkında tefekkür etmek mümkündür. Çünkü tefekkür, insana mahsus kılınan bir özelliktir. İnsan, bu sayede diğer varlıklardan ayrılır. Onun ahsen-i takvim üzere yaratıldığı ve üstün olduğu bu sayede anlaşılabilir olur.³¹²

Tefekkürle ilgili diğer ayet-i kerimeler de vardır ki onlardan bazıları şöyledir:

“Bu, Rabbinin dosdoğru yoludur. Şüphesiz düşünüp öğüt alacak bir toplum için ayetleri ayrı ayrı açıkladık.”³¹³

“O, öğüt almak isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbirini ardınca getirendir.”³¹⁴

“Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?”³¹⁵

Bütün bu ayetlerden anlaşılmaktadır ki, Allah âdemoğlunun, inananların gece-gündüz düşünmesini, aklını kullanmasını, tefekkür etmesini ve ibret almasını istemektedir. Böylece Allah'ın muazzam ve muhteşem eserlerinden yola çıkarak, müessire ulaşılması sağlanmış olacaktır.

---

³¹⁰ Nahl 16/11-13.

³¹¹ Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Tefsiri*, III, ss. 382-383.

³¹² el-İsfahâni, *el-Müfredât*, İstanbul 1986, s. 578.

³¹³ En'âm 6/126.

³¹⁴ Furkân 25/62.

³¹⁵ Muhammed 47/24.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUFÎ AÇIDAN GECE İBADETİ

3.1. GECE İBADETİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Gece ibadetinin önemini daha iyi kavrayabilmek için öncelikle aşağıdaki kavramları incelememiz yararlı olacaktır.

Gece: Gece kelimesi Kur'an-ı Kerim'de yüzü aşkın yerde geçmektedir. Bilindiği gibi Ramazan geceleri, bayram geceleri, arefe geceleri, cuma gecesi, kandil geceleri, kadir gecesi, gece yarısı, gece yürüyüşü, gece ibadeti gibi gece ile ilgili kavramlar vardır.

İbadet: Kulluk etmek, boyun eğmek ve itaatte bulunmak anlamında Arapça bir kelimdir.³¹⁶

Seher Vakti: Seher, gece uykusuz kalmak, uyumamak demektir. Seherî ise gecenin son bölümünü uykusuz geçirenler için kullanılır. Başta Hz. Peygamber olmak üzere, sufiler seher vakitlerine son derece önem vermişler; bu kıymetli vakitleri ibadet, taat, tefekkür, kıraat, zikir, fikir ve murakabe ile değerlendirme gayreti içerisinde olmuşlardır. Gecenin sonlarında, seher vakitlerinde hâl erbâbı için gözyaşı, tazarru, niyaz, sızlanma, hiçlik, yüceliş, oluş ve eriş geceleri yapılan ibadete devam etmek suretiyle şişen ayaklar vardır. Seher vakti ise imsâktan yaklaşık iki buçuk saat öncesinde başlayan vakittir. Sufiler seher vakitlerinde dua ve niyaza ağırlık verirler, çünkü bu vakitler duaların müstecap olduğu özel zaman dilimlerindedir.³¹⁷

“Dağlar ile taşlar ile çağırayım Mevlâm seni, Seherlerde kuşlar ile çağırayım Mevlâm seni”

Tâat/İtâat: Arapça, itâat, muvafakat ve emre boyun eğme gibi anlamlar taşıyan kavramdır. Sülemî, tâatin nedenini cehennem korkusu, cennet ümidi ve Allah'ın rızasına bağlar. Ayrıca ibadet kavramı taatle bağdaştırılmıştır. Allah'ın emirlerine riayet eden mûtî yani ehl-i tâat denmektedir.

“Ârifler cümlesi tâate meşgul, Oluptur cümlesi sultanına kul.” Yunus Emre

³¹⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 293.

³¹⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 551.

“Kim ki tâat zahmetine sabr ede, Sorusuz dosdoğru uçmağa gide.”³¹⁸ Eşrefoğlu Rûmî

Kurbet: Arapça, yakın olmak anlamındadır. Velînin sıfatları mevzusunda, Hakkın yerleşmesi, aynı zamanda bu vesileyle yakınlık makamına ulaşmasıdır. Kurbet için Hakkın zuhurunun yakınlaşması sebebiyle kulda sıfat ve isimlerin çeşitlenmesi denilmiştir.

“Her kaçan kim bu namazı kılarlar, cümle gök ehlin sevâbın bulalar. Çünkü her türlü ibadet bundadır. Hakk’a kurbiyetle vuslat bundadır.”³¹⁹ Süleyman Çelebi

Amel-i Salih: Din dilinde imanın gereği olarak ihlâs ve iyi niyetle yapılan, Kur’an ve sünnete uygun olan her türlü söz, fiil ve davranışlara denir. Amel-i salih Kur’an’da yetmiş iki ayette iman ile birlikte geçmiş olup, iman edip salih amel işleyenlere mağfiret, büyük mükâfat³²⁰ ve cennet vaad edilmiştir denilmektedir.³²¹

Şükür: Hem dil, hem beden hem de kalp ile verilen nimetlere karşılık yapılan iyiliktir. Başka bir deyişle şükür kulun Allah’a ihsan ettiği nimetler için teşekkür etmesidir. Kul, O’nun nimetlerini zikrederek ve O’nu anarak şükretmiş olur.³²²

3.2. GECE İBADETİNİN ÖNEMİ VE ÖZELLİKLERİ

Cenâb-ı Allah, Ahzap suresinde: “[...] Allah’ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”³²³ Bu ayeti Hz. Peygamber şu hadisi ile açıklamıştır: “Bir adam, gece hanımını uyandırır ve beraber iki rekât namaz kılarlarsa, Allah’ı çok zikreden erkek ve kadınlardan sayılırlar.”³²⁴ Bu ayet-i kerime ve hadis-i şeriften anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber, gece namazına kalkan ve eşini kaldıran erkek ile kendisi kalktığı gibi kocasını kaldıran kadınlara Allah’ın rahmet etmesini dilemekte; bu kimseleri zakirlerden saymaktadır.³²⁵

³¹⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 618.

³¹⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 384.

³²⁰ Bakara 2/25; Mâide 5/9.

³²¹ Karagöz ve Diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 25.

³²² Cürcânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, s. 130.

³²³ Ahzâb, 33/35.

³²⁴ *Ebu Davud*, Salat, 307.

³²⁵ *Nesai*, Kıyamu’l-Leyl, V, 17.

Kur'an-ı Kerim Allah'ı çok zikreden erkek ve kadınların özelliklerini belirttiği gibi; insanın nankörlüğünü, şirk bataklığına düşüşünü ve Allah'ı unutmasını dile getirir. Ayrıca gece secde ve kıyama durarak ibadet edenleri övmüştür ve şöyle buyurmuştur:

“İnsanın başına bir sıkıntı gelince, Rabbine yönelerek O'na yalvarır. Sonra Allah kendisinden ona bir nimet verince, önceden yalvarmış olduğunu unuttur. Allah'ın yolundan saptırmak için O'na eşler koşar. (Ey Muhammed!) De ki: Küfürle biraz eğlenedur; çünkü sen, muhakkak cehennem ehline mensupsin! Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkarcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.”³²⁶

Bir başka ayette Cenâb-ı Allah gece ibadetine önem veren müminlerin özelliklerini anlatırken: “Gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyam durarak geçirirler.”³²⁷ ifadesiyle gece ibadetinin öneminden, gece ibadeti yapanların değerinden ve özelliklerinden bahseder. Diğer bir ayette:

“Bizim âyetlerimize ancak o kimseler inanırlar ki, bunlarla kendilerine öğüt verildiğinde, büyüklük taslamadan secdeye kapanırlar ve Rablerini hamd ile tesbih ederler. Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere (ibadet ettikleri için), vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.”³²⁸

Buyrularda burada övgüyle sözü edilen müminlerin O'na yalvarmak, ibadet etmek ve özellikle nafîle namaz kılmak için gece uykularını terk etmelerinin kastedildiği yorumuna ağırlık verildiği ve gece ibadetinden ve gece namazından bahsedildiği görülmektedir.

Bir başka ayet-i kerimede: “Geceleri pek az uyurlardı. Seher vakitlerinde de istiğfar ederlerdi.”³²⁹ buyrulmaktadır. Burada da geceleri az uyuyanlar, ibadet edenler, seher vakitlerinde tövbede bulunanlar anılmış, övülmüştür ve geceleri ibadetle geçirmenin değeri üzerinde durulmuştur. Yukarıdaki ayet-i kerimelerde kulluk bilincini canlı tutma, gece vakitlerini güzel düşünce ve taatlarla değerlendirmeye gayret eden müminler övülmüştür. Öte yandan ibadette aşırıya gitmek suretiyle sağlığını tehlikeye atanlar, başkalarına ve ailelerine karşı sorumluluklarını yerine getirmeyenler de Hz. Peygamber tarafından uyarılmıştır. Bir başka açıdan bakıldığında

³²⁶ Zümer 39/8-9.

³²⁷ Furkân 25/64.

³²⁸ Secde 32/15-16.

³²⁹ Zâriyât, 51/17-18.

gündüz yapılacak çok önemli işlerin ve kişinin manevi direncini korunması için geceden hazırlık yapılması gerektiği de anlaşılmaktadır.³³⁰

Hiz. Peygamber de:

“Sadece sizden önceki seçkin insanların âdeti olduğu için değil, aynı zamanda Allah’a bir yakınlık, günahlara kefareti, vücut hastalıklarını giderici ve kötülüklerden alıkoyucu olduğu için, size gece ibadetini tavsiye ediyorum.”³³¹

“Kim gece on ayetle ibadet ederse gafillerden sayılmaz. Kim yüz ayetle ibadet ederse, gânitîn (boyun eğerek ibadet ve itaat edenlerden) sayılır. Kim de bin ayetle ibadet ederse mugantarînlerden (çok ibadet edenlerden) sayılır.”³³²

“Gece ibadeti müminlerin şerefidir.”³³³, “Gece teheccüd kılanın yüzü ak olur.”³³⁴ buyurmak suretiyle geceleri ibadet edenlerin ayrıcalık ve faziletlerine vurgu yapmışlardır.

Gece ibadetine devam edenleri Allah, azaptan korunanlar, cennet ehli olanlar, seherlerde istiğfar edenler, gece pek az uyuyup ibadet ve taata devam edenler olarak bildirmiştir. Hiz. Peygamber de gece ehlini ümmetinin en şerefli olarak ifade etmiştir ve müminlerin annelerinden Hiz. Hafsa’yla ilgili Hiz. Cebrail, Hiz. Peygamber’in yanına gelerek; “Hafsa’yı yanında tut! Çünkü o gündüzleri çok oruç tutar, geceleri de çok ibadet eder.”³³⁵ buyurarak gece ibadetinin kıymetli olduğundan, devam edenlerin mükâfatlarından ve faziletlerinden bahsetmiştir.

Ayrıca Hiz. Peygamber gece ibadeti ile ilgili olanları da şöyle sınıflamıştır:

“Gecenin evvelinde bir münâdi Arşın altından şöyle nida eder: Ey âbidler kalkın! Bunun üzerine âbidler kalkarlar, Allah’ın dilediği kadar namaz kılarlar. Sonra gecenin ortasında bir münâdi yine nidâ eder: Ey müttekiler uyanınız! Müttekiler uyanırlar ve seher vaktine kadar namaz kılarlar (kılarlar). Seher olunca bir münâdi: Ey istiğfar edenler kalkınız! diye nidâ eder. Bunun üzerine müstağfirler kalkarlar ve tevbe istiğfar ederler. Fecir attıktan ve güneş doğduktan sonra bir münâdi de: ‘Haydi ey gafiller doğrulunuz!’ diye nida eder ve bunun üzerine o gafiller mezarlarından kalkan ölümler gibi yataklarından doğrulurlar.”³³⁶

³³⁰ Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Tefsiri*, V, ss. 124-125.

³³¹ *Tirmizi*, Daavat, 101.

³³² *Ebu Davud*, Ramazan, 9.

³³³ Nevevi, *Tibyan*, 48.

³³⁴ *İbn Mace*, İkame, 174.

³³⁵ *Ebu Davud*, II, 285.

³³⁶ Ebu Hamid el-Gazzali, *Ey Oğul Eyyühe'l-veled*, trc. Lütfü Doğan, İstanbul 1969, s. 17.

Geceler duaların kabul edildiği icabet saatleridir. Dualarının kabul olmasını isteyen mümin, uykunun en tatlı yerinde, uykuyu yarıda bırakıp kalkmak ve abdest almak, namaz kılmak, sonra da tövbe istiğfarda bulunup dua etmek suretiyle Rabbine yönelir. Bu husus Hz. Peygamber’in hadis-i şerifleri ile açıklanır:

“Yüce Rabbimiz her gece yakın semaya iner, gecenin son üçte biri kalıncaya kadar kalır ve ‘Kim bana dua ederse ona icabet ederim, kim benden bir şey isterse ona isteğini veririm, kim benden af ve bağış dilerse onu bağışlarım’ buyurur.”³³⁷

“Gecede bir an vardır ki, kişi ona rastlar da dünya ve ahiret için bir şey dilerse, şüphesiz Allah dileğini yerine getirir. Bu an, her gecede vardır.”³³⁸

“Her geceyi Kadir, her geçeni Hızır bil.” atasözü de az önce zikredilen hadis-i şerifin açıklaması niteliğindedir.

Görüldüğü gibi Kur’an-ı Kerim ve hadis-i şerifler gece kavramına çok manalar yüklemiştir, gecelerin değerlendirilmesini teşvik ve tavsiye etmiştir, Yüce Allah ‘ve’l-leyli’ diyerek geceye yemin etmiştir. Geceler, uyanıp ibadet edilmesi gereken kıymetli vakitlerdir. Bu vakitlerde, namaz kılmak, secdeye kapanmak, tesbihatta bulunmak, dua ve tefekkür etmek, gece yarıları uykuyu terk edip, yaratan Rabbine yalvarıp, yakarmak, niyazda bulunmak; özellikle teheccüd namazı kılmak, Kur’an’ın ve Hz. Peygamberin teşviki ve tavsiyesi arasındadır. Aynı zamanda muttakilerin vasıflarından bazıları olarak tarif edilmiştir.

3.3. GECE İBADETİNİN VAKTİ

Bu hususta Hz. Peygamber’in birkaç hadisini zikrederim. Hz. Aişe’den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber’in gecenin ilk saatlerinde dinlendiği, son kısmını ise ihya ettiği bildirilmektedir.³³⁹ Gerek Hz. Peygamberin tatbikatı, gerekse nüzul hadisinde bildirilen, Cenâb-ı Hakk’ın gecenin sonlarında dünya semasına nazil olması gibi tercih edici sebeplerden ötürü, ashab da daha çok bu saatlerde ibadet ediyordu.³⁴⁰ Amr b. Abese’nin aktardığı hadiste ise, “Kulun Rabbine en yakın olduğu an, secde anı ile gecenin sonlarında namaza durduğu andır. Eğer bu saatlerde

³³⁷ *Buhari, Deavât, 13; İbn Hıbbân, Edıye, 919–922.*

³³⁸ *Müslim, Salâtü’l-Müsâfirin, 166.*

³³⁹ *İbn Mace, İkame, 182.*

³⁴⁰ *İbn Mace, İkame.*

zikredebilenlerden olursan ol.”³⁴¹ buyrulmaktadır. Amr b. Abese, Hz. Peygambere gelip “Bir zaman diliminin diğer bir zamandan, Allah’a kurbiyyet açısından, bir üstünlüğü var mı?” diye sormuş ve o da “Evet vardır. Gecenin ortalarına denk gelen saatlerde kişi, Allah’a çok yakın olur.”³⁴² buyurmuştur. Bu rivayetlerden, gecenin üçte ikisinin geçip üçte birinin kaldığı bir vakitte kalkmanın, fazilet açısından en isabetli davranış olacağı neticesini çıkartmak mümkündür

Abdullah b. Amr b. As’ın rivayet ettiği bir hadiste ise, Hz. Davud’un gece ibadeti anlatılıyor: “Allah’a en sevimli olan namaz, Davud’un namazıdır. Allah’a en sevimli olan oruçta O’nun orucudur. O, gecenin yarısında uyur, üçte birinde namaz kılar, altıda birinde yine uyurdu. Bir gün oruç tutar, bir gün iftar ederdi.”³⁴³

3.4. GECE İBADETİNİN SÜRESİ

Gece ibadetinin süresiyle ilgili Müzzemmil suresinde:

“Ey örtünüp bürünen (Peygamber)! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt. Yahut buna biraz ekle. Kur’an’ı ağır ağır, tane tane oku.”³⁴⁴ buyrulmak suretiyle gece kıraatinden, gecenin ibadetle geçirilmesinden, kısacası gecenin son üçte bir vakitlerinin boşa geçirilmemesinden bahseder.

Bursevî, gecenin yarısı, yarıdan azı veya çoğu arasındaki tercihi kişinin kendisine bırakmış ve gecelerin de uzun ve kısa oluşlarına göre değerlendirileceğini belirtmiştir.³⁴⁵ Bu sürenin en azının iki rekât namaz kılacak kadar olduğuna yönelik rivayetler varsa da, abdest, namaz, birkaç sayfa Kur’an okuma, virdi varsa onu eda etme, dua edip istiğfarda bulunma şeklinde yapılacak bir gece ibadetinin, bir saatten az zaman almayacağı tahmin edilebilir.³⁴⁶

“[...] Artık Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah’ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O halde, Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin, Allah’a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz onu Allah katında daha üstün

³⁴¹ Tirmizi, Deavât, 3579, Müsned, IV, 112, 114, 385; Hâkim, Müstedrek, I, 309.

³⁴² İbn Mace, İkame, 148, 182.

³⁴³ Nesai, Kıyamül-Leyl, 14.

³⁴⁴ Müzzemmil 73/1-4.

³⁴⁵ Bursevî, Rûhu’l Beyân Tefsîri, X, s. 204.

³⁴⁶ Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, VIII, ss. 396-397.

bir iyilik ve daha büyük mükafat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."³⁴⁷

Buradan anlaşılmaktadır ki gecenin son üçte birinde kalkıp, hiç değilse iki rekât namaz kılacak bir süreyi ibadetle geçirmek, Kur'an-ı Kerim okumak, varsa vird ve tesbihata devam etmek, dua edip istiğfarda bulunmak şeklinde değerlendirilebilir. Ertesi günü yapabileceği önemli işlerin alt yapısını oluşturmak için de gecenin özellikle son üçte birinde kalkılmalı ve duaların müstecap olduğu ibadet saatlerini oluşturmaya gayret edilmelidir.

3.5. GECE İBADETİNDE DEVAMLILIK

Gece ibadetine devamlılık hususunda Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Güç yetirebileceğiniz amelleri yapmaya gayret gösteriniz. Allah usanmaz da siz usanırsınız. Amellerin en hayırlısı az da olsa devamlı olanıdır."³⁴⁸ Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr'a da: "Daha önce gece ibadetine kalkıp şimdi terk etmiş falan gibi olma." tavsiyesinde bulunmuş ve "On ayet okuyacak kadar bir süre bile olsa gece kalkan gafillerden sayılmaz."³⁴⁹ demiştir.

Kur'an-ı Kerim'de "Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et."³⁵⁰ buyrulmaktadır. Elbette az da olsa devamlı yapılan ibadet, arada sırada yapılan çok ibadetten hayırlıdır. İbadette devamlılığı başlanmış ibadetlere ara verilmemesi veya bırakılmaması hususu da şu ayette dile getirilmiştir: "[...] İpliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın."³⁵¹

Bunun yanında gece uykudan kalkamama veya rahatsızlıktan ötürü kılınamayan teheccüd namazı veya diğer ibadetlerin öğleye kadar yapılabileceği belirtilmiş ve Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre: "Allah'ın Resülü bir ibadete başlayınca, onu sürdürmeyi çok severdi, uyanamama veya rahatsızlıktan ötürü gece kalkamayacak olsa gündüz on iki rekât kılardı."³⁵² Gece kalkmaya niyetlenip, kalkamayanın durumuna gelince şu hadis-i şerif buna delil olarak gösterilmektedir:

---

³⁴⁷ Müzemmil 73/20.

³⁴⁸ Ebu Davud, Tatavvu, 27.

³⁴⁹ Ebu Davud, Ramazan, 9.

³⁵⁰ Hicr 15/99.

³⁵¹ Nahl 16/92.

³⁵² Müslim, Müsafirin, 18.

“Allah, iyilikleri ve kötülükleri belirtmiş ve şöyle buyurmuştur. Kim bir iyilik yapmaya niyetlenir fakat yapamazsa, Allah, ona tam bir sevap yazar. Niyetlendiği iyiliği yerine getirirse, on katından başlamak üzere yedi yüz katına varıncaya kadar sevap yazar. Bir kötülük yapmaya niyetlense fakat yapmazsa, Allah ona tam bir sevap yazar. Niyetlendiği kötülüğü yerine getirirse, ona sadece bir günah yazar.”³⁵³

Gece ibadetine kalkmayan ve niyetlenmeyenler için de, yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılması halinde, o kişiye gece kalkmış gibi sevap kazandırır. Bu müjdeyi de Hz. Peygamber şöyle bildiriyor: “Yatsı namazını cemaatle kılan, gecenin yarısını ihya etmiş gibidir. Sabah namazını da cemaatle kılan bütün geceye kalkmış gibidir.”³⁵⁴ Elbette yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılıp, ayrıca gece ibadetine kalkan kimse, çok daha faziletli, sevabı çok bir ibadet yapmış sayılır.

Dinimiz yolculukta, yorgunluk, arkadaşlarından geri kalma, bir an önce evine kavuşma düşüncesi, yiyecek-içecek darlığı ve güvenlik gibi hususlardan dolayı ibadetlerde kolaylık sağlamıştır. Bu konuyla ilgili İbn Ömer: “Hz. Peygamber ile birlikte yolculuk ettim. Ama seferde nafile kıldığını görmedim.”³⁵⁵ demiştir.

Hz. Peygamber gece namazının hangi aralıklarla kılınacağıyla da ilgili de şöyle buyrulmuştur:

“(Ramazan dışında) bazen orucu tutmaya ara verir, sanki o ay hiç tutmayacak sanırdık. Bazen de oruç tutmaya bir başlardı, o ay orucu hiç bırakmayacak zannederdik. Yine Resulullahı, gece namaz kılmak istersen görürdün; onu uyurken görmek istersen yine görürdün.”³⁵⁶

3.6. GECE İBADETİNE KALKMAYI KOLAYLAŞTIRAN BAZI HUSUSLAR

Ehl-i tasavvuf geceleyin teheccüd ibadetine kalkmayı kolaylaştıran hususlara ayrı bir önem vermişlerdir. Nitekim Sühreverdî, Avârifü'l-Meârif adlı eserinde gece kalkmayı kolaylaştıracak hususları şöyle sıralamaktadır:

- a. Akşamdan hazırlıklı olmak,
- b. Akşam ve yatsı namazları arasını namaz, Kur'an tilaveti ve zikirle geçirmek,
- c. Yatsı namazından sonra lüzumsuz konuşmayı terk etmek,
- d. Yatsı namazından sonra abdest tazelemek,

³⁵³ Buhari, Rikak, 31.

³⁵⁴ Müslim, Mesacid, 260; Ebu Davud, Salat, 47.

³⁵⁵ Buhari, Ebvabu Taksiris-Sala, 12.

³⁵⁶ Buhari, Teheccüd, 11.

- e. Uyku bastırıncaya kadar zikir ve namazı sürdürmek,
- f. Uykuya dalabilecek rahat alışkanlıkları bırakarak, hızlıca kalkabilecek güzel hasletleri barındırmak,
- g. Az yiyip, mideyi hafif tutmak,
- h. Yatış edeplerine dikkat etmek, çünkü Hz. Peygamber buyurmuştur ki: “Kul abdestli olarak uyuduğu zaman ruhu arşa yükselir, bu durumda göreceği rüya sadık olur. Abdestsiz uyuduğunda ruhu arşa yükselmez. Gördüğü rüyalarda karmakarışık düşler olur.”³⁵⁷

Özellikle seher vakitleri Allah'ın dünya semasına rahmet ve mağfiretiyle tecelli ettiği an olduğundan;³⁵⁸bu zaman dilimi ibadet, tilavet, zikir, tevbe-i istiğfar, tesbihat ve tefekkür etme vakti olarak değerlendirilmelidir. Yukarıda sayılan hususlar da dikkate alındığında kişinin gece ibadetine kalkabilmesi için de az önce sayılan hususlar da nazarı dikkate alınmalıdır.

3.7. GECE İBADETİNİN BİREYSEL VE AİLECEK YAPILMASI

Kur'an-ı Kerim'de Lokman suresinde çocukların namaz kılmaları, iyilik etmeleri, kötülüklerden uzak durmaları ve sabırlı olmaları hususunda şöyle emredilmiştir: “Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.”³⁵⁹

“İnsanın iyi ve itaatkâr bir kul olduğunu gösteren üç örnek davranışın sıralandığı 17. âyetteki ‘namaz’ Allah’a kulluk ödevini, ‘iyi olanı emredip kötü olana karşı koymak’ toplumsal davranışlar karşısındaki kulluğun gerektirdiği yapıcı tutumu, ‘sabır’ ise maddî ve sosyal çevreden gelen sıkıntıları, belâları birer imtihan bilip metanetle karşılama olgunluğunu yansıtır. Âyetteki ‘İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir’ ifadesi, bu müsbet davranışların, kulluktaki kemali gösteren birer örnek olduğunu, hayatın şartları içinde yerine getirilmesi gereken böyle daha başka yüksek davranışlar da bulunduğunu gösterir.”³⁶⁰

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e dünya hayatının cazibesine kapılmaması gerektiğini, kendisine verilen nimetin kalıcı ve hayırlı olduğunu açıkladıktan sonra:³⁶¹

³⁵⁷ Şihabuddin Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avarifü'l-Meârif*, İstanbul 2011, ss. 471-473.

³⁵⁸ *İbn Mace*, İkâme, 191.

³⁵⁹ Lokmân 31/17.

³⁶⁰ Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Tefsiri*, IV, s. 338.

³⁶¹ Tâhâ 20/131.

“Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et. Senden rızık istemiyoruz. Sana da biz rızık veriyoruz. Güzel sonuç Allah’a karşı gelmekten sakınanlarındır. Takva sahibi olanlarındır.” emrini de veriyordu.³⁶²

Müzzemmil Suresinin 20. ayet-i kerimesinde geceleri ibadete kalkmanın öneminden bahsedilmekte ve peygamberane bir özellik olduğu anlaşılmakta ve şöyle buyrulmaktadır:

“(Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağısladı (yükünüzü hafifletti.) Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun.”³⁶³

Meryem Suresi’nin 55. ayet-i kerimesinde Rabbinin hoşnutluğuna ulaştırarak amellerden bahsedilmekte ve Hz. İsmail’in ailesine sözünde durmayı, namaz kılmayı, infak etmeyi emrettiği belirtilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: “Kitap’ta İsmail’i de an. Şüphesiz o sözünde duran bir kimse idi. Bir Resul, bir nebi idi. Ailesine namaz ve zekâtı emrederdi. Rabbinin katında da hoşnutluğa ulaşmıştı.”³⁶⁴

“Burada sözünde durmanın önemine işaret edilmektedir. Hz. İsmâil ahde vefa erdemiyile temayüz etmiş bir kimseydi, sözünde durmaya özen gösterirdi. Öte yandan halkını dinin direği olan namazı kılmaya ve toplumsal dayanışmayı sağlayan zekâtı vermeye teşvik ederdi. Yüce Allah Hz. Peygamber’e de ailesine namaz kılmayı emretmesini, kendisinin de sabırla namaza devam etmesini emretmiştir.³⁶⁵ Hz. İsmail, Allah’ın verdiği nimetlerin kadrini bilerek ruhunu güzelliklerle bezemeye ve rabbinin buyruklarına mutlak bir teslimiyet içinde görevini yerine getirmeye çalışması sebebiyle Allah’ın rızasını kazanmıştı. Kuşkusuz bu, kazanılabilecek derecelerin en üstünüdür.”³⁶⁶

Hz. Peygamber, aile fertlerine gece ibadete kalkma konusunda ısrarcı ve zorlayıcı ifadeler yerine, daha uygun üslup içerisinde hatırlatmalarda bulunurdu. Günah kirlerini gidermek ve mümini tertemiz yapmak isteyen gece ibadetine ve taatına davet ederdi. Nitekim Enes b. Mâlik onun aile efradını namaza davet edişini şöyle anlatır:

---

³⁶² Tâhâ 20/132.

³⁶³ Müzzemmil 73/20.

³⁶⁴ Meryem 19/55.

³⁶⁵ Tâhâ 20/132.

³⁶⁶ Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Tefsiri*, III, s. 606.

“Resûlullah altı ay boyunca sabah namazına çıktığında Fâtıma'nın kapısına uğrayıp, 'Haydin namaza ey ev halkı!' dedi ve 'Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.'³⁶⁷ ayetini okudu.”³⁶⁸

“Kim eşini uyandırır ve beraber iki rekât namaz kılarsa, Allah'ı zikreden erkek ve kadınlardan sayılırlar.”³⁶⁹ şeklindeki hadis-i şerifleri de mevcuttur.

Hz. Aîşe'den rivayet edildiğine göre:

“Hz. Peygamber bir gece, 'Ey Aîşe! İzin verirsen, kalkıp bu gece Rabbime ibadet edeyim.' dedi. Ben de, 'Vallahi sana yakın olmayı severim ve senin hoşuna giden şeyleri de severim.' diyerek ona müsaade ettim. Kalkıp abdest aldı. Sonra namaza durdu ve ağlamaya başladı. Sakalları ıslanincaya kadar ağladı. Sonra secdeye vardı. Secdede de yer ıslanincaya kadar ağladı. Daha sonra ağlayarak yanı üzerine uzanmıştı ki Bilâl sabah ezanını okumak üzere çıkageldi. Onun bu şekilde ağladığını görünce Bilâl, 'Ey Allah'ın Resulü, Allah'ın senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetmiş olmasına rağmen niçin ağlıyorsun?' diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, 'Ey Bilâl! Nasıl ağlamayayım? Allah Teâlâ bu gece bana, 'Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.'³⁷⁰ ayetini indirdi.' diyerek cevap verdi. Sonra da, 'Bu ayetleri okuyup da bunlar hakkında düşünmeyenlerin vay hâline!' buyurdu.”³⁷¹

Allah Resulü geceleri kalkar, dışarı çıkar, gökyüzüne bakarak, “Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.” ayetini okur,³⁷² âdeti bu ayetin de içerisinde bulunduğu Al-i İmran suresinin son on ayetini vird ediniirdi.³⁷³

Bu ayet-i kerimelerde Allah şöyle buyuruyor:

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. 'Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru' derler. 'Rabbimiz! Sen kimi cehennem ateşine sokarsan onu rezil etmişsindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur.' 'Rabbimiz! Biz, 'Rabbimize iman edin' diye imana çağırana bir davetçi işittik, hemen iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla. Kötülüklerimizi ört. Canımızı iyilerle beraber al.' 'Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığı ile bize vadettiklerini ver bize. Kıyamet günü bizi rezil etme. Şüphesiz sen, vadinden dönmezsin.'”³⁷⁴

Gecelerin fazileti ile ilgili de Kur'an-ı Kerim'de müstakil bir sure olan Kadir Gecesinden bahsedilir. Bu geceye çok önem veren Hz. Peygamber, Ramazan ayı

³⁶⁷ Ahzâb 33/33.

³⁶⁸ Tirmizi, Tefsirül Kur'an, 33.

³⁶⁹ Ebu Davud, Vitr, 13; İbn Mace, İkâme, 175.

³⁷⁰ Âl-i İmrân 3/190

³⁷¹ İbn Hibban, Sahih, II, 164.

³⁷² Müslim, Tahâret, 48.

³⁷³ Buhari, Tefsir, (Al-i İmran) 20.

³⁷⁴ Âl-i İmrân 3/190-200.

içinde gizlenmiş olan Kadir gecesini “[...] Ramazan ayının son on günü içinde arayın!” şeklinde buyururdu.³⁷⁵ Ramazan ayının son on günü içindeki tek sayılı gecelerin Kadir Gecesi olma ihtimalinden dolayı³⁷⁶ kendisi de, aile efradı ile birlikte 23. 25. ve 27. geceleri uzun süre ibadet ederek geçirirdi.³⁷⁷

Sahabelerden de ailecek ibadete örnekler görmekteyiz. Ebu Hureyre, geceyi şu şekilde ibadetlere bölmüştür; kendisi gecenin üçte birinde kalkıyordu. Hanımını diğer üçte birinde, oğlu da diğer üçte birinde geceyi ihya ediyordu. Biri yattığı zaman diğeri kalkıyordu. Bu şekilde bütün geceyi ailece ihya ediyorlardı. Ayrıca her gece on iki bin tesbih çektiği rivayetler arasındadır.³⁷⁸ Gecenin ibadetine ailece kalkabilme hususunda Hz. Peygamber’in şu hadis-i şerifi ne kadar anlamlıdır:

“Geceleyin kalkıp namaz kılan, hanımını da kaldıran, kalkmazsa yüzüne su serperek uyandıran kimseye Allah rahmet etsin! Aynı şekilde geceleyin kalkıp namaz kılan, kocasını da uyandıran, uyanmazsa yüzüne su serperek uykusunu kaçıran kadına da Allah rahmet etsin!”³⁷⁹

---

³⁷⁵ Malik, Muvatta, 6.

³⁷⁶ Buhari, Ezan, 135.

³⁷⁷ Tirmizi, Savm, 81.

³⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, ez-Zühd, 177.

³⁷⁹ Ebu Davud, Tatavvû, 18; Vitir, 13.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER ÖNCESİ VE SONRASI GECE İBADETİ

4.1. GEÇMİŞ ÜMMETLERDE GECE İBADETİ

Allah, ehl-i kitaptan ayetlerini inkâr eden, haksız yere peygamberleri öldüren ve isyan edip haddi aşanlardan söz ettikten sonra şöyle buyurur: “Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah’ın ayetlerini okuyan bir topluluk da vardır.”³⁸⁰

Diğer taraftan Hz. Peygamberin şu kutsi hadisinde, gece ibadetinin bizden önceki ümmetlerde, özellikle de seçkin kişilerce yapıldığını bildirmekte ve şöyle buyurmaktadır:

“Size gece namazını tavsiye ediyorum; şüphesiz o, sizden önceki salih kulların âdetidir, sizin için de Rabbinize yakınlık, günahlarınıza kefare, hatalardan selamet ve bünyeyi hastalıklardan koruma vesilesidir.”³⁸¹

Hz. Davud’un annesi ise şöyle tavsiyede bulunmuştur: “Yavrum, geceleri fazla uyuma. Çünkü fazla gece uykusu kişiyi kıyamette fakir bırakır.”³⁸² Annesinden bu tavsiyeyi alan Hz. Davud’un, geceyi en mükemmel şekliyle ihya ettiğini, Hz. Peygamberin şu övücü sözünden anlıyoruz: “Allah’ın yanında en sevimli gece namazı Davud’un namazıdır. O, gecenin yarısını uyur, sonra kalkar ibadet eder, sonra tekrar dinlenirdi.”³⁸³

Hz. Musa Tevrat’ı almak için Tur dağına gitmeden önce gece ibadetiyle mükellef tutulmuştu. Allah ehlinin aydınlığa ve başarıya erişebilmeleri ancak gece gibi karanlık ızdırap saatlerinde çile doldurmaları ile mümkün olur. İlahi feyizler ancak gece vaktinde oluşur. Hz. Musa’nın çilesinde kırk, sanki tek başına tam bir gece, son on da onun seher vakti gibidir. Bazı rivayetlerde Hz. Musa’nın seherin fecri sadık (doğru sabah) sonlarına doğru Allah kelamına mazhar olmuştur.³⁸⁴

³⁸⁰ Âl-i İmrân 3/113.

³⁸¹ *Tirmizi*, Deavât, 101.

³⁸² *İbn Mace*, İkame, 174; Umde, VII, 170.

³⁸³ *Müslim*, Siyam, 189.

³⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, s. 128.

Ayrıca gece ibadeti felaketlerden koruyan bir ibadettir. Kur'an-ı Kerim, önceki kavimlerin çoğunun gece gaflet uykusunda iken veya seher vakitlerinde belaya maruz kaldıklarını ve helak olduklarını bildirir ve ibadetin önemini şöyle vurgular:

“Nice memleketleri helak ettik. Onlara azabımız gece uykusuna dalmışken yahut gündüz istirahat halinde iken gelmişti.”³⁸⁵

4.2. HZ. PEYGAMBER'İN GECE İBADETİ

Hiz. Peygamber, peygamberliğinin ilk gününden itibaren insanlar tarafından adeta bir göz hapsinde tutuluyordu. Rahatsızlandığı günlerden birkaçında gece ibadeti için kalkamayınca müşrik bir kadın gelip O'na şöyle dedi: “Ey Muhammed! Umarım ki şeytanın seni bırakmış olsun. Görüyorum ki iki üç gecedir sana yaklaşmadı” bunun üzerine Duhâ suresi nazil olmuştur.³⁸⁶

Hiz. Peygamber, tebliğ görevi kendisine emredilmeden önce mutlaka gece ibadeti yapması ve Kur'an okuması kendisine emredilmiştir.³⁸⁷ Bu açıdan tebliğ ile gece ibadeti arasında da bir ilişki olduğu belirlenmiş olmaktadır.

Teheccüd namazı ile ilgili olarak, Hiz. Aişe'den rivayet edilen bir hadiste Hiz. Peygamber şöyle buyurur: “Üç şey sadece bana farzdır, sizlere sünnettir. Misvak kullanmak, vitir namazı ve gece ibadeti.”³⁸⁸

Kur'an-ı Kerim'de de: “Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsın.”³⁸⁹ İsrâ suresinde Hiz. Peygamber'in Makam-ı Mahmud'a ulaştırılacağı haber verilmiş ve Hiz. Peygamber'in müminler için de şefaathçi kılınması anlamına geldiği sahih rivayetlerle nakledilmiştir.³⁹⁰

Hiz. Peygamberin amcası Hiz. Abbas, Peygamberin gece ibadetini öğrenebilmek maksadıyla küçük bir çocuk olan oğlu Abdullah'ı O'nun evine gönderdi.

---

³⁸⁵ A'râf 7/4.

³⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, s. 265.

³⁸⁷ Müzzemmil 73.

³⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 231.

³⁸⁹ İsrâ 17/79.

³⁹⁰ Y. Şevki Yavuz, “Şefaath”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 414.

Abdullah, Hz. Peygamberin hanımlarından teyzesi Meymune'nin evine o gece misafir oldu:

*"Hz. Peygamber o gece teyzem Meymune'ye geldi. Yatsı namazını kıldırdıktan sonra evine geldi. Dört rekât namaz kıldı, bir süre sohbet etti ve uyudu. Bir süre sonra kalkıp 'Yavrucağ uyudu mu?' veya benzeri bir söz söyledi. (Hazırlığını yapıp) namaza durdu. Ben hiç uyumamıştım. Hemen kalkıp O'nun sol tarafında, ben de namaza durdum. Beni alıp sağ tarafına geçirdi. Beş rekât namaz kıldı. Sonra iki rekât daha kılıp, uzandı. Öyle ki uyuyan kişinin sesi gibi nefes alıp verişini duyuyordum. Sonra da kalkıp sabah namazı için camiye gitti."*³⁹¹

Abdullah b. Abbas'ın küçük yaşta olmasına rağmen, gece boyunca hiç uyumadan Hz. Peygamberle namaz kılması ve Hz. Peygamber'in buna karşı çıkmadan müsaade etmesi, hem çocuğu ibadetlere alıştırmaya hem de gece ibadetinin önemini göstermesi açısından önemlidir.

Üç kişilik bir grup Hz. Aişe'ye gelerek, Hz. Peygamber'in ibadetini sorduklarında; günahsız bir Peygamber yaptığı ibadetle yetinmek, günahkâr insanlar açısından zarar olur düşüncesiyle sahabelerden bir tanesi hiç uyumamaya, diğeri her gün oruç tutmaya, bir diğeri de hanımlarıyla beraber olmamaya karar verdiler. Durumu öğrenen Hz. Peygamber sahabeleri yanına çağırarak şu açıklamada bulunmuştur:

*"Allah'a yemin olsun ki ben sizin Allah'tan en çok korkunuz ve O'ndan en fazla sakınanız; fakat zaman zaman oruç tutar ve iftar ederim; namaz kılar ve uzanıp yatarak istirahatte bulunurum; kadınlarla da evlenirim. Benim sünnetimden yüz çeviren benden (benim ümmetimden) değildir."*³⁹²

Ayrıca Hz. Peygamber'in ümit, korku, yalvarma ve savaş gibi önemli bulduğu işlerinden önce de sık sık gece ibadetinde bulunduğu bilinir:

*"Habbab b. Eret Bedir Gecesi, tüm gece fecr zamanına kadar Hz. Peygamberi gözetlemişti. Hz. Peygamber selam verince Habbab huzura girdi ve 'Ya Rasulallah, anam-babam sana feda olsun! Bu gece bir namaz kıldınız ki, sizin bu namazınıza benzer namazı daha önce görmemişim' dedi. Hz. Peygamber de: 'Ey Habbab, doğru söylüyorsun. Bu namaz ümit, korku ve yalvarma namazıdır' buyurmuşlardır."*³⁹³

Hz. Peygamberin oldukça uzun süren gece namazından sonra yorulan bedenini ve gözlerini hafifçe dinlendirdiği, ancak kalbinin uyumadığı yani derin bir uykuya dalmadığı anlaşılmaktadır.³⁹⁴ Bununla ilgili şu hadis-i şerif örnek teşkil eder:

³⁹¹ Buhari, Teheccüd, 16.

³⁹² Buhari, Nikah, 1; Müslim, Nikah, 5.

³⁹³ Nesai, Kıyamul-leyl, 16.

³⁹⁴ Muhyiddin en-Nevevî, Riyâzüs 'Sâlihîn Metin ve Çeviri, trc. M. Emin Özafşar, Bünyamin Erul, Ankara 2013, s. 432.

“Hz. Peygamber, ne Ramazan ayında ne de diğer aylarda on bir rekâttan fazla gece namazı kılmazdı. Dört rekât kılardı ki bunların güzelliğini ve uzunluğunu sorma. Sonra dört rekât daha kılardı, onların da güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Ondan sonra da üç rekât kılardı. Bunu üzerine: ‘Ya Rasulallah, vitir kılmadan önce uyuyor musunuz?’ diye sordum. ‘Ya Aişe gözlerim uyusa da kalbim uyumuyor.’ buyurdu.³⁹⁵

Yine gece ibadeti ile ilgili aşağıdaki hadis-i şerif açıklanmıştır:

“Bir gece Hz. Peygamber’in arkasında namazı kıldım. Bakara suresini okumaya başladı. Ben içimden, yüz ayet okuyunca herhalde rükû eder dedim. O yüz ayetten sonra da okumaya devam etti. Ben yine içimden, bu sure ile namazı bitirecek dedim. O yine devam etti. Ben bu sure ile rükûa varır dedim, varmadı. Al-i İmran suresine başladı; onu da okudu. Sonra Nisâ suresine başladı, onu da okudu. Ağır ağır okuyor, tesbih ayeti gelince tesbih ediyor, dilek ayeti gelince dilekte bulunuyor, Allah’a sığınmaya dair ayet gelince Allah’a sığınıyordu. Sonra rükûa vardı. ‘Sühbâne rabbiye’l-azîm’ (Ben yüce Rabbimi ulûhiyet makamına yakışmayan sıfatlardan tenzih ederim) demeye başladı. Rükûu da aşağı yukarı kıyamı kadar uzun oldu. Sonra ‘Semiallâhü limen hamideh, rabbenâ leke’l-hamd (Allah, kendisine hamd edeni duyar, hamd yalnız sanadır ey Rabbimiz)’ dedi ve kalktı. Hemen hemen rükûuna yakın uzunca bir süre ayakta durdu. Sonra secdeye vardı ve ‘Sühbâne rabbiye’l-a’lâ’ (Ben ulu Rabbimi ulûhiyet makamına yakışmayan sıfatlardan tenzih ederim) dedi. Secdesini de aşağı yukarı kıyamı kadar uzattı.³⁹⁶

şeklinde uygulaması mevcuttur.

Hz. Peygamberin gece ibadeti, namaz içinde de namaz dışında da, uzunca Kur’an-ı Kerim kıraatinde bulunduğu, rükû ve secdelerini tek başına namaz kılarken kıraat kadar uzattığını ve tesbihatta bulunduğunu, gözlerini dinlendirdiği ama kalp uyanıklığının devam ettiğini öğrenmekteyiz. Aşırılıklardan da kaçındığı ve sürekli ibadet ve taatte bulunanları da uyardığı; henüz ibadet ve taattan sorumlu olmayan küçük çocuklara bile ibadete alıştırmaya hususunda ve ailece gece ibadetine kalkabilme uygulamaları görülmektedir.

4.2.1. Gece İbadetinin Şefaaf Vesilesi Olması

Şefaaf, kıyamet günü peygamberlerin ve kendilerine izin verilen salih kulların ve müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunması olarak tanımlanır.³⁹⁷ Aynı zamanda suç işleyen birinin, suçunu affettirmesini sağlamak için, Allah’a daha yakın olduğuna inandığı bir şahsı vesile kılması manasına da gelir.³⁹⁸ Şefaaf kavramı hadislerde de yer almaktadır:

³⁹⁵ Buhari, Teheccüd, 16.

³⁹⁶ Müslim, Müsafirin, 203.

³⁹⁷ Mustafa Alıcı, “Şefaaf”, DİA, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 411.

³⁹⁸ Cürçânî, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü, s. 130.

*“Her peygamberin kabul edilen bir duası vardır ve her peygamber duasını evvelce yapmıştır. Fakat ben duamı ümmetime şefaath etmek için kıyamet gününe sakladım. Şefaathime ümmetinden Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölenler erişecektir.”*³⁹⁹

Şefaatin hem dünyevi hem de uhrevi yönünün bulunduğu da belirtilir. Allah'ın salih kulları da peygamberler ve melekler gibi büyük günah işleyen inananlara şefaath edecektir.⁴⁰⁰ Allah'ın izni ile nebiler başta olmak üzere, salih kimseler kıyamet günü şefaath edeceklerdir. Melekler, sıddıklar, şehitler, veliler, buluş çağına ermeden ölen çocuklar şefaath edecekleri gibi, Kur'an-ı Kerim de şefaathçi olacaktır.⁴⁰¹ Bazı ibadetler de kişiye şefaathçi olacaktır. Hz. Peygamber, “Kur'an okuyun! Çünkü Kur'an, kıyamet gününde dostuna (okuyucusuna) şefaathçi olacaktır.”⁴⁰² Benzer şekilde yine şöyle ifade buyrulmuştur:

*“Kıyamet gününde oruç ve Kur'an, sahibine şefaath edeceklerdir. Oruç, 'Ey Rabbim beni onu gündüz yemek yemekten ve şehvetten alıkoydum, beni ona şefaathçi kıl!' der. Kur'an da, 'Ben de onu gece uykusundan alıkoydum, beni ona şefaathçi kıl!' der ve şefaath ederler.”*⁴⁰³

*“Ezanı duyan kişi, 'Kusursuz çağrının ve kılınacak namazın sahibi olan Allah'ım! Muhammed'e (bizler için) aracılık ve üstünlükler ihsan et. Bir de onu, kendisine vaad ettiğin makâm-ı mahmûda ulaştır!' derse, kıyamet gününde benim şefaathime kavuşur.”*⁴⁰⁴

Gecenin belirli vakitlerinde Kur'an tilavetine, tesbihat, tefekkür, tezekkür ve teheccüde devam eden, varsa kul haklarını ödemiş ve günahlarından samimi olarak tövbe etmiş müminler, Allah'a yakınlık kazanacak, belki Allah'ın izniyle şefaath olunanlardan olacaklardır. Hz. Peygamber'in, “[...] Kıyamet gününde şefaathimle en fazla mesut olacak kişi, tüm kalbiyle veya gönülden 'Lâ ilâhe illâllâh' (Allah'tan başka ilâh yoktur.) diyen kişidir.”⁴⁰⁵ hadisi, ihlâs konusunda söylenebileceklerin adeta özü ve özetidir. İnanç, ibadet ve iyiliklerin Allah katında değer kazanması, yani insanın gerçek anlamda “kul” olması, ihlâs ve samimiyete bağlıdır. Bu samimiyet neticesinde müminin kendisine şefaath olunacak yolların açılacağı konusunda ümit edilir.

³⁹⁹ Müslim, İman, 338.

⁴⁰⁰ Yavuz, “Şefaath”, DİA, XXXVIII, s. 412.

⁴⁰¹ Ebu Davud, Ramazan, 9.

⁴⁰² Ahmed b. Hanbel, V, 255.

⁴⁰³ Ahmed b. Hanbel, II, 174.

⁴⁰⁴ Buhari, Ezan, 8.

⁴⁰⁵ Buhari, İlim, 33.

4.2.2. Geceleri Hz. Peygamber'in Yaptığı Bazı Dualar

Gece yapılan dualar, samimiyetle ve gönülden yapıldığı için icabete mazhar olur. Gecenin sonunda yapılan duaların daha faziletli olduğu Hz. Peygamber tarafından şöyle bildirilmiştir: “Yüce Rabbimiz her gece yakın semaya iner gecenin son üçte biri kalıncaya kadar kalır ve ‘Kim bana dua ederse ona icabet ederim, kim benden bir şey isterse ona istediğini veririm, kim benden af ve bağış dilerse onu bağışlarım.’” buyurmuştur.⁴⁰⁶ Yine Hz. Peygamber: “Gecede bir an vardır ki, kişi ona rastlar da dünya ve ahiret için bir şey dilerse, şüphesiz Allah dilediğini yerine getirir. Bu an, her gecede vardır.”⁴⁰⁷

Hz. Peygamber, teheccüd namazı kılmak üzere geceleyin kalkınca şu duayı okumuştur:

“Allah’ım! Hamd Sanadır. Sen bütün gökleri, yeri ve ondakileri ayakta tutansın. Hamd Sana mahsustur. Göklerin, yerin ve onlarda bulunanların sahibi Sensin. Hamd Sana mahsustur. Sen göklerin, yerin ve onlarda ne varsa hepsinin nurusun. Hamd Sana mahsustur. Sen Hakk’sın. Senin vaadin de hak, Sana kavuşmak da hak, sözün de hak, cennet de hak, cehennem de hak, peygamberler de hak, Hz. Muhammed (sav) de hak, kıyamet saati de hak. Allah’ım! Sana teslim oldum, Sana iman ettim, Sana tevekkül ettim ve Sana yöneldim. İnanmayanlara karşı, Sana dayanarak mücadele ettim ve neticede ancak Seni hakem olarak kabul ettim. Benim evvel ki yaptıklarım da, sonradan yapacaklarıma da, gizli yaptıklarım da, açık yaptıklarım da mağfiret et. Öne alan da Sensin, geriye bırakan da Sensin. Senden başka ilah yoktur.”⁴⁰⁸

Hz. Peygamber, sabah ve akşam, uyku öncesinde yatağına yattığı zaman çeşitli dualar yapmıştır:

“Kim gece uyanınca Allah’tan başka ilah yoktur, bir tek O vardır, O’nun ortağı yoktur, mülk O’nundur, hamd O’na mahsustur. O’nun her şeye gücü yeter. Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih ederim, her türlü övgü Allah’a mahsustur, Allah’tan başka ilah yoktur, Allah en büyüktür, güç ve kuvvet ancak Allah ile vardır.’ der, sonra ‘Rabbim! Beni bağışla.’ Diye dua ederse duası kabul olur. Eğer azmedip abdest alıp namaz kılsa, namazı kabul olur.”⁴⁰⁹

Müstakil bir ibadet şekli olarak uygulanan bu duaları yapanlar bir yandan yüce Allah’a olan inanç, güven ve bağlılıklarını gösterdikleri için ecir ve mükâfata nail olacaklar; diğer yandan da gerekli tedbirleri aldıktan sonra kendilerini, ailelerini, evlerini, mal, mülk ve varlıklarını Allah’a emanet etmiş olmanın huzur içinde ertesi güne başlayacaklar ya da istirahatata çekildikten sonra bir sükunet içerisinde günün

⁴⁰⁶ Buhari, Deavât, 13.

⁴⁰⁷ Müslim, Salatü’l-Müsafirîn, 166.

⁴⁰⁸ Buhari, Teheccüd,1; Tirmizi, Deavât 29.

⁴⁰⁹ Tirmizi, Deavât, 26.

yorgunluğunu gecenin sessizliğiyle ruhundan, gönlünden, bedeninden ve zihninden atabileceklerdir. Örneğin Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber'in sabah - akşam şöyle dua ettiğini bildirmiştir:

*“Allah'im! Ben senden dinim, dünyam, aile fertlerim ve malım konusunda af ve afiyet isterim. Allah'im! Ayıplarımı ört ve korkularımı gider. Allah'im! Beni önümden, arkamdan, sağımdan, solumdan ve üstümden gelebilecek tehlikelere karşı koru. Yer altından gelecek tehlikelerden, aldatılmaktan senin azametinde sığınırım.”*⁴¹⁰

*“Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygambere: Ya Rasulallah! Bana sabah-akşam okuyacağım duaları öğretseniz de okusam” dedi. O da: sabah-akşam ve yatınca şu duayı okumamı tavsiye etti. “Gökleri ve yeri, görünen ve görünmeyen âlemleri yaratan Allah! Ey her şeyin Rabbi ve sahibi! Senden başka ilah bulunmadığına şahadet ederim. Nefsimin şerrinden, şeytanın ve ortaklarının şerrinden sana sığınırım.”*⁴¹¹

Sahabeden Ebu Hureyre, Hz. Peygamberin akşam sabah şöyle dua ve niyazda bulunup, sahabe-i kirama da öğrettiğini bildirmiştir; “Allah'im! Senin lütfunla sabaha ulaştık, senin lütfunla akşama eriştik, sen dileyince dirilir, yine sen dileyince ölürüz. Huzuruna varılacak olan da sensin.”⁴¹² Osman b. Affan'dan rivayetle: Resulullah şöyle buyurdu: “Bir kul sabah akşam üç defa şu duayı okursa hiçbir şey ona zarar vermez. İsminin anılmasıyla ne yerde ne de gökte hiçbir şeyin zarar veremeyeceği Allah'ın adıyla. O hakkıyla işiten kemaliyle bilendir.”⁴¹³ Abdullah b. Hubeyb ise babasından rivayetle şöyle dedi: Resulullah buyurdu ki “Akşam ve sabah vakitlerinde muavizat surelerini üçer defa oku. Her türlü kötülükten korunman için bunlar sana yeter.”⁴¹⁴

Hz. Peygamber duanın önemiyle ilgili şöyle buyurmuştur: “Kim her gece Bakara suresinin son iki ayetini okursa, (Bu kıraat geceyi ihya etme açısından) ona yeter.”⁴¹⁵ Bu konuyla ilgili başka bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

*“Kim sabah olunca üç defa ‘Euzu billahissemi’il alimi mineşşeytanir racim’ der, besmeleyle birlikte Haşr suresinin son üç ayetini okursa Allah onun için yetmiş bin melek görevlendirir. Bu melekler akşam oluncaya kadar onun için dua ederler, o gün ölürse şehit olarak ölür, aynı şekilde akşam okursa aynı sevaba nail olur.”*⁴¹⁶

Bir başka hadislerinde: “Kim Allah rızası için geceleyin Yasin suresini okursa bağışlanır” buyurmuşlardır.⁴¹⁷ Abdullah b. Mesud da, “Kim bir gecede Mülk suresini

⁴¹⁰ İbn Hibban, Ediyye, 961; Ebu Davud, Edeb, 110.

⁴¹¹ Ebu Davud, Edeb, 110; Tirmizi, Deavât, 14.

⁴¹² Ebu Davud, Edeb, 110; Tirmizi, Deavât, 13.

⁴¹³ Tirmizi, Deavât, 13; Ebu Davud, Edeb, 110.

⁴¹⁴ Ebu Davud, Edeb, 110.

⁴¹⁵ Tirmizi, Fedailü'l Kur'an, 4.

⁴¹⁶ Tirmizi, Fedailü'l kur'an, 22.

⁴¹⁷ Münziri, 2; 446.

okursa, Allah ondan kabir azabını men eder.” demiştir.⁴¹⁸ Hz. Peygamber uykudan önce abdest alınıp şöyle dua edilmesini tavsiye etmiştir:

“Allah’ım kendimi Sana teslim ettim, yüzümü Sana çevirdim. İşimi Sana ısmarladım. Rızanı isteyerek, azabından korkarak sırtımı Sana dayadım, Sana sığındım. Sana karşı yine Senden başka sığınak yoktur. İndirdiğin kitaba ve gönderdiğin peygambere inandım.”⁴¹⁹

Ebu Hureyre tarafından nakledilen bir başka rivayette ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Biriniz istirahat için yatacağı zaman şöyle dua etsin. ‘Rabbim Senin isminle yanıma yatağa koydum. Ve yine Senin isminle yanıma yataktan kaldıracam. Eğer uykuda canımı alacaksan bana merhamet edip başla! Şayet hayatta bırakacaksan, salih kullarını koruduğun şeylerle beni de fenalıklardan koru!’”⁴²⁰

Sahabe-i kiramdan Huzeyfe’den naklen: Resulullah uyumak istediği zaman sağ elini yanağının altına koyarak şöyle derdi; “Allah’ım, kullarını yeniden dirilttiğin o gün beni azabından koru.”⁴²¹; “Bazı mübarek gecelerde, ‘O gece nasıl dua edelim?’ diye soran Hz. Aişe’ye, ‘Allah’ım! Sen affediciisin, affi seversin, beni affet.’ duasını öğretmişti.”⁴²²

Bir diğer hadiste Hz. Peygamber’in eşi Hz. Aişe: Hz. Peygamber geceleyin uyanınca şu duayı okurdu. “Allah’ım ilmimi artır, bana hidayet verdikten sonra kalbimi saptırma. Katından bana rahmet lutfet. Sen lütfedenlerin en cömertisin.”⁴²³ Hz. Peygamber: “Cuma gecesi olduğu zaman, gecenin son üçte birinde kalkabilirsen (kalk ve dua et). Çünkü o vakit, (meleklerin) şahit olduğu bir zaman dilimidir. Bu vakitte yapılan dua kabul olur”⁴²⁴ buyurarak duaların önemine vurgu yapmıştır.

4.3. SAHABE-İ KİRAM’DA GECE İBADETİ

Müzzemmil Suresinde Cenâb-ı Allah şöyle buyurmaktadır:

“Ey örtüsüne bürünen (Rasûl’üm)! Geceleyin kalk (ibadet et); yalnız gecenin birazında uyu. Gecenin yarısında (kalk), yahut bundan biraz eksilt veya bunu artır, ağır ağır Kur’an oku. Doğrusu Biz senin üzerine ağır bir söz vahyedeceğiz. Gerçekte gece kalkıp ibadet

⁴¹⁸ Münziri, 2; 447.

⁴¹⁹ Buhari, Deavât, 6, 7, 9; Müslim, Zikir ve Dua, 56, 57.

⁴²⁰ Tirmizi, Deavât, 13; Müslim, Zikir ve Dua, 98.

⁴²¹ Ebu Davud, Edep, 98; İbn Mace, Dua, 15.

⁴²² Tirmizi, Deavât, 84.

⁴²³ Ebu Davud, Edep, 98.

⁴²⁴ Ebu Davud, Dua, 115.

etmek, daha oturaklı ve (geceleyin okumak) daha etkilidir. Çünkü gündüz senin uzun süre uğraşacağıın şeyler vardır. Rabb'inin adını an ve her şeyden kalbini boşaltarak bütün gönlünle O'na yönel. (O, doğunun ve batunun) Rabb'idir. O'ndan başka ilah yoktur. Yalnız O'nu vekil tut, onların dediklerine sabret ve güzelce onlardan ayrıl. Nimet içinde yüzen o yalancılara Bana bırak ve onlara mühlet ver."⁴²⁵

Medine'ye hicretten sonra gece namazda Hz. Ebu Bekir'in sessiz bir şekilde, Hz. Ömer'in ise yüksek bir sesle okuduklarını gören Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'e bunun sebebini sordu: "Münacaatta bulunduğumu (Allah'a) duyuruyorum Ya Rasulallah." cevabını aldı. Hz. Ömer'den ise: "Henüz uykuya tam dalmayanları uyandırmak ve şeytanları kovmak istiyorum." şeklinde cevap aldı. Sonra Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'e sesini biraz yükseltmesini, Hz. Ömer'e ise biraz alçaltmasını istedi.⁴²⁶ Üçüncü halife Hz. Osman, hemen her gün oruç tutar, çok azı hariç gece boyunca ibadet ederdi. İbn Şirin, O'nun şehit edildiği zamanki durumunu hanımına sorunca "Bu geceyi bütünüyle Kur'an okuyarak geçirdi." cevabını almıştı.⁴²⁷

Geceleri hiç uyumamak, fitratı zorlamak ve yenilgiyi işin başındayken kabullenmek demektir. Hz. Peygamber bunun yanlışlığını da ortaya koymaktadır. "Size düşen gücünüzün yettiği kadarını yapmaktır. Yoksa Allah hakkı için, siz usanmadıkça Allah usanmaz! Zaten O'nun en çok sevdiği ibadet az bile olsa devamlı olanıydı." buyurmaktadır.⁴²⁸

Kur'an-ı Kerim, gece ibadetiyle elde edilen kazanca hiçbir sınır koymayarak: "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için gözler aydınlatıcı (nimetlerin) saklandığını hiç kimse bilemez"⁴²⁹ buyrulur.

Sahabeler de nafile ibadetlerini Hz. Peygamber'in uyguladığı şekilde yerine getirmeye çalışmışlar, tabii ve sonraki nesiller de aynı hassasiyetle nafile ibadetlerine devam etmişlerdir. Fıkıh âlimleri, nafile ibadetlerin toplum yapısını düzelttiğine ve kişilik eğitimine olumlu katkıları olduğundan önemli olarak değerlendirilmiş ve cemaat açısından topluca nafile ibadetleri terk etmenin sakıncalar içerdiği yorumunda bulunmuşlardır.⁴³⁰

⁴²⁵ Müzzemmil 73/1-11.

⁴²⁶ Tirmizi, Mevakit, 212; Ebu Davud, Tatavvu, 25.

⁴²⁷ İbnü'l-Cevzi, Sıfatı-Savfe, I, 302.

⁴²⁸ Buhari, İman, 32; Teheccüd, 18; Nesai, İman, 29; Kıyamülleyl, 17.

⁴²⁹ Secde 32/17.

⁴³⁰ Atar, "Nâfile", DİA, XXXII, s. 291.

4.4. SELEF-İ SALİHİN'DE GECE İBADETI

Tasavvuf ehlinin yanı sıra, halktan ve elit tabakadan bir kesim İslam tarihi boyunca ibadet örnekleri sergilemişlerdir. Halife ve padişahlar, abidler arasına katılmışlardır. Bu ibadetlerin başında gece ibadeti ve oruç gelmektedir. Tabakat kitapları ömürlerinin büyük bir kısmını gece hiç uyumadan, hatta yatsı namazının abdestiyle sabah namazını kılan kimselerden söz ederler. Bu abidler ordusu gösterişten kaçındıkları için, çoklarının gece ibadetlerine muttali olunamamıştır. Çünkü nafile ibadetlerde gizlilik esastır.⁴³¹

Veysel Karani bazı gecelerini sabaha kadar sadece kıyamda geçirir ve 'Allah'ın yarattığı bazı varlıkların, sürekli kıyamda olduğu anlatılıyor' derdi. Bir sonra ki geceyi sadece rükûda geçirir ve 'Allah'ın varlıklarından bazılarının rükû ibadeti ile ibadet ettikleri rivayet edilmektedir' derdi; üçüncü geceyi de secde geçirir ve 'Bazı yaratıkların sürekli secde haliyle Allah'a kulluk ettikleri bildirilmektedir.' derdi.⁴³² Kısacası zevk ehli yollarının ilk basamağının iman, ikinci basamağının ilim, üçüncü basamağının da zevk olduğunu belirtmişlerdir.⁴³³

"Gece kalkıp ibadet etmek daha oturaklı ve geceleyin okumak daha etkilidir"⁴³⁴ ayetini İbn Arabî, Ahkam'ul Kur'an adlı eserinde ayette geçen vat'an kelimesinin bir kıraate göre vav harfinin esre, ta harfinin üstün okunduğunu, bu durumda uygunluk manasına geleceğini, çünkü gecenin derinliklerinde kulağı meşgul edecek ses, gözü meşgul edecek görüntü ve kalbi meşgul edecek değişik duygular olmadığından kulak, göz ve kalp uygunluğunun sağlandığını belirtir.⁴³⁵

Sühreverdi ise şöyle söyler:

*"Geceleri ihya ederken, münacat (yalvarıp yakarma) halinin tatlılığından 'Ehl-i Temellükün' kalplerine doğan zevklerden başka, dünyada hiçbir şey cennet ehlinin sahip oldukları nimete benzemez. Münacattaki zevk ise, geceleri ihya edenlerin en süratli bir şekilde sevaba nail olmalarıdır"*⁴³⁶

Süfyan-ı Sevrî'yi Abdurrahman b. Mehdi anlatıyor:

⁴³¹ Müslim, Müsafirîn, 29; İbn Mace, Salat, 186.

⁴³² İbn Hurrat, es-Salat vet-Teheccüd, 357.

⁴³³ Sühreverdi, Avarifü'l-Meârif, 83.

⁴³⁴ Müzzemmil 73/6.

⁴³⁵ Muhyiddin İbn Arabi, Ahkamul-Kur'an, IV, 1877.

⁴³⁶ Sühreverdi, Avarifü'l-Meârif, 448.

“Süfyan’dan daha yufka yürekli kimseyi görmedim. Onu birçok gece gözlemlerdim. Sadece ilk saatlerde, az bir süre uyuduğuna şahit oldum. Sonra irkilerek korku içinde kalkardı. ‘[...]Cehennem endişesi beni uykudan, dünya zevklerinden alıkoymuyor.’ der, abdestini alır sonra, ‘Allah’ım söylemeye gerek yok, sen ihtiyacımı gayet iyi bilirsin! Sadece beni cehennemden korumanı diliyorum.’ şeklinde dua ederdi.”⁴³⁷

Cevheri, rüyasında (cennette) kurulu bir sedir görmüş ve kime ait olacağını sormuştu. “Kur’an’la sabahlayanlara.” cevabını alınca, o günden sonra geceleri uyumamıştır.⁴³⁸ Lokman Hekim’in, oğluna yaptığı vasiyetler arasında ise şu vardı: “Yavru(m), horoz senden akıllı olmasın. Çünkü horoz hiç şaşmadan her seher vakti öter. Oysa sen o saatlerde uyursun.”⁴³⁹ demiştir.

Yine Kur’an-ı Kerim’de Yüce Rabbimizin, “Onlar (takva sahipleri) seher vakitlerinde de bağışlanma dilerlerdi”⁴⁴⁰ ayeti ile haber verdiği seher vakti, Allah ile kulunun bulunduğu bu özel vakitlerdendir. Allah Resulü bu vakti değerlendirmek üzere geceleri teheccüd namazı için kalkıp dua ederdi.⁴⁴¹ Yine Hz. Peygamber: “Abdullah ne iyi insan, keşke bir de gece namazı kılsa!” buyurmuştur. Salim der ki: “Abdullah bundan sonra geceleri pek az uyur oldu!”⁴⁴²

“Bu, öyle bir adamdır ki, şeytan onun kulaklarına yahut kulağına bevl etmiştir.”⁴⁴³ Burada şeytanın o şahsın namaza kalkmasını engellemesi kinayeli bir üslupla anlatılmıştır. Şeytan adeta adamın kulaklarını tıkamış ezanı duymasına mani olmuş ve böylece onu namazdan alıkoymuştur. Böyle bir anlatımla Müslümanların uykuya yenik düşmemeleri, namazlarını kaçırmamaları istenmiştir.

4.5. DÖRT MEZHEP İMAMININ GECE İBADETİ

Gece çok uzun ayakta kaldığı için kendisine direk ismi verilen Ebu Hanife, kırk beş yıl yatsı namazının abdestiyle sabah namazını eda ettiği rivayet edilmektedir. Bu alışkanlığa, yoldaki bir kişinin yanındakine, “İşte şu giden, yatsı abdesti ile sabah namazı kılan Ebu Hanife’dir!” demesi ile başladığı da rivayet edilir. İmam-ı Azam’ın

⁴³⁷ İbn Hurrat, *es-Salat ve't Teheccüd*, III, 149.

⁴³⁸ Ebu Nuaym, IV, 296.

⁴³⁹ Gazzali, *Eyyuhel Veled*, 112.

⁴⁴⁰ Zâriyât 51/18.

⁴⁴¹ Ahmed b. Hanbel, 1, 298.

⁴⁴² *Buhari*, Teheccüd, 2.

⁴⁴³ *Buhari*, Bedülhalk, 11.

cariyesi anlatır: “Ebu Hanife’yi tanıdığım günden beri, gece yastığa başını koyup, uyuduğuna şahit olmadım. Yaz aylarında öğle ve ikindi namazları arasında, kış aylarında ise mescidinde ve sadece gecenin ilk saatlerinde uyurdu.”

Malik b. Enes ihlâsı, sabrı ve takvasıyla meşhurdur. İlmin, çok rivayetle değil, Allah’ın kalbe attığı nurla elde edildiğini söylerdi.⁴⁴⁴ Geceleri çok Kur’an okur, bazen de bir ayette takılır, sabaha kadar tekrar ederdi. Esheb b. Abdülaziz,

“İmam-ı Malik’in bir gece sabaha kadar namaz kıldığını, zammı sure olarak Tekasür suresini okuduğunu, ‘O gün nimetlerden sorulacaksınız.’ ayetine gelince uzun uzun ağlamaya başladığını ve bunun sabah namazına kadar sürdüğüne şahit oldum. Gün ağardıktan sonra etrafına bir ilim halkası oluştu. Yaklaşıp yüzüne baktım, nur saçıyordu. O zaman ‘Gece namazı çok olanın gündüz yüzü nurlu olur.’ hadisini hatırladım.”⁴⁴⁵

İmam-ı Şafii geceyi en iyi değerlendiren şahsiyetlerdendir. Tabakat kitapları onun geceyi üçe böldüğünü, ilk saatlerinde kitap telif ettiğini, diğer üçte birinde namaz kıldığını ve diğerinde ise dinlendiğini ittifak halinde kaydederler. Kerabisi de İmam-ı Şafii için şöyle söyler:

“Gecenin üçte bir kadarını namazla geçirir, elli rekât namaz kılar, bazen yüze tamamladığı da olurdu. Kur’an okurken bir azap ayeti geçecek olsa, Allah’a sığınır. Rahmet ayetleri geçince de Allah’tan rahmet dilerdi. Ramazan ayında Kur’an okumayı artırır(di) [...]”⁴⁴⁶

4.6. BAZI TARİKATLARDA GECE İBADETİ

Arapça’da ‘yol’ anlamına gelen tarikat, metot ve usul manasında da kullanılmıştır. Şeyhin gözetiminde müridin Allah’a ulaşmasını, O’nu tefekkür etmesini sağlayan, farz ve vacip ibadetlerle birlikte nafie ibadetlere önem verilen metot olan tarikat; XII. yüzyıldan itibaren organize hale gelmiştir. Üç farklı tarikat metodu olduğu tesbit edilmiştir. Bunlar ibadet ve takvaya ağırlık veren Tarîk-ı ahyâr, nefse çile çektirme yönü ağır basan Tarîk-ı ebrâr ve vecd ile Allah’a ulaşmayı amaçlayan Tarîk-ı şuttâr. Tarikatların metotları birbirinden farklılık göstermektedir. İsimlendirmeleri ise kurucularının adlarıyla anılmaktadır. Örneğin Bayramiyye Tarikatı, Hacı Bayrâm-ı Velî’ye veya Bektâşîyye Tarikatı, Hacı Bektâş Velî’ye

⁴⁴⁴ Münavi, *Fezrul Kadir Şerhul-Camii’s Sagir*, I, 158.

⁴⁴⁵ İbn Hurrat, *es-Selat-vet-teheccüt*, 278.

⁴⁴⁶ İbn Teğerri, *en-Nücumüz-Zahire*, II, 176.

nispeten isimlendirilmiştir.⁴⁴⁷ Bununla birlikte İslam medeniyeti içerisinde yaygın tarikatlar şunlardır: Halvetiyye, Kadiriyye, Şazeliyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye, Rifaiyye, Bedeviyye, Sadiyye, Sühreverdiyye, Yeseviyye, Bayramiyye, Kübreviyye ve Desukiyye'dir. Bu sayılan tarikatlar içerisinde Şazeliyye'nin en çok kolu vardır.

Sufiler dini ağaca, şeriatı gövdesine, tarikatı dallarına, hakikati de meyvelerine benzeterek tarikatı açıklamaktadırlar. Onlara göre tarikat varlığın birliğine ve bunun idrak edilmesine varmaktır. Başka bir deyişle tarikat, Allah'a ve Hz. Peygambere manevi yönden ulaşmada, bir mürşidin manevi, sosyal ve ahlaki açıdan önderlik ettiği teşkilatlanmış kurumdur.

Tarikatların kuruluş amacı kişinin maddi ve manevi yönünün kemale ulaşmasıdır. Böylelikle toplum da bu kemâlâta erişmiş olur. Ferdin manevi yönden geliştirilmesinin yanı sıra tarikatlar, gayrimüslimlerin Müslüman olmalarında önemli vazifeler üstlenmiş, toplumun huzurunu bozan sömürgecilere karşı da cephe oluşturmuşlardır.⁴⁴⁸

Seyr-i sülûk usullerinde tarikatlar ruhani ve nefsanî olmak üzere ikiye ayrılırlar. Ruhani usuller daha çok letaifi hamse denilen beş latife yani kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ ile yapılan evrâd ve ezkarla tüm bedenin zikretmesiyle nefis etkisiz hale getirilmeye çalışılırken; nefsanî usullerde de Allah'ın bazı isimleriyle (esmâ tariki) zikir yapılarak nefsin ilk mertebesi olan emmarelik vasfından sırasıyla levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve kâmile/zekiyye mertebelerine ulaşmasıyla nefis riyazet ve mücahedelerle doğrudan etkisiz bırakılmaya çalışılır. Bu usulde rüyalar önemlidir.⁴⁴⁹

Tarikatlar arasında esasen sistemli bir gece ibadeti yoktur. Şeyhin müridlerine verdiği dersler, Kur'an-ı Kerim ve sünnette geçen ayet ve hadisler esas alınır. Gece namazı kılmak, tesbih çekmek, seher vakti Allah'ı anmak, tefekkür etmek, tövbe etme konularını ihtiva eder.

Kurucusu Mevlânâ Celâleddîn Rûmî olan Mevleviyye Tarikatı, Konya merkezli bir tarikat idi. Osmanlı Devleti döneminde ilk olarak 1426 yılında Edirne'de

⁴⁴⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss. 627-628.

⁴⁴⁸ Semih Ceyhan, "Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair", Semih Ceyhan (Ed.), *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Ankara 2011, ss. 28-30.

⁴⁴⁹ Reşat Öngören, "Tarikat", *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 95.

faaliyet göstermiş daha sonra 1491 yılında İstanbul'da faaliyetlerine devam etmiştir.⁴⁵⁰ Tarikatın kurucusu olan Mevlânâ'nın 30 Eylül 1207 senesinde Belh şehrinde doğduğu ve 17 Aralık 1273 senesinde de vefat ettiği bildirilmiştir. Divan, Mesnevi, Mektubat, Mevaizu Mecali's-Seb'a ve Fihi Ma Fih onun eserleri arasındadır.⁴⁵¹ Mevlânâ'nın kurucusu olduğu tarikatın ve kaleme aldığı eserlerine kaynaklık eden, Kur'an ve Sünnet'tir. Ayrıca Necmeddîn-i Kübra'nın tasavvuf görüşü, İbnü'l Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışı ve Kalenderî tasavvuf ekolü Mevlânâ'nın tasavvuf düşüncesini etkileyen etmenler olmuştur.⁴⁵² İbadetlerle ilgili hususlar incelendiğinde Mevlevîlikte zikir gece yapılan ibadetler arasında yer almaktaydı. Bu zikir hafî veya devranî sema şeklinde bin bir gün süren eğitimin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Mevlevîlikte gündüz öğle vaktinde, gece ise yatsı namazından sonra zikir yapılmaktaydı. Perşembe ve Pazar gecesinde gerçekleştirilen zikirlerde fazla cezbeyle kapılmamaları istenir, zikir düzenli bir halka etrafında tamamlanırdı.⁴⁵³

Bir diğeri Nakşbendiyye Tarikatı'dır. Muhammed Bahaüddin Nakşbend'in kurucusu olduğu Nakşbendiyye,⁴⁵⁴ XIV. Yüzyılda ilk olarak Buhara'da ortaya çıkmış, Anadolu'ya 1404-1405 yıllarında Amasya'da kurulan Mahmud Çelebi Tekkesi ile gelmiştir.⁴⁵⁵ Tarikatın kurucusu olan Muhammed Bahaüddin Nakşbend 1218 senesinde Buhara'da dünyaya gelmiş, 3 Mart 1389 senesinde de vefat etmiştir.⁴⁵⁶ Nakşbendiyye Tarikatı'na kaynaklık eden esasen XII. yüzyılda faaliyet gösteren Hâcegân Tarikatı olmuştur. Her ne kadar Hâcegân Tarikatı'ndan etkilenmiş olsa da, zikir, halvet, sema ve riyâzat gibi uygulamalara Nakşbendiyye Tarikatı'nın istisnalarıyla birlikte kabul etmediği bildirilmiştir.⁴⁵⁷ Nakşbendiyye Tarikatı'nda gece ibadeti ile ilgili nefsin terbiyesi için az yemek ve az uyumak gibi uygulamalar yapılmaktadır. 'Riyâzat' denilen bu uygulamada halvete girmekle birlikte az yemek ve az uyumak da şart olarak kabul edilmektedir. Nakşbendî tarikatının Herat koluna

⁴⁵⁰ Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", Semih Ceyhan (Ed.), *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Ankara 2011, s. 63.

⁴⁵¹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2011, ss. 347, 352-353.

⁴⁵² Sezai Küçük, "Mevleviyye", Semih Ceyhan (Ed.), *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Ankara 2011, s. 494.

⁴⁵³ Mücahit Karacif, *Mevlevilik ve Kilis Mevlevihânesi*, (yüksek lisans tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis 2013, s. 39.

⁴⁵⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 462.

⁴⁵⁵ Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, s. 78.

⁴⁵⁶ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 370, 372.

⁴⁵⁷ Necdet Tosun, "Nakşbendiyye", Semih Ceyhan (Ed.), *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Ankara 2011, s. 611.

mensup Ubeydullah Ahrâr “Fazla açlık ve uykusuzluk akla zarar verir, böyle bir akıl da hakikati idrakten âciz kalır.” diyerek riyâzâtı kabul etmiş, ancak Nakşbendîyye’nin diğer kollarında riyâzât kabul edilmemiştir.⁴⁵⁸

Halvetiyye Tarikatı’da Ömer el-Halvetî olan Halvetiyye XIV. yüzyılın sonuna doğru Azerbaycan’da kurulmuş olup, Anadolu’ya XV. yüzyılda Amasya’da açılan Gümüşlüoğlu Tekkesi’nin şeyhi Amasyalı Pir İlyas ile gelmiştir. Halvetiyye’nin Osmanlı topraklarında yayılmasını sağlayan ise ikinci pir olan Seyyid Yahyâ Şîrvânî olmuştur.⁴⁵⁹ Her ne kadar kurucusu Ömer el-Halvetî olsa da yayılmasına Seyyid Yahyâ Şîrvânî olduğu için onun hakkında bilgi verilecektir. Tarikatın ikinci piri olan Şîrvânî’nin, Şemahî’de dünyaya geldiği ve 1464 senesinde Bakü’de vefat ettiği bildirilmektedir. Onun eserleri arasında Şifâ’l-Esrâr ve Esrârü’l-Vahy bulunmaktadır. Halvetiyye Tarikatı’nda gece ibadetinin bir parçası olan zikir, tek başına da toplu halde de yapılırdı. Bu zikirle birlikte daha sonra ‘Devrân’ adıyla anılan bir zikir daha tekkelerde eda edilirdi.⁴⁶⁰ Tasavvufun önemli kaidelerinden olan az yemek, az uyumak, az konuşmak, zikir, inziva ve fikir Halvetî’likte de önemli olarak kabul edilmiştir.⁴⁶¹ Halvetiyye’nin farklı kollarında da değişik zikir çeşitleri bulunmakla birlikte Gülşenîyye Tarikatı’nda zikirler için belirli vakitler tayin edilmiştir. Bunlar fecir vakti, öğle namazı vakti, ikinci namazı sonrası ve akşam namazı vakitleridir.⁴⁶² Bir başka kolu olan Şemsiyye Tarikatı’nda ise gece ibadeti ile ilgili Teheccüd ve evvabin namazı ile birlikte zikir ve istiğfarda bulunmak vardır.⁴⁶³

Bayramiyye Tarikatı, Hacı Bayrâm-ı Velî tarafından XV. yüzyılda Ankara ve çevresinde faaliyet göstermiştir. Nakşbendiyye ve Halvetiyye tarikatlarının birleşimi olan Bayramiyye Tarikatı, Edirne, Gelibolu, Balıkesir, Bursa, Kütahya, Bolu ve İskilip şehirlerine yayılmıştır.⁴⁶⁴ Tarikatın kurucusu olan ‘Pir’ Hacı Bayrâm-ı Velî’nin 1352/53 senesinde Ankara yakınındaki Solfasol köyünde dünyaya geldiği, 1430 senesinde Ankara’da vefat ettiği bildirilmektedir. Tarikatın, diğer tarikatlar gibi usul ve esasları takip ettiği bildirilmekle birlikte, diğerlerinden farklı olarak ‘Esmâ’yı manevî gelişimin koşulu olarak gördüğü ifade edilmektedir. Bununla birlikte özel

⁴⁵⁸ Tosun, “Nakşibendiyye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, s. 668-669.

⁴⁵⁹ Öngören, “Osmanlı Türkiyesi’nde Tarikatlar”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ss. 73-74.

⁴⁶⁰ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 389-392.

⁴⁶¹ Ceyhan, “Halvetiyye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, s. 704.

⁴⁶² Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 396.

⁴⁶³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 407.

⁴⁶⁴ Öngören, “Osmanlı Türkiyesi’nde Tarikatlar”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, s. 67.

gecelerde okudukları evrâdları da vardır.⁴⁶⁵ Bayramiyye Tarikatı'nın bir kolu olan Celvetiyye'de müridin sekiz adet vazifesi bulunmaktadır. Bunlardan gece ibadeti ile ilgili olan on iki rekât teheccüd namazı kılmaktır.⁴⁶⁶

Bu tarikatların yanında Bektaşîyye, Etîyye, Rifaiyye, Kazeruniyye, Kübreviyye, Zeyniyye, Semerkandiyye, Kadiriyye, Şazeliyye, Sadiyye ve Bedeviyye gibi tarikatlar ve alt kolları Osmanlı döneminde yaşamışlardır.

---

⁴⁶⁵ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, ss. 408-409.

⁴⁶⁶ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, ss. 429-430.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GECE İBADETİNİN KİŞİNİN MANEVİ GELİŞİMİNE KATKISI

5.1. MANEVİ İLERLEME / SEYR-İ SÜLÛK'ÜN TANIMI

‘Seyr’ kelimesi Arapça’da yürümek, gezmek ve gitmek anlamındadır. Seyr, Allah’a ulaşmak üzere gerçekleştirilen manevî yolculuğun ismidir. İki çeşit seyr bulunmaktadır. Birincisi ‘Seyr-i Nuzûlî’dir. “Mukayyed vücûd (varlık)un ortaya çıkması için Mutlak Vücûd’un seyri.” İkincisi de ‘Seyr-i Urûcî’dir. “Mukayyed in mutlakta yok olmak üzere yaptığı seyrdir. Cüz’ün, küll’e seyri. Buna seyr-i şuûrî de denir. Bu seyr insan mertebesinde Mutlak’a kadardır.”

‘Seyr-i sülûk’ ise Arapça’da gitmek ve girmek anlamındadır. Bir şeyhin gözetiminde, Allah’a ulaşmak için yapılan manevî bir yolculuktur. Seyr-i sülûk’un dört mertebesi mevcuttur: 1. Seyr ila’llâh, 2. Seyr fi’llâh, 3. Seyr ma’allâh, 4. Seyr ani’llâh.

“Levh u kalemde yazılan tertîb-i tevhîd okuram İlm-i ledün seyr ü sülûk güftâr iden gelsün beru”⁴⁶⁷ Yunus Emre

Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki seyr ve sülûk birbirini tamamlayan kavramlardır. Abdest nasıl ki namaz için gerekli ise, sülûk de seyr için gereklidir. Sülûk’ü olmayanın seyr’i yok anlamındadır. Seyr kötülük ve çirkinliklerden, güzelliklere ve iyiliklere yol alma manasındadır. Ayrıca cahillikten ilme doğru ilerleme ve derinleşme manası da çıkarılabilir. Sülûk’ten de şunları anlamak mümkündür: Ahlakî eğitimde yol almaktır. Bu eğitim kişiyi Hakk’a vuslata hazırlayan eğitimidir. Yani sey-i sülûk, tâlibin, sâlikin manevi makamlarını ikmâl edinceye kadar kat ettiği basamaklardır.

Sülûk kavramını tasavvuf terimi olarak ilk kez Abdülkerîm el-Kuşeyrî, Tertîbü’s-sülûk adlı eserinde zikretmiştir. İlk dönem tasavvuf eserlerinde sülûk kelimesi, dini hayatla ilgili bütün fiilleri kapsarken, XII. yüzyılda tarikatların ortaya çıkmasının ardından daha çok Hakk’a erişme istikametinde belirli tasavvuf

⁴⁶⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss. 564-565.

kurallarının uygulanması olarak kapsamı değişmiştir. Tarikatlar sonrası dönemde sülûk kelimesi seyr kelimesiyle beraber kullanılmaya başlanmıştır.

‘Tasavvuf’ sülûk ilmi olarak tarif edilir. Seyr-i sülûk’ün konusu, “tâlibin Hakk’a erme yeteneğini kazanmak için nefsini dünya kirlerinden arındırması, ahlâkını düzeltmesi ve güzelleştirmesi”; amacı ise nefsinin ve Rabbini bilmesi olarak tanımlanır.⁴⁶⁸

Tâlib: Arapça talep eden, isteyen anlamındadır. Tasavvuf mektebine girmek isteyenlere için de kullanılır. Tasavvufta, hedefe ulaşana kadar dört kademedен bahsedilir: Tâlip, Mürîd, Sâlik, Vâsıl. Talip, eskiden durumu incelendikten sonra tasavvuf mektebine alınır. Altından kalkıp kalkamayacağı hususunda ona hazırlık dersleri verilirdi. Sülûk’e kabul ediliş ciddi bir mevzu idi. Tasavvufta girmeyi arzu eden tâlibin, önce ona sünnet olduğu üzere istihare yapması tavsiye edilir ve istiharedeki manevi işarete göre tarikata kabul edilir veya edilmezdi. Sun’üllâh-ı Gaybî şöyle der: “Tâlib isen cân-u dilden aşk ile eyle sefer, ref’ ola benlik hicâbı olasın Hakk’dan haber.”⁴⁶⁹

Mübtedî: Yolun başlangıcında olan,

Salik (ehl-i sülûk): Yolda mesafe kateden, mübtedî ile müntehî arasındaki mertebede olan,

Müntehî: Yolun sonuna ulaşan

Muhyiddin İbnü’l-Arabî, sülûkü “mâna, sûret ve bilgide bir yerden başka bir yere intikal etme, makamlar üzerinde yürüme” olarak tanımlamıştır. Ona göre bir ibadet menziline diğerine geçmeye mânada sülûk, Allah’a yakınlaştıracak olan farz amelden emir ve nehiy olan başka bir amele sûrette sülûk, bilgide sülûk ise bir makamdan diğer makama, bir esmadan diğer bir esmaya, bir tecelliden başka bir tecelliye, bir nefisten ise bir diğer nefse geçiştir.

İbnü’l-Arabî sülûk ve sâlik, sâlikin amacına ve Allah’ı bilmedeki mertebesine göre çeşitlere ayırır: Rabbiyle, nefsiyle hem Rabbi hem de nefsiyle sülûk eden ve sâlik olmayan sâlik. İbnü’l Arabî salik olan kişi makam ve menziller arasında sadece bilgiyle değil aynı zamanda amel ve hal ile ilerleyen kişidir, demiştir. Sâlikin

⁴⁶⁸ Süleyman Uludağ, “Sülûk”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 127-128.

⁴⁶⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 625.

edindiği bilgiye göre yaşaması, ilme'l-yakn mertebesinden ayne'l-yakn ve hakka'l-yakn mertebesine ulaşması esastır. Talibin rızanın hakikatine ulaşabilmesi için, rıza makamı hakkında bilgi sahibi olması yeterli görülmemiş, bu hali tecrübe etmesi zorunlu tutulmuştur.

Sâlik, "Kulum ben onu sevinceye kadar bana nâfile ibadetlerle yaklaşır" kuts hadisinde işaret edildiği üzere Allah'ın sevgisine ulaştıran nâfile ibadetlerle kendi başına Hakk'a yakınlalaşmaya gayret gösterir. Bunlara riayet ederek hadisin devamındaki, "Onu sevdiğimde gören gözü, işiten kulağı olurum" şeklinde belirtilerek Hak ile gören ve işiten slike Rabbiyle sülûk eden sâlik denmiş olur. Sonunda o makam-ı cem'e ulaşmış olur. Hem nefsiyle hem Rabbiyle sülûk eden Hakk'ın işitme ve görme gücünün olduğunun idrakine ulaşır. Sâlik olmayan sâlik hem Rabbi hem de nefsiyle beraber sülûk ettiğinin farkına varır çünkü nefsinin tek başına sülûk edemeyeceğini kavrar.

Slkn nefisteki evveliyatı tvbeden sonra kalbin uyanıklık halde olmasındır. Sonu ise Hakk'a vuslatın (fen fillâh) ardından Hak ile bki olmasındır (bek billâh). Slkn adımları sufilere göre şöyledir: makme, menzil, medrece ve akabe. Bu adımlar önce e, daha sonra ona, yüze ve bin bire kadar ulaşan gruplar halinde sınıflandırılmış olup, konularla ilgili kitaplar kaleme alınmıştır. Seyri sülûk içerisinde bir makam henüz tamamlanmadan bir diğer makama geçilemez. Bu olursa diğer makamları da olumsuz şekilde etkilenecektir ve sülûkün tamamlanması engellenecektir. Sâlik'e yol göstermesi için db's-sülûk, db'l-mrdn ve atvr-ı seb'a eserleri yazılmıştır.⁴⁷⁰

Abdurrahman-ı Cm'ye göre sâlikler ikiye ayrılır. İlk grubu oluşturular sufiler ve melametilerken, ikinci gruptakileri zâhidler, âbidler, fakirler ve hdimler oluşturur. Sâlik olmadıkları halde onları örnek alanlar olduğu gibi, sâlik gibi görünüp riyakr olanların da bulunduğunu söyler. Tâlib olan kişinin özellikleri arasında yetenekli, istekli, samimi, azimli ve dürüst olması yer alır. Bu özelliklere sahip olan kişi bir hazırlık döneminden sonra şeyh veya şeyhin belirlediği halife tarafından slke tbi tutulur. Sülûk süreci zorluklarla dolu olduğundan, sâlik slkunu salih ve takva sahibi ve slkunu tamamlamış bir mrşitle gerçekleştirmelidir.

⁴⁷⁰ Uludağ, "Sülûk", *DA*, XXXVIII, s. 127.

Meslek, sülûk ehlinin tutmuş oldukları özel yol olarak adlandırılır. Tıpkı Hakk'a giden yolların çok olduğu gibi, mesleklerin de aynı şekilde gökteki yıldızlardan bile daha çok olduğu kabul edilir. Meslek farklılıkları sülûk ehlinin kişisel özelliklerine göre farklılık gösterebilir. Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî sülûk ehlinin mesleklerinin ayrı, maksatlarının aynı olduğunu belirtir. Mesleklerin farklı oluşu sâliklere kolaylık sağlar ve hedeflerine varmalarında onlara yardımcı olur. Hangi mesleği yaparlarsa yapsınlar, sâlikler dinin emrettiklerine uydukları süre zarfında doğru yoldadırlar.

Sülûk ayrıca sefer, seyr, miraç ve isra kavramlarıyla yakın manada kullanılır. Sülûk'ün değişik seyr türleri mevcuttur: "Allah'a (seyr ilallah), Allah için (seyr lillâh), Allah üzere (seyr alallah), Allah ile birlikte (seyr maallah), Allah'ta (seyr fillâh), Allah'la (seyr billâh) ve Allah'tan (seyr anillâh)". Allah'a yönelik yapılan seyr-i sülûk urûc-suûd olarak, Allah'tan olan nüzûl ise rücû olarak isimlendirilir. Ruhî miraç ise sufilerin Allah'a doğru gerçekleştirdikleri manevi yolculuktur.⁴⁷¹

5.2. GECE İBADETİNİN KİŞİNİN MANEVİ İLERLEMESİNE KATKISI

Kur'an-ı Kerim'de geceleri ibadet eden kişi ve müminlerin özelliklerinden bahsedilmiş, gece ibadeti ile uğraşanların daha farklı oldukları, sürekli Rablerini andıkları ve O'ndan korktukları bildirilmiştir:

"Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır."⁴⁷²

"Onlar, Rabblerine secde ederek ve kıyamda durarak geceleyenlerdir."⁴⁷³

"(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar."⁴⁷⁴

Müminlere Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde⁴⁷⁵ dünyayla fazla ilgilenmemeleri gerektiği, daha ziyade manevi değerlerle hemhal olmaları

⁴⁷¹ Uludağ, "Sülûk", *DİA*, XXXVIII, ss. 127-128.

⁴⁷² Âl-i İmrân 3/113.

⁴⁷³ Furkân 25/64.

⁴⁷⁴ Zümer 39/9.

⁴⁷⁵ *İbn Mace*, Zühd, 1, 6; *Tirmizi*, Zühd, 25.

bildirilmiştir. Dolayısıyla sufiler de ahiret hayatını dünya hayatından daha çok önemsemişlerdir. Allah'a ihsan derecesinde ibadette bulunmak ve ehl-i takva seviyesine ulaşabilmek için çalışmaları manevi ilerlemelerine katkı sağlamıştır.⁴⁷⁶

“Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!”⁴⁷⁷

“Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur.”⁴⁷⁸

Tasavvufta manevi ilerlemenin merkezinde Allah'ı zikretme ve kalp temizliği vardır. Kur'an-ı Kerim'de müminlerin Allah'ı zikretmekle mutmain olacağı,⁴⁷⁹ onların Allah'ı çokça zikretmesi gerektiği,⁴⁸⁰ kurtuluş için selim bir kalp ile Allah'ın huzuruna çıkılması koşulu,⁴⁸¹ kişinin vücudundaki diğer organlarının da iyi ve güzel olması için kalplerinin iyi ve temiz olması gerektiğinden⁴⁸² bahsedilmiştir.

Tasavvufta muhabbetullah manasına gelen Allah sevgisi ve mehâfetullah manasında Allah korkusu merkezdedir. Allah'tan korkmak, O'nun sevgisinden, rahmetinden ve mağfiretinden mahrum kalma korkusudur. Bu yüzden muhabbetullah ve mehâfetullah kavramları birbiriyle ilgilidir. Dinimizde Allah ile kul arasında karşılıklı bir bağ mevcuttur. Kul, Allah'a olan sevgisini ve bağlılığını gösterdiği zaman Allah da kulunu sever. Kişi Allah'ın sevgisini kazanmak ve tasavvufî açıdan manevi gelişimine katkı sağlamak için öncelikle tövbe etmeli, temizliğine özen vermeli, sabır, takva, ihsan, adalet ve tevekkül gibi güzel özellikleri kendinde göstermelidir.

Tasavvuf ehli ise bu seyr-i sülûkü bir mürşid-i kâmil rehberliğinde uygulanmasını uygun görür. Bu rehberlik sonucunda da kul ile Allah arasında manevi bir ilişki ortaya çıkar. Amaç kişinin kalbini ve nefsinin kötü hasletlerden arındırmaktır. Müritlerden beklenen farz ibadetlerin yanı sıra nafileleri de çokça yapmaları, vird ve zikirlerini çoğaltmaları ve bunları ihmal etmemeleridir.⁴⁸³ Hicri 1. ve 2. yüzyılda âbid ve zâhidler, zühd hayatını seçerek, Allah'ın nimetlerine şükreden bir kul olma isteğiyle

---

⁴⁷⁶ *Buhari*, İman, 37.

⁴⁷⁷ *Ankebût* 29/64.

⁴⁷⁸ *Şûrâ* 42/20.

⁴⁷⁹ *Ra'd* 13/28.

⁴⁸⁰ *Ahzâb* 33/41.

⁴⁸¹ *Şuarâ* 26/89.

⁴⁸² *Buhari*, İman”, 39; *Müslim*, Müsakat, 107.

⁴⁸³ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, ss. 119-126.

gecenin bir bölümünü ibadetle geçiren Hz. Peygamber'i⁴⁸⁴ ve onun izinden giden sahabeleri örnek alıyorlardı. Dolayısıyla farz olan ibadetlerle birlikte nafileleri de yerine getirmeye çalışıyorlardı. Bu ilk zâhidler, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde geçen Allah'ı sevmek ve O'nun tarafından seilmek için Peygamber'e tam manasıyla tabi olmasının şart koşulması,⁴⁸⁵ müminlerin Allah'ı, Hz. Peygamber'i ve Allah yolunda cihat etmeyi her şeye tercih etmeleri hususundaki uyarısı⁴⁸⁶ ve müminin Peygamber'i kendisinden daha çok sevmesi hususuna riayet etmişlerdir. Bu ayet ve hadisler onları Hz. Peygamber'e sevgi ve saygıyla anmalarına ve örnek almalarına katkı sağlamıştır. Bunun sonucunda da Hz. Peygamber'in manevi ve ruhanî yaşamı, kendi hayatlarında da örnek teşkil etmiş ve sufilerin birinci görevi Hz. Peygamber'i örnek alma olmuştur.

Bununla birlikte ilk zahid ve sufiler, hem dinî hem de ahlâkî yönden kalbin temizlenmesi üzerinde fazlaca durmuşlardır. İnsanların eylemlerini kalbin fiilleri ve beden fiilleri şeklinde ikiye ayırmışlar; kalbin fiillerini bâtinî ameller, beden fiillerini ise zâhirî ameller olarak nitelemişlerdir. İslâm dininin şekli yönü ve dış görünüşünü oluşturan zâhirî ameller ve onlara ait hükümler iken; kalbî ameller ve bunların hükümlerini de iman, ihlas, tasdik ve muhabbet ile birlikte vecd, haya, havf ve recanın yanında sabır, tevekkül, takva manevi yönünü oluşturur. Kurban da bu gruba dâhildir.⁴⁸⁷

Tasavvufi açıdan seyr-i sülûkün kademe kademe ilerlediği bir süreç vardır. Öncelikle kişi hazırlık ve deneme evresinden geçer. Bu süreçten sonra hazır olan talipler şeyhlerine tabi olmak suretiyle biat ederler ve ahz-ı tarîk adı verilen müridi olurlar. Şeyhleri ise bu yeni müritlerine zikir telkin eder. Bu aşamaya da hırka-i irâdet denilir. Sonunda da müritliğin sembolü kabul edilen bir hırka giydirilir. Mürit nihayet tarikatın adabına uygun şekilde seyr-i sülûküne başlar. Müridin görevleri arasında farz ibadetlerin yanında nafile ibadetleri de yapması, günün belirli vakitlerinde evrâd ve ezkâr okuması yer alır. En sonunda da şeyh sülûkünü tamamlayan müridine irşad yetkisini verir ve onu halife seçebilir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ *Buhari*, Teheccüd, 6; *Müslim*, Münâfikin, 79.

⁴⁸⁵ Âl-i İmrân 3/31.

⁴⁸⁶ Tevbe 9/24.

⁴⁸⁷ Öngören, "Tasavvuf", *DİA*, XL, ss. 119-126.

⁴⁸⁸ Süleyman Uludağ, "Mürid", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, ss. 47-49.

Seyr-i sülûk usullerine göre tarikatların amacı, insanın nefsini esir etmek ve ruhunu vücuduna hâkim kılmaktır. Tarikatlarda da bunun gerçekleşmesi için esaslar mevcuttur. Bunların farklılık durumlarına göre tarikatlar ikiye ayrılır: Ruhani tarikatlar ve nefsanî tarikatlar. Ruhani tarikatlarda salık, ruhun üzerinde bulunan karanlığın kalkması için kalbin temizliği ile meşgul olur. Bu temizlik de nafîle ibadetler, zikir, teslimiyet, rabîta gibi manevi duygularını pekiştirilmesi ve ruhun beslenmesi ile olur. Bu tarikatlarda çile yoktur. Ruh arılaştırılıp, elest bezmindeki anlaşmaya bağlı kalması için çaba gösterilir. Bunun sonucunda da nefis artık ruhun emrine girmiş olur. Ruhani tarikatlarda zikir gizlidir. Bu özellikte olan tarikatların başında Nakşibendiyye gelir. Salık, seyr-i sülûkünü kalp, ruh, sır, hafi, letaif-i nefis, murakabe gibi mertebelerden geçerek tamamlar.⁴⁸⁹

Nakşibendiyye tarikatında salık seyr-i sülûküne kalbinde yer alan latife ile başlar. Kalp, arş ve levh-i mahfuzun insan bedenindeki karşılığı olarak görülür. Kalp latifesi zikrinde salike teveccüh, istiğfar ve salât-ü selâmdan sonra üç bin defa İsm-i Celâli (Allah) zikretmesi söylenir. Salık, kalbinde sarı nur kendini gösterinceye kadar Allah'ı tesbih etmeyi sürdürür. Daha sonra kişinin kalbi kendiliğinden zikreder duruma gelince, salike ruh latifesinin zikri söylenir. Zikrin etkisiyle kalbin ilâhî tecelliye ulaşmasına 'veled-i kalb' veya 'vilâdet-i sâni' ismi verilir.

Nefsanî tarikatlar ise nefsin aldatici ve geçici arzuları ile mücadeleyi merkeze alan tarikatlardır. Bu tarikatlarda nefis için yedi perde esastır ve salık bunların her biri esma-i hüsnâ'dan esma-i seb'a'nın biri ile terbiye edilerek o isimlerin anlamlarına uygun hareket etmeye alıştırılır. Nefsanî tarikatların içerisinde yer alan nefsin yedi mertebesi⁴⁹⁰ ve onların isimleri şöyledir:

"Nefs-i emmare: Münker ve günah olan şeyleri işlemeyi teşvik ve emreden nefistir. Kur'an'daki: "(Çünkü) Nefs kötülüğü şiddetle emreder." Ayet-i kerimesi nefsin bu makamına işaret eder. Bu mertebede bulunan salık iyilik işlemez. Kötülüklerden de kaçmaz. Ancak kötülüğün zuhurundan pişmanlık duyar. Fakat bu nedamet davranışlarını etkilemez. Bu sıfatla muttasıf olan nefis hevasına fazla düşkündür. Bu mertebedeki salikin zikri "La ilahe illallah", seyri "seyr ilallah" usulü "şeriata riayet"tir. Tevhid kalbe tesir edince nefi gidip ispat kalır ve tedricen diğer esma zikrine başlanmak üzere ikinci makama geçilir."

"Nefs-i levvamme: Yaptığı kötüklerin akabinde zaman zaman nedamet duyan ve sahibini münkere mülazemetinden dolayı ayıplayan ve tevbeye temayül gösteren terimdir. Adını Kur'an'daki "levvame (pişmankar) olan nefse kasem ederim" ayetinden almaktadır. Bu

⁴⁸⁹ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2010, ss. 233-234.

⁴⁹⁰ Osman Türer, "Letâif-i Hamse", *DİA*, XXVII, İstanbul 2003, s. 143.

makamda salikin zikri "lafzai celal" (Allah), seyri "seyr Alallah", makamı "kalp", alemi "berzah"tır. Bu makamda muhabbetullah hasil olup, nefis-i levvame ruha tabi olur."

"Nefs-i mülhime: İlham ve keşfe mazhar olmaya başlayan, neyin hayır, neyin şer olduğunu idrak edebilme melekesine sahip olan şehvetin isteklerine karşı direnme gücü bulunan nefistir. Adını diğerleri gibi Kur'an'dan alır. "And olsun, nefse isyanını ve itaatını ilham edene." Mülheme mertebesinde seyr "seyr billah", zikir ise "ism-i hu", alem "alem-i ervah", zikrin mahalli "makam-ı ruh"tur."

"Nefs-i mutmeinne: Kötü ve çirkin sıfatlardan kurtulup, güzel ahlak ile hemhal olan nefistir. Bu nefis, Cenab-ı Hakk'ın Tevfik ve inayetiyle sekinet ve yakine mazhar olarak ıstıraplardan kurtulur. Bu makamdan beşeriyet fena bulup "Nur-ı Muhammedi" zuhur ettiğinden nefis, hitab-ı ilahiye mazhar olur: "Ey itmi'nana ermiş itaatkar nefis" Bu makamda seyr, "seyr anillah", zikir "İsm-i Hakk"tır. "Ayne'l-yakin" makamıdır."

"Nefs-i radiye: Kendisi ve başkaları hakkında tecelli eden kaza hükümlerine – gerek hayır, gerekse şerr olsun – tereddütsüz teslim olup rıza gösteren nefsin makamıdır. Bu makam salikin esrar-ı ilahiye muttali' olup şuhûd-ı kemal ve vahdete erdiği makamıdır. Bu makamda seyr "seyr fillah", zikir "İsm-i Hayy"dir. "Müşahede" makamıdır. Kur'an'daki: "Dön Rabbi'na, sen O'ndan razı olarak." Ayeti bu makama işaret sayılmaktadır."

"Nefs-i merdiyye: Allah ile kul arasında rızanın müşterek bir vasf olduğu, kulun Allah'tan, Allah'ın kuldan razı olduğu makamıdır. Yukarıdaki ayetin devamı olan "Rabbın senden razı olarak" hükmü bunu göstermektedir. Bu makamda seyr, "seyr maallah", zikir "İsm-i Kayyum"dur. "Hakka'l-yakin" makamıdır."

"Nefs-i kamile (safiye): Bu makamda salik, bütün marifet sıfatlarını kazanarak irşad mevkiine yükselir. Bu makam vehbidir. Seyri "seyr lillah", zikri "Ya Kahhar"dir."⁴⁹¹

Tasavvuftaki en etkili sülûk yollarından birisi olarak da geceleri uykusuz kalmak veya az uyumak sayılmıştır. Gözün, uyumak yerine ağlamasını istemişlerdir.

"(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür."⁴⁹²

"O halde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın."⁴⁹³

"Geceleri pek az uyurlardı."⁴⁹⁴

"Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur'an ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır."⁴⁹⁵

"Gecenin bir kısmında O'na secde et; geceleyin de O'nu uzun uzadıya tespih et."⁴⁹⁶

⁴⁹¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 235-236.

⁴⁹² Hûd 11/114.

⁴⁹³ Tâhâ 20/130.

⁴⁹⁴ Zâriyât 51/17.

⁴⁹⁵ Müzemmil 73/6.

⁴⁹⁶ İnsân 76/26.

Birçok sufi, uykusu geldiğinde dahi ayaklarını uzatmaz veya uyumazdı. Onlar yıllarca süren uykusuz gecelerin nihayetinde ilham alacaklarına inanıyorlardı. Bu konuyla ilgili Şah Kirmânî'nin bir hikâyesi anlatılır. O kırk yıl boyunca uyumamış bir kişiyken, bir gece uykusuna yenik düşmüş ve ilahi tecelliye uykusunda kavuşmuştur. Bu olay sonucunda Şah Kirmânî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “İlahi! Ben seni geceyi uykusuz geçirerek aradım, ama rüyada gördüm seni.” Kalbine gelen ilhamla kendisine şöyle denilmiştir: “Ey Şah! İşte o uykusuz geçirdiğin geceler sayesinde aradığını elde ettin. Şayet orada uyusaydın, burada göremezdin.”⁴⁹⁷

Sonuç itibarıyla manevi ve ruhi yolculuğa çıkmış sâlik, şahsi arzularını ve isteklerini yok ettikten sonra tamamıyla kendisini Allah'ın iradesinin hükümleri altına girmesi ve Allah'ın inayetiyle kâmil insan mertebesine yükselmiş olduğu bu birikim ve tecrübesini diğer insanlara manevi rehberlik yaparak değerlendirmelidir.

---

⁴⁹⁷ Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, İstanbul 1999, s. 122.

SONUÇ

Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, Hz. Peygamber'in sahih sünneti, dünya edebiyatının bütün kıymetli eserleri, doğrudan ya da dolaylı, gecenin sağladığı rahatlık, enerji ve sunduğu erişilmez ilhamdan söz eder. Gece kelimesi Kur'an-ı Kerim yüzü aşkın yerde zikredilmek suretiyle, insanın ömrünün yarısını yine geceler oluşturmaktadır. Dolayısıyla gecelerin insan hayatı için ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Geceler, bazı şahsiyetler için büyük bir feyiz ve bereket kaynağıdır.

Hz. Peygamber, seher vakitlerinin icabet saatlerinin olduğunu bildirmiş, aynı zamanda ayakları şişinceye kadar gecelerini ibadetle ihya etmiş ve ümmetine bu konuda örnek olmuştur. Sahabe-i Kiram da gece ibadetine zirve seviyede değer vermişler, bu uygulama asırlarca sürmüş, nice abid, zahid, âlim, fadıl, geceleri gereğine uygun ihya etme gayreti içerisinde olmuşlardır. Tasavvuf ehli de gece ibadetine önem ve değer vermişler, bu uygulama asırlarca devam etmiş ve ehl-i tasavvuf olan şahsiyetler yetişmiştir.

Böylece kulu Allah'a yaklaştıracak farz ibadetlerin yanında nafile ibadetler de vardır. Nafile ibadetler içerisinde de gece ibadeti ve teheccüd en etkili olanlarındandır. Gece ibadeti içerisinde başta Kur'an tilaveti olmak üzere, zikir, tefekkür, tesbihat, tövbe, dua, secde, evrad, teheccüd gibi ibadetler kulu Allah'a yaklaştıracak ve manevi gelişimini ilerletecek ibadetler içerisinde yer almaktadır. Birçok ayet, hadis ve selef-i salihînin pratiği, gecelerin, özellikle son üçte birinin, mümin tarafından ibadetle, zikirle, tefekkürle, Kur'an tilaveti ile değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayet-i Kerime'de Allah Hz. Peygamber ve inanan kullarından şöyle dua etmesini istemiştir: "De ki: 'Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin!'"⁴⁹⁸ Nitekim Hz. Peygamber, secde anımı kulun Allah'a en yakın olduğu an olarak belirtmiştir. Öyleyse secde halindeyken Allah'a çokça dua edilmesini istemiştir. Görülmektedir ki kul, Rabbimiz katındaki değerini, ihlasından, takvasından, kulluk şuurundan, ibadet, taatlarından ve samimi olarak yaptığı dualardan almaktadır.

---

⁴⁹⁸ Furkân 25/77.

Hız. Peygamber: “Gecenin bir anı vardır ki Müslüman bir kul o ana rastlar ve Allah’tan hayır olarak bir şey isterse, Allah ona istediğini mutlaka verir.”⁴⁹⁹

Yine Hz. Peygamber: “Gece ibadeti müminlerin şerefidir.”⁵⁰⁰ ve “Gece teheccüd (namazı) kılanın yüzü ak olur.”⁵⁰¹ buyurarak böylece gecelerini ihya edenlerin ayrıcalık ve faziletine vurgu yapmıştır. Gece ibadetine devam edenleri Allah, azaptan korunanlar, cennet ehli olanlar, seherlerde istiğfar edenler, gece pek az uyuyup ibadet ve taate devam edenler olarak bildirmiştir. Aynı zamanda geceler duaların kabul edildiği veya kabul edilmeye en yakın olduğu vakitlerdir. Gecenin icabet vakitlerinden yararlanmak isteyen mümin uykusunu terk edip, zikirle, şükürle, hamd ile, tefekkürle, Kur’an tilaveti ve manalarını derin düşünmeyle, af ve bağışlanma bulunarak Allah’a yönelmelidir. Zaten yaratılışımızın hikmeti de Zâriyât Suresi elli altıncı ayetinde bildirmektedir. Mümin, Allah’a kul olmanın şuuru bir ömür boyu canlı tutmalı, farz ibadetlerin yanında nafil ibadetlerle, nafil ibadetler içerisinde feyiz ve bereketin aktığı gece ibadetiyle, salih amellerle ve güzel ahlakla süslemeli, Allah’ın her an bizimle beraber olduğunun idraki içerisinde hayatını idame ettirmelidir.

Yine mümin bu kazanımlarla birlikte güzel huy ve alışkanlıkları da elde etmiş olur. İnsanı iyiye, güzele, doğru olana sevk eder. Allah’a ve yarattıklarına karşı kendini sorumlu hisseder ve bu doğrultuda hareket eder. Bu kulluk bilinci ve şuuru içerisinde olan mümin aşırılıklardan ve çirkin işlerden uzak durmuş olur. Nihayetinde Allah’ın merhametine, yardımına ve korumasına mazhar olur.

Sonuç olarak Hz. Peygamber’in, Allah’ın rızasını kazanmak, kendisine verdiği sonsuz nimetler karşısında şükreden bir kul olmak için gece-gündüz, fırsat bulduğunda farz ve vacip ibadetlerin yanı sıra, nafil ibadetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bazı nafil ibadetleri ayakları şişinceye kadar uzatmak suretiyle, bazılarını da kişiyi yormayacak şekilde hafif tuttuğu görülmektedir. Nafil ibadetlerin bazılarını iki rekât, bazılarını da sekiz hatta daha fazla rekât halinde kıldığı anlaşılmaktadır. Yine bazı nafil namazları devamlı olarak, bazılarını da nadiren kıldığı görülmektedir. Nafil ibadetlerin farzlar kadar kesin kurallarının olmadığını, kişinin o durumdaki vaziyetine

⁴⁹⁹ Ebu Hamid el-Gazzali, *Mükâşefetü’l-Kulûb Kalplerin Keşfi*, trc. Ö. Faruk Haznedaroğlu, Öztürk Yavşan, Selamet Akpınarlı, Ankara 2015, s. 491.

⁵⁰⁰ Nevevi, *Tibyan*, 48.

⁵⁰¹ *İbn Mace*, İkame, 174.

göre belli miktarda kılabilceği anlaşılmaktadır. Nafile ibadetler içerisinde özellikle gece namazlarına ailecek kalkabilmeyi Hz. Peygamber önemsemekte, bunun yanında kişinin kendisine, ailesine, çocuklarına ve diğer insanlara karşı görevlerini de aksatmaması hususlarına da dikkat çektiği görülmektedir. Hz. Peygamber, ibadet eden kişinin kendisini harap etmesini hoş karşılamadığı, nafile ibadetlerin çokluğundan ziyade müminin gücü yettiği kadar yapabileceği tavsiyeleri de mevcuttur. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in nafile ibadetler hususunda ümmetine tavsiyesi, diğer amellerde olduğu gibi az da olsa ihlaslı ve devamlı olmasını bildirmiştir. Zira "Allah katında amellerin en sevimlisi, az da olsa devamlı olanıdır."⁵⁰²

Biz Müminlere ve Müslümanlara düşen vazife, Hz. Peygamber'in o güzel ahlakını "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim."⁵⁰³ hadis-i şerifini örnek olarak, geceli gündüzlü yapılan bütün ibadet, taat, zikir, tesbihat, tefekkür, kıraat, dua, tövbe, istiğfar, evrâd ve ezkrı Allah'ın rızasına, O'nun sevgisine, şefkatine, rahmetine, merhametine, affına ve rızasına ulaşabilmeyi, kâmil bir mümin olmayı hedeflemelidir. Hep o yolun yolcusu olmalı, ta ki "Sana yakn (lm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!"⁵⁰⁴ ayetinin mucibince hareket edebilmelidir.

Özetle geceyi ihya edenler, gündüzü kazanmış demektir, geceyi ihmal edenler ise gündüzü tam değerlendirememiş demektir. Mümin şu kısacık ömür sermayesini, gecesiyle gündüzüyle, kulluk şuuru içerisinde, en güzel bir şekilde değerlendirmek suretiyle, seyr-i sülûk yani manevi ilerlemesini tamamlama gayreti içerisinde olmalıdır.

"Gece ol kaim, gündüz ol saim. Ehl-i Hak daim, hu demek ister."

---

⁵⁰² *Buhari*, Rikak, 18.

⁵⁰³ *Malik*, Muvatta, Hsn'l-Huluk, 1.

⁵⁰⁴ Hicr 15/99.

KAYNAKÇA

Alıcı, Mustafa; “Şefaât”, *DİA*, XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

Apaydın, Yunus; “Namaz”, *İlmihal I İman ve İbadetler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.

Atar, Fahrettin; “Nâfile”, *DİA*, XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

Atar, Fahrettin; “Tesbih Namazı”, *DİA*, XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

Boynukalın, Mehmet; “Tesbih”, *DİA*, XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

Bursevi, İsmail Hakkı; *Rûhu'l Beyân Tefsîri*, Damla Yayınevi, İstanbul 2012.

Cebecioğlu, Ethem; *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

Ceyhan, Semih; *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, İSAM Yayınları, Ankara 2018.

Cilacı, Osman; “Dua”, *DİA*, IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

Cürcani, Seyyid Şerif; *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan, İstanbul 1997.

Dönmez, İ. Kafi; “Farz”, *DİA*, XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

Dönmez, İ. Kafi; “Vacip”, *DİA*, XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

Eraydın, Selçuk; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2011.

Gazzali, Ebu Hamid; *Ey Oğul Eyyühe'l-veled*, çev. Lütfü Doğan, Bedir Yayınevi, İstanbul 1969.

Gazzali, Ebu Hamid; *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1974.

Gazzali, Ebu Hamid; *Mükâşefetü'l-Kulûb Kalplerin Keşfi*, çev. Ö. Faruk Haznedaroğlu, Öztürk Yavşan, Selamet Akpınarlı, Ufuk Yayınları, Ankara 2015.

Görgün, Tahsin; “Kur’an”, *DİA*, XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

el-İsfahani, Ragıp; *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Pınar Yayınları, İstanbul 2012.

el-İskenderi, İbn Ataullah; *Tasavvufi Hikmetler*, çev. Mustafa Kara, Dergah Yayınları, İstanbul 2016.

Kara, Mustafa; “Evrâd”, *DİA*, XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

Kara, Mustafa; *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler*, Dergah Yayınları, İstanbul 2010.

Karagöz İsmail ve Diğerleri; *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2006.

Karaman, Hayreddin ve Diğerleri; *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

Köse, Saffet; “Teheccüd”, *DİA*, XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

Köse, Saffet; “Teravîh”, *DİA*, XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

Kutluer, İlhan; “Tefekkür”, *DİA*, X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

en-Nedvi, Abdu'l Bari; *Kitap ve Sünnetin Ruhuna Göre Tasavvuf ve Hayat*, çev. Mustafa Ateş, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015.

en-Nevevi, Muhyiddin; *Riyâzüs'Sâlihîn Metin ve Çeviri*, çev. Mehmet Emin Özaşar, Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

Özaşar, M. Emin, Ünal, H. İsmail, Ünal, Yavuz, Erul, Bünyamin, Martı, Huriye ve Demir, Mahmut. *Hadislerle İslam*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Özel, Ahmet; “Kurbet”, *DİA*, XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

Schimmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1999.

Sifil, Ebubekir; “Evrâd”, *DİA*, XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

Sinanoğlu, Mustafa; “İbadet”, *DİA*, XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

Sühreverdî, Şihâbuddîn; *Gerçek Tasavvuf Avârifü'l-Meârif*, çev. Dilâver Selvi, Semerkand Yayıncılık, İstanbul 2011.

Tirmizi, İmam; *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, çev. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, İstanbul 2007.

Topaloğlu, Bekir; “Tövbe”, *DİA*, XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

Türer, Osman; “Letaîf-i Hamse”, *DİA*, XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

Uludağ, Süleyman; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları-Kampanya, İstanbul 2016.

Yaşaroğlu, M. Kamil; “Namaz”, *DİA*, XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

Yavuz, Y. Şevki; “Şefaât”, *DİA*, XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi; *Hak Dini Kur'an Dili*, Zehraveyn Yayıncı, İstanbul [ts].

Yılmaz, Hasan Kamil; *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018.

Yurdağür, Metin; “Tesbih”, *DİA*, XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

DİZİN

A

Amel-i Salih, 50

D

Dua, 29

E

Evrâd, 42

Evvâbîn Namazı, 9

F

Farz İbadetler, 3

G

Gece İbadetinin Süresi, 54

Gece İbadetinin Vakti, 53

Geçmiş Ümmetlerde Gece İbadeti, 61

K

Kıraat, 17

M

Manevi İlerleme, 81

Mübtedî, 78

Müntehî, 78

N

Nefs-i Emmare, 83

Nefs-i Levvamme, 83

Nefs-i Merdıyye, 84

Nefs-i Mutmeinne, 84

Nefs-i Mülhime, 84

Nefs-i Radye, 84

S

Salık, 78

Seyr-i Sülûk, 77

Ş

Şefaât, 64

Şükür, 50

T

Tâlib, 78

Teheccüd Namazı, 12

V

Vacip İbadetler, 6

Z

Zikir, 37

ÖZGEÇMİŞ

Kastamonu'nun Tosya ilçesinde doğdu (1962). İlköğrenimini Tosya Atatürk İlkokulunda (1974); Orta öğrenimini Kastamonu İmam-Hatip Lisesinde tamamladı (1980). Üniversiteyi ise Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesinde (1992) ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı (2010). Kastamonu Üniversitesinden de Pedagojik Formasyon (Öğretmenlik) belgesini aldı (2016). Yüksek Lisans Öğrenimini Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Anabilim Dalı alanında tamamladı (2019).

Tosya Müftülüğünde İmam-Hatip olarak göreve başladı (1981). Almanya Düsseldorf Başkonsolosluğu Din Hizmetleri Ataşeliğine bağlı DİTİB Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği Kamp-Lintfort Hacı Bayram Camiinde altı yıl din görevlisi olarak çalıştı (1995-2001). Yine Almanya Essen Başkonsolosluğu, Din Hizmetleri Ataşeliğine bağlı DİTİB Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği Unna Türk-İslam Cemiyetinde altı yıl koordinatör din görevlisi olarak çalıştı (2005-2011). Halen Tosya Müftülüğü Aktaş Camiinde Uzman İmam-Hatip olarak görev yapmaktadır. Orta seviyede Arapça ve Almanca bilmekte olan Çolak evli ve üç çocuk babasıdır.